

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMUYÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE DİNSEL POLİTİK YAPI VE AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİ

Fehmi Batur SERTER

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÜSTE

2007

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMUYÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE DİNSEL POLİTİK YAPI VE AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİ

Fehmi Batur SERTER

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÜSTE

2007

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Dinsel Politik Yapı Ve Avrupa Birliği Süreci**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Fehmi Batur Serter

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Fehmi Batur SERTER
Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Programı : Kamu Yönetimi Programı
Tez Konusu : Türkiye’de Dinsel Politik Yapı Ve Avrupa Birliği Süreci
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün 28.09.2006 tarih ve 19 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OY BİRLİĞİ ile O
DÜZELTME O* OY ÇOKLUĞU O
RED edilmesine O** ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans Projesi

Türkiye’de Dinsel Politik Yapı Ve Avrupa Birliği Süreci

Fehmi Batur SERTER

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Programı

1980’li yılların sonu, hızlı bir değişim sürecinin başlangıcı olmuştur. Hem ekonomik hem de siyasal yapılanmaların yaşandığı dönemde Türkiye, dünyanın en çok sorun yaşanan bölgesi oldu. Kuzey Irak’ta yeni oluşum, Kıbrıs sorunu, Ege’de Yunanistan ile sorunlar, Ermenistan’ın soykırım iddiası, laik ve demokratik rejime yönelik radikal İslamcı terör tehditleri, azınlıklar konusu gibi dışarıdan dayatılan sorunlar vs...

Bir ucu emperyalizm, bir ucu irtica olan tehdit ikilemi...

Türkiye, bir yanda iç ve dış sorunlarla mücadele ederken bir yandan da yeni dünya düzeni içinde kendisine yer aramaktadır.

Türkiye tercihini 1960’lı yılların sonlarından itibaren AT içinde Batı ile beraber olma yönünde göstermesine rağmen; iç çekişmeler, siyasal kesintiler ve din faktörünün dikkate alınması nedeniyle gerçekleştirilememiştir.

Artık küreselleşmeyle açıklanan günümüz uluslararası ilişkiler ağında Türkiye’nin dış politika gündeminde hâlâ belirginleşmeyen AB’ye girme çabası vardır. Türkiye güçlü bir ülkedir; ancak işbirliği ivmesinin giderek arttığı uluslararası sistemin etkilerini, yalnız karşılayacak güçte de değildir.

AB elbette bir ideal, ütopya ve dünya cenneti değil; fakat bir demokratikleşme, kalkınma umudu ve çabasıdır.

Ülkemizdeki bu süreci, din-devlet ilişkisi içinde incelemeye çalıştım.

Böylesine zor ve iddialı bir konuda bir değerlendirmede bulunmak için değil, sadece öğrenmek için çaba harcadım.

**Anahtar Kelimeler: 1) Avrupa Birliği, 2) Sekülerizm, 3) Çağdaşlaşma
4) Din, 5) Siyasal İslam**

ABSTRACT

Master Thesis

Religious Politic Structure in Turkey and European Union Process

Fehmi Batur SERTER

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Social Administration

The end of the 1980's, became the start of a progression, rapid in change. In a period, with both economical and political constructions, Turkey became the most problematic region in the world. The new formation in Northern Irak, the Kibris issue, problems with Greece at the Agean, allegations of genocide relating to Armenia, radical Islamic terror threats directed towards the secular and democratic regime, and problems related to foriegn pressure such as the state of minorities, etc.

The dilemma of menace, linked with one end to imperialism and the other to political/social reaction.

Turkey, on the one hand, while contending with internal and foreign matters, is with the other hand, searching for a place in this new world order.

In spite of Turkey's preference, from the end of the 1960's on, to be with the west within the European Community, did not materialize owing to internal bickering, political turmoil, and the religion factor that was took into consideration.

There is, in existence, in Turkey's foreign policy agenda, an indefinite effort to join the European Union in relation to the international relations network, from now on defined as globalization. Turkey is a influential country, however alone, it is not powerfull enough to respond to the effects of an international system where there is a gradual rise in momentum in respect to cooperation.

The EU is certainly not an ideal, utopia or an earth's heaven; yet it is hope and effort for improvement and democracy.

I tried to examine these developments, within context to the relation of religion and state.

I strived, not to evaluate a difficult and challenging topic, but only to learn.

**Key Words: 1) European Union, 2) Secularizm, 3) To Became contemporary
4) Religion, 5) Political Islam**

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL ANLAMDA DİN, LAİKLİK ve SEKÜLERİZM

1.1. DİN KAVRAMININ BATI DAKİ ALGILANIŞ BIÇIMI VE GELİŞİMİ	1
1.1.1. Bir Olgu Olarak Din	1
1.1.2. Batılılara Göre Dini İnançın Sebepleri	2
1.1.3. Batı, Hıristiyanlık ve Devlet Anlayışı	3
1.1.4. Laiklik	7
1.1.4.1. Kelime Anlamı	7
1.1.4.2. Laikliğin Boyutları	9
1.1.4.3. Sekülerleşme ve Laiklik	12

1.2. DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN OSMANLI DEVLETİNDEKİ GELİŞİMİ	19
1.2.1. İslam'a Göre Dinin Kaynağı	19
1.2.2. İslam'da Din-Devlet İlişkisi	20
1.2.2.1. Hilafet Kurumu	21
1.2.2.2. Saltanat	28
1.2.3. Osmanlı Devletinde Din-Devlet İlişkileri	31
1.2.4. Batılılaşma Fikrinin Temsilcileri	37

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DİNSEL POLİTİK YAPI

2.1. CUMHURİYET BATILILAŞMASI	46
2.1.1. CHP Yönetimi (Tek Partili Süreç)	46
2.1.2. Çok Partili Döneme Geçiş	48
2.1.3. DP ve 1946-1950 Yılları	51
2.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEM	52
2.2.1. 1950-1960 Yılları	52
2.2.2. 27 Mayıs Hareketi ve İslamcılar:	56
2.2.3. Türkiye'de İslam'ın Siyasal Örgütlenmesi ve Onu Hazırlayan Şartlar	57
2.2.4. Dini Temel Alan Partiler (MNP-MSP-RP)	60

2.2.5. AP Dönemi ve Dini Politikalar	62
2.2.6. Milli Cephe Koalisyonları ve MSP (MC Hükümetleri Dönemi)	65
2.2.6.1. Birinci Milli Cephe Hükümeti	65
2.2.6.2. İkinci Milli Cephe Hükümeti	66
2.2.7. 12 Eylül 1980 Sonrası Din ve Devlet İlişkisi	68
2.2.8. Anavatan Partisi	70
2.2.9. Refah Partisi	78
2.2.10. Adalet ve Kalkınma Partisi	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE’ DE LAİKLİK VE DİN KONULARI ÜZERİNE GÜNCEL DEĞERLENDİRMELER

3.1. Avrupa Birliği Süreci ve Türkiye	86
3.2. Avrupa Birliği’ni Düzenleyen Antlaşmalardaki Dini Hükümler	88
3.3. AB ve Türkiye’de Din Eğitimi	103
3.4. Avrupa Birliği’nde Laiklik Tartışmaları	105
3.5. Avrupa’da Tesettür Tartışmaları	109
3.6. AB ve Dindarların-Kemalistlerin Yön Değiştirmeleri	111
3.7. Fener Rum Patrikhanesi ve Ekümenik Tartışmaları	114
3.8. Papa’nın Ziyareti ve Dinlerarası Diyalog	119
3.9. Dış Basında Avrupa Birliği ve Türkiye Tartışmaları	123

3.10. 2006 AB Zirvesi ve İslamcı Basın	132
SONUÇ	139
KAYNAKÇA	142

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyet’inde din ve devlet ilişkilerini anlayabilmek için Osmanlı dönemindeki din-devlet ilişkilerini kısaca gözden geçirmek gerekir.

Yüz yılımızın antropologlarından Geertz, “Kültürel Sistem Olarak Din” başlıklı makalesinde, dinin özünde insanın var oluşuna anlam kazandıran bir kültür sistemi olduğunu söyler ve dinin böyle bir anlamı oluşturabilmek için evrensel bir işleve sahip bulunduğu da temas eder. Ona göre din, tarihin derinliklerinden bu yana insanoğlunda oluşan, ve sonra da devam eden çok çeşitli, güçlü ve uzun ömürlü tutumlar, davranışlar ve ruh hallerini ayrı ayrı kavram haline sokar.

Bu açıdan din, hem çağların bize ilettiği mesajı doğru idrak edebilmek, hem de içinde yaşadığımız ve gelecek kuşaklara bırakacağımız dünyayı şekillendirme gücü olduğu için çok önemlidir.

Böylesine önemli bir kurum olan din ile devlet ilişkilerinin tarih boyunca seyrini ve Batı siyaset felsefesindeki görüşleri kısaca incelemek gerekir.

Çünkü ülkemizdeki din-devlet ilişkisinin gelişimi dış dünyadan bağımsız değildir.

Avrupa’da meydana gelen büyük değişim ve dönüşümler Osmanlı Devleti’ni de derinden etkilemiştir. Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye’nin siyasi yapısında meydana gelen değişimler sonucu en çok üzerinde durulan ve tartışılan konu laiklik olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti siyasal felsefesinin ana dayanaklarından biri olan laiklik kavramı günümüze kadar tartışılmalıdır.

Bu kavramların Batı’da ve ülkemizde geçirdiği süreci, sistemli yükselişini kısaca incelemek gerekir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL ANLAMDA DİN, LAİKLİK ve SEKÜLERİZM

1.1. DİN KAVRAMININ BATI'DAKİ ALGILANIŞ BIÇIMI VE GELİŞİMİ

1.1.1. Bir Olgu Olarak Din

Kökleri tarih öncesi çağlara, ilahi dinlere göre ise ilk insana kadar uzanan din, tarihi süreç içerisinde günümüze kadar içinde bulunduğu toplumları etkilemiş, şekillendirmiş ve aynı zamanda bu toplumlardan etkilenmiştir. "İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, dini inançlardan yoksun bir topluma rastlanmamaktadır. Tarihi devrelerde olduğu kadar tarih öncesinde de insanoğlunun bazı inançlara sahip olarak yaşadığı, yapılan ilmi araştırmalardan anlaşılmaktadır."¹

Dinlerin hangi sebeplerle ve ne şekillerde ortaya çıkmış olabilecekleri konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmüş ve bu konularda özellikle Batı dünyasında bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Yapılan arkeolojik kazılarda bulunan İ.Ö. 4000'li yıllara ait höyüklerde yürütölen araştırmalar insanların daha o zamanlarda eşyalarıyla birlikte gömüldüklerini göstermektedir. Mezarlarda bulunan bu eşyalar o dönemlerde yaşayan insanların ölümden sonra yeni bir yaşama geçişe inandıklarını ve buna paralel olarak bir din anlayışına sahip olduklarını göstermektedir. Bazı höyüklerde ise ölülerin mezarlara cenin şeklinde gömüldüklerinin görülmesi, tarih öncesi çağlarda yaşamış olan insanlarda bir din inancı olduğunu göstermektedir.

İnsanoğlu yapısı itibarıyla bazı eksikliklere sahip bir varlıktır. Hatta fiziksel olarak doğadaki en zayıf canlıdır. Doğadaki diğer canlılar varlıklarını sürdürebilmek için ekstra faktörlere ihtiyaç duymazken insanoğlu yaşamını sürdürebilmek için üretmek ve yardımlaşmak zorundadır. Daha rahat avlanabilmek ve korunabilmek için silah, değişik hava şartlarından etkilenmemek için kıyafet ve güvenliği için rahat bir barınak yapmak zorundadır. İnsan bütün bu temel ihtiyaçlarını karşılarken değişik

¹ Prof. Dr. TÜMER, Günay, Prof. Dr. KÜÇÜK, Abdurrahman, Dinler Tarihi Ocak Yayınları Ankara 1997 S.1

faktörleri bir araya getirir. Silah yapmak için bir taşla sopayı uygun şekilde birbirine bağlamak, elbise yapmak için yine uygun faktörleri bir araya getirmek sadece insanın yapabileceği işlerdir. Ve insan bunları yaparken tek sermayesi olan aklını kullanır.

Belli bir bilinç düzeyine ulaşan, toplumsallaşan insanoğlu bu kez de zihinsel anlamda bir takım sorunlarla karşılaşmıştır. Açıklayamadığı bir takım doğal olaylar üzerinde düşünmüş, geleceği merak etmiş, ölümü ve ölen insanların ne olduğunu merak etmiştir. Sonuç olarak yıldırımlar, yanardağlar, depremler gibi doğal felaketlere bir takım kişilikler yüklemişlerdir. Kendilerinden güçlü olan bu kişileştirdiği varlıkları memnun etme yoluna gitmiş, onlara kurbanlar adanmış ve en sonunda da bir Tanrı fikrine ulaşmıştır. Doğal felaketlere kişilik yükleme durumu yine insan için tehlikeli veya yararlı hayvanlar için de olmuş olabilir. Bu hayvanlara kurban verilerek onları memnun etmek ve kendini güvende hissetmek ihtiyacından dolayı bazı hayvanlar da tanrılaştırılmış olabilirler.

Sonuç olarak insanların fiziksel ve ruhsal anlamdaki eksiklikleri dini bir inancın oluşmasının ana sebepleri olabilirler.

1.1.2. Batılılara Göre Dini İncanın Sebepleri

E. B. Tylor'a göre, dinin kaynağı "animizm"dir. Atalara tapınma, fetişizm ve büyü gibi inançlar animizden doğmuştur. Animizm şöyle anlatılabilir: Uyku, rüya, nefes alma gibi durumlarda bedeni yöneten ve ölüm ile ondan ayrılan manevi, hayat verici bir cevher vardır. Bu cevher, ilkel insan tarafından hareket eden, canlılık gösteren ırmak, Güneş, Ay, ağaç vb.. varlıklarda da var kabul edilmiştir. Böylece insan, onlara korkusu, saygısı, ihtiyacı ölçüsünden tapınmaya başlamıştır. Önce bedenden ayrı bir ruh fikrine ulaşan ilkel insan, bu teoriye göre, sonra çevresindeki hayvan ve maddelere, daha sonra da doğa olaylarına bu düşüncesini uyguladı. Buradan çok tanrıcılık doğdu. Birçok tanrının kuvvetinin tek bir tanrıya verilmesiyle de tek tanrıcılık meydana geldi.

H. Spencer atalara tapmanın ilk aşama olduğunu düşündü. W. R. Smith ve S Reinach gibi bilginler, evrimi totemcilikten başlattılar. Freud'un da totemcilikle ilgili

bir başlangıç teorisi vardır. Totemcilik, klan üyelerinin kendilerinin “totem” denilen bir hayvan veya bitkiden geldiklerini sanıp onu kutsal kabul etmeleridir. J.G. Frazer, büyüü; E. Durkheim ise toplum düzenin emredici hükümlerini dinin kaynağı saydılar. Bütün bu teorilere karşı F.W. Schmidt, önce bir yüce Tanrı inancı, tektanrıcılık devresi bulunduğu, sonra animizm, fetişizm, çoktanrıcılık gibi sapmaların olduğunu savunarak mücadele etti.

1.1.3. Batı, Hıristiyanlık ve Devlet Anlayışı

1789 Fransız Devriminin en önemli sonuçlarından biri, dini toplumu dönüştürerek milli devleti sosyal yaşayışın temel örgütlenme kalıbı haline getiren “milliyetçilik” ideolojisinin doğuşu olmuştur. O zamana kadar kendilerini Hıristiyan, Müslüman veya Yahudi olarak tanımlayan insanlar, artık kendilerini Fransız, İngiliz, Alman vs. olarak tanımlayacaklardır. Bu kategorilerin örtüşmesi de, birbirleriyle çelişmesi de mümkündür. “Toplumsal kimlikteki” bu dönüşüm, din-devlet ilişkilerinde de köklü değişikliklere yol açtı.

Genel olarak, Batı-Hıristiyan geleneğinde din ve devlet ilişkilerinin düzenlenmesi açısından üç ayrı çizgi göze çarpmaktadır. Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesinden sonra Batı Roma’da Katoliklik, Doğu Roma (Bizans)da Ortodoks Hıristiyanlık hakim dinleri oluşturdu. Batı Roma’da özellikle 10. yüzyıldan sonra Papalık, siyasi otoritenin üzerinde bir konum edindi. Kralların yöneticiliği ancak Papa’nın onayıyla meşruluk kazanabiliyordu. Papalığın emirleri her türlü dünyevi otorite sahipleri için bağlayıcıydı. Sonuçta ortaya Kiliseye bağlı devlet yapısı ortaya çıktı. Doğu Roma’da ise, bundan farklı olarak, din hiyerarşi bütünüyle siyasi-dünyevi otoritenin egemenliği altına girdi. Kilise devletten bağımsız değil, devlet içinde ve devlete bağımlı bir örgütlenmeye sahip oldu. Sonuç, devlete bağlı din olgusuydu.

16. yy’da ivme kazanan reform hareketleri sonucunda gelişen Protestan toplumların temel problemi dini hoşgörü ortamının oluşturulmasıydı. Farklı inanç kesimlerinin aynı toplum içinde bir arada yaşayabilmeleri için, liberal ideolojinin de etkisiyle, dini inanç ve kanaatler kişilerin özel dünyasına ait olması gereken değerler

kümesi olarak görüldü ve siyasi süreç, dini doğmalardan bağımsız olarak geliştirilmeye çalışıldı. Ancak bu konuda Batı-Hıristiyan geleneğine sahip ülkeler arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. İngiltere, Benelüks ve İskandinav ülkeleri resmi bir dine sahip olmaya devam ederken, kıta Avrupa'sında (Almanya, Fransa, İtalya gibi) devletle din arasında bir "ayırma duvarı" kondu. Devlet tamamen dinin dışında örgütlenirken, din işlerinin yürütülmesi cemaatlere bırakıldı. Birinci gruptaki ülkelerde din, kamu politikalarının oluşturulmasında bir kaynak olmaya devam etmekle birlikte, kamu politikaları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip değildir.

Genel olarak bütün Batı-Hıristiyan toplumlarında din ve devlet etkileşimi, özellikle boşanma, kürtaj ve dini eğitim gibi konularda hassasiyetini korumaktadır. Bu açıdan din ve devlet arasındaki etkileşim, dinamik ve değişime açık bir süreç oluşturmaktadır.

Batı dünyasının dini ve siyasi hayatını birinci dereceden etkileyen faktörlerin başında feodal yapı ve Hıristiyanlık gelmektedir. Özellikle Roma imparatoru Constantine tarafından Hıristiyanlığa gösterilen kolaylıklar ve Paulus'un geliştirmiş olduğu sistem Batı dünyasını belki de hiç beklemediği bir kulvara sokmuştur. Burada "belki de" kelimesinin kullanılmasının özel bir sebebi vardır: Çünkü başlangıçta oldukça dar bir çevrede kabul gören küçük bir Yahudi tarikatı olarak çıkan İsevilik, İsa'nın da kendinin Yahudi olduğunun bilincinde olduğu göz önünde bulundurulursa fazla yayılmamalıydı. Hıristiyanlığı Yahudiliğin dışı kapalı dini yapısından kurtararak o zamanlar paganist bir yaşam tarzı süren Avrupa toplumuna yaymaya başlayan Paulus bu anlamda Hıristiyanlığın ikinci kurucusu sayılır. Daha önceki bölümde Hıristiyanlıkla ilgili verilen bilgilere dayanarak şöyle bir ifade de geliştirilebilir: Özellikle İsa'nın ölümünden ya da Hıristiyan inancına göre göğe yükselmesinden sonra gelişen süreçte İsa Hıristiyanlığın tanrısı, Paulus da peygamberi konumuna getirilmiştir. Bu konuda Köker ve Ağaoğulları şöyle demektedir: *"Hıristiyanlığın bu serüveninde İsa'dan sonraki dönem, bu yeni cemaatin Yahudiye'den taciz edilip atılmasıyla başlar. Yahudiye'de baskıya maruz kalan ve atılan Hıristiyanlar, havarilerin başlangıçta akıllarından bile geçirmedikleri bir süreci yaşamaya başlarlar: Hıristiyan inancının Yahudi olmayan*

halklarla (gentile) temasa geçmesi ve bunlar arasında benimsenmesi. Bu yayılma sürecinin baş mimarı, görüşleriyle Hıristiyanlığın sonraki gelişmesini derinden etkileyecek olan Tarsuslu Paulus'tur."² Burada Paulus'un genel Yahudi inancına ters olarak bu yeni tarikatı tüm insanlığı kucaklayan yeni bir din olarak görmesinin de etkisi büyüktür. "*Çünkü Paulus, Hıristiyanlığı, Yahudilik gibi belli bir kavmin dini olarak değil, bir dünya cemaati (oikoumene) olarak görüyordu.*"³

Paulus'un getirdiği yeni bakış açısı ile birlikte yayılmaya başlayan Hıristiyanlık İmparatorluğun resmi devlet dini olma yönünde ilerlerken, bir yandan teolojik diğer yandan da kurumsal açıdan kendini temellendirme savaşı vermiştir. Ağaoğulları ve Köker bu konuda Paulus'un Hıristiyanlığa bakış açısını ve bu doğrultuda yaptığı çalışmalarını iki açıdan önemli görürler. Bunlardan birincisi Paulus'un kilisenin örgütünün temellerini atması, ikinci ise "*Hıristiyan teolojisinin felsefi dayanaklarının*" aynı zamanda içinde bulunduğu şartlar gereği diğer inanışlardan da etkilenecek şekilde şekillenmesidir.⁴ Teolojik-felsefi tartışmalar ve Hıristiyanlığın antik dönem tanrılarına karşı tek Tanrı inancının mücadelesini vermesi özellikle feodal döneme damgasını vuran skolastik felsefenin ve hiyerarşik kilise örgütlenmesinin köklerini taşıması açısından önemlidir. Hıristiyanlığın "patristik" ve "skolastik" olarak ikiye ayrılacak felsefi gelişim sürecinin ilk basamağını oluşturan bu dönemin felsefi-teolojik savaşımı ve/veya kargaşası kilise babalarının ve antik çağ düşüncesine zıt bir tutumun ifadesidir. Skolastik dönemin temelini oluşturan Platon'un görüşleri ve Aristo felsefesi Patristik dönemin ilk yüz yılında reddedilmiş ve "*Hıristiyan felsefesi henüz okullaşmamıştır.*"⁵

Roma İmparatorluğunun her bakımdan güçlü olduğu bir dönemde ortaya çıkan Hıristiyanlık, başlangıçta küçük cemaatlere gösterilen hoşgörüden yararlanmıştır.⁶ "*Ancak bu hoşgörü, "tanrı-impator" inancına ve diğer tanrılara*

² AĞAOĞULLARI, M. Ali - KÖKER, Levent, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Yayınları, Ankara 1991 S.86

³ Ağaoğulları-Köker, a.g.e., S.87.

⁴ Ağaoğulları-Köker, a.g.e., S.88

⁵ HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, S.121.

⁶ Ağaoğulları-Köker, a.g.e., S.92.

*karşı çıkılmaması halinde geçerli idi.*⁷ Hıristiyanlığın diğer faktörler bir yana “kadınların da bu dine girerek erkeklerini peşlerinden sürüklemeleriyle”⁸ giderek yayılması ve teslis inancına rağmen özünde tek Tanrı inancını barındırıyor gibi görünmesi, kendisinde Tanrılık bulunduğu kabul edilen Roma imparatorunun tepkisini çekmiş ve Hıristiyanlar baskıya maruz kalmaya başlamışlardır. Bu baskıların en şiddetlisi İmparator Diocletianus zamanında gerçekleşmesine rağmen birçok zaman Hıristiyanlar doğal felaketler ve askeri yenilgilerin sebebi olarak görüldükleri için paganist inancıya sahip halk tabakası tarafından da çeşitli baskılara maruz kalıyorlardı. Bunun sebebi Hıristiyanların varlığının tanrıların olumlu etkisini İmparatorluğun üzerinden uzaklaştırdıkları yönündeki genel inançtı.⁹ Sezar’la birlikte başlayan ve ilahi kişilik vasıtasıyla imparatorun otoritesinin meşruluğunu perçinleyen, paganist tanrı-imparatorluk kurumunun, kendisi haricinde tek Tanrı inancının gelişmesinden rahatsızlık duyacağı açıktır. Yalnız bu rahatsızlık imparatorun kişisel rahatsızlığı olarak algılanmamalıdır. Çünkü kendisine “tanrı” olduğuna inanılarak ya da varsayılarak bağlanılan bir imparatorun bu yarı tanrı özelliğinin elinden alınması kendi otoritesinin zayıflaması yanında imparatorluğu bir arada tutan ilahi bağın kopması anlamına gelir ki bu da en azından o dönem için toplumu bir arada tutan bütünlüğü ve uyumu bozan bir durumdur. Önemli olan Tanrı-imparatorun Hıristiyanları baskı altına alan şiddet politikasının karşısında, yeni şekillenmeye başlayan Hıristiyan inancının devlete ve siyasi egemenlik anlayışı konusuna getirdiği bakış açısı ve buna bağlı olarak geliştirdiği çözüm yollarıdır.

Tarsus’lu Paulus’la başlayan ve feodalitenin yerleşmesine kadar süren yaklaşık bin yıllık süreçte Hıristiyanlığın devlet anlayışına bakışı hep uzlaşmacı bir özellik göstermiştir. Özellikle Hıristiyanların İsa’nın “*benim hükümranlığım bu dünyada değildir.*” deyişinin bir uzantısı olarak asıl mutluluğu bu dünyada değil diğer dünyada yaşayacaklarına inanmaları ve Paulus’un öğretileri bu yaklaşımda önemli olmuştur. “*Ancak bu, Hıristiyanlığın, Kilisenin kurumsallaşmadığı başlangıç döneminde dünyevi iktidarın dışında kalmaya özen göstermiş olması, Hıristiyanlığın*

⁷ Prof. Dr. FİĞLALI, E. Ruhi, Din ve Devlet İlişkileri, Muğla Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Muğla, 1997, S.3.

⁸ İbid’den Aktaran, Ağaoğulları-Köker, a.g.e., S.91

⁹ Ağaoğulları-Köker, a.g.e., S.93

siyasal iktidar karşısında herhangi bir tavrının olmadığı, ya da siyasal iktidarı düzenlemek istemediği anlamına gelmemektedir.”¹⁰ Hristiyanların siyaset ve dünya zenginliğinden elini çektiren bu görüş aynı zamanda ortaçağın skolastik anlayışına da temel hazırlamıştır. Özellikle ortaçağda en büyük toprak sahibi ve zengin olan kiliseler “genel yoksullaşmayı ve sosyal sınıfların varlığını hoş görüyordu.”¹¹ Aynı zamanda devlet ve siyaset anlayışının yanında, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde toplumsal alanda kabul ettiği stoacı eşitlik anlayışı genel düşünüşe hâkim olsa da kölelik geçerli bir kurumdu ve bu dünyadaki eşitsizlikler Paulus tarafından bedendeki tüm organların farklı işlevlere sahip olması şeklinde açıklanmıştı. Hristiyanlıkta herkes ancak Tanrı katında eşittir.

Diocletianus’tan sonra tahta geçen İmparator Constantinus’un Hristiyan olması ve Milano hoşgörü fermanının yayınlanmasıyla beraber Hristiyanlar baskı ve şiddetten kurtulmuşlar ve dini öğretimlerini daha rahat yürütmeye başlamışlardır. Theodosius zamanında ise Hristiyanlık İmparatorluğun resmi devlet dini olarak tanınmıştır. IV. yüzyılın ortalarına rastlayan bu dönemde ayrıca kilise teşkilatı da giderek güçlenmeye ve yayılmaya başlamıştır.

1.1.4. Laiklik

1.1.4.1. Kelime Anlamı

Günümüzde genellikle birbirleri yerine kullanılan “laiklik”, “sekülerleşme” ve “secularizm” kavramları arasındaki farkları ortaya koymak ve her birinin gerçekte hangi anlam ya da anlamları ifade ettiğini belirlemek çalışmanın kavramsal içeriği açısından gereklidir. Özellikle günümüzde laiklik de dahil olmak üzere birçok kavramın ideolojik gayeler uğruna saptırılarak kullanılması bunu gerekli kılmaktadır. Bu konuda Köktaş şöyle yazmaktadır: “*Türkiye’de laiklik/sekülerlik konusu hâlâ sosyolojik temelde ele alınmadığı için tartışma felsefi ve ideolojik boyutlarda yapılmaya devam edilmekte; herkes din konusundaki kendi felsefi ve ideolojik görüşünü çağın gerçeği ve sorunların çözümü olarak takdim edip dayatmaya çalışmaktadır. Örneğin laik insan kavramı hiçbir sosyolojik temellendirme*

¹⁰ Ağaogulları-Köker, a.g.e., S.103

¹¹ Prof. Dr. GÖZE, Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Sistemler, Beta Yayınları, İstanbul 1995, S.66

yapılmaksızın tamamen ideolojik olarak kullanılmakta; devletin laik olmasıyla bireyin laik olması ya da toplumun laik olması aynı şeylermiş gibi gösterilmeye çalışılmaktadır..."¹²

Eski Yunan toplumunda din adamı ya da ruhban kesim "kleros", bu kesimin dışında kalan halk tabakası ise "laos" olarak isimlendirilmiştir. "Laik" kelimesinin kökü Yunanca "laos" kelimesine dayanmaktadır.¹³ Latinceye "laicus" olarak geçen bu kelime Hıristiyan Avrupa dünyasında da ruhban kesiminden olmayan insanları tanımlamak için kullanılmıştır. Ortaçağ Avrupasında din adamlarına da Yunancadan türeyen "clericus" denmekteydi. Bu dönemde Hıristiyanlığın ruhbanlığa yer veren yapısından dolayı halk ruhban sınıfı ve din adamı olmayan halk sınıfı diye ikiye ayrılmıştır. Yapılan bu ikili ayırım sadece bu kadarla sınırlı değildir. "Clericus" sınıfı da bu açıdan kendi içinde ikiye ayrılmaktaydı. Birinci grupta manastırlardan çıkmadan inziva hayatı yaşayan, çile ve ibadet hayatı sürerek insan içine karışmayan "regulier" ruhbanlar vardı. İkinci grupta ise yine ruhban din adamı olup bu sefer insan içine karışan, toplum hayatı süren papaz ve keşişler vardı. İşte bu ikinci grup "secular" olarak adlandırılmaktaydı.¹⁴

Ancak Altındal "secularizm"ın tek Tanrılı dinlerin öncesine dayanan bir geçmişi olduğunu ve tamamen pagan kültürünün bir ürünü olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Roma İmparatorluğunda doruk noktasına ulaşmış olan sekülerizm, yeryüzüne ait olan, toplumun yaşayışının dine göre değil hayata göre düzenlenmesini esas alan ve bu alanlarda dini dışlayan bir anlamda kullanılmış ve çoğunlukla erotizm konulu olan ve tanrıçalara adakların adandığı, siyasi grupların fikirlerini ve muhalefetlerini dile getirdikleri tragedyalarda okunan ilahiler de bu dönemde "secular hymns" olarak adlandırılmıştır. Hıristiyanların ilk dönemlerde baskı ve işkencelere maruz kalmalarının sebebi de inançlarından ziyade bu oyunlara ve askerlik hizmetlerine katılmamış olmalarıdır. Altındal aynı zamanda bu

¹² KÖKTAŞ, M. Emin, Din ve Siyaset, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, S.16 (3 no'lu dipnot)

¹³ FİĞLALİ, E. Ruhi Din ve Devlet İlişkileri, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla, 1997, S. 5.

¹⁴ BAŞGİL, A. Fuad , Din ve Laiklik, Kubbealtı Yayıncılık, İstanbul, 1998, S. 162.

dönemlerde Hıristiyanlığın ve İsa'nın İmparatorların umurunda bile olmadığını ifade etmektedir.¹⁵

Kuşkuculuğu ve bireyciliği savunan secularizm, milli kiliselerin ortaya çıkışında etkili olan, dinin devletten ayrı ve özerk bir statüye kavuşmasını isteyen ve toplumda katılımı öngören bir anlayıştır. Secularizm protestan ve anglikan inanç sistemlerinde geçerliliğini koruyan, ancak katolik ve ortodoks inancında kullanılmayan bir kavramdır. Weber'in kapitalizmin temelinde itici bir güç olarak gördüğü protestanlığın dünyevi bir anlam taşıyan secularizmle bağlantısı ya da daha doğru bir tanımlamayla iççeliği secularizm kavramının Almanca ve İngilizce'de kullanılıp, Fransızca konuşan toplumlarda genellikle kullanılmamasında görülebilir.

1.1.4.2. Laikliğin Boyutları

Laiklik ve sekülerleşme kavramlarının din-devlet-toplum üçgeninin farklı boyutlarını kapsaması, ancak günümüz Türkiye'sinde laiklik kavramının sekülerleşmeyi de içine alacak şekilde kullanılmasından dolayı bu bölümde laiklik, din ve devlet ilişkilerinin yapısı yanında sekülerleşmenin toplumsal anlamını da içeren bir kavram olarak kullanılmıştır. Ayrıca Atatürk'ün getirmiş olduğu laiklik ilkesi, Cumhuriyet dönemi uygulamalarına da bakıldığında hem devleti hem de toplumsal yapıyı içine almaktadır.

Laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelir. Bu anlamda laik devletin meşruluğunun kaynağı ve din ve toplum karşısındaki tutumu nedir? Laik devlet düzeni içerisinde yönetim, meşruluğunu teokratik düzenin aksine ilahi temellerle değil bizzat toplumun onayı ile kazanır. Laik yönetimde dînî kural ve kesinliği tartışılmayan dogmalar yönetime etki yapamaz ve bu da şartlara uygun, değişken ve bilimsel bir idare anlamına gelir. Özgen'in laikliğin yönetsel boyutunu tanımlamak için kullandığı birçok tanımdan biri olan “... *usu ve bilimi devlet ve toplum yaşamında egemen kılan yönetsel bir süreçtir*”¹⁶ tanımı doğru olmakla birlikte bir açıklamaya da muhtaçtır. Bilimsel yönetimin en sağlıklı uygulama alanı

¹⁵ ALTINDAL, Aytunç, Laiklik, Enigmaya Dönüşen Paradigma, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1994, S. 26, 27.

¹⁶ ÖZGEN, Bekir, Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik, Çınar Yayınları, İstanbul, 1994, S. 48..

bulduğu sistem laik devlet sistemidir. Çünkü laiklik her türlü dogma ve sabit değerlerin yönetimi etkilemesini engelleyici bir yapıdadır. Dinler dogmalara açık hatta dogmaların kaynağı olan bir yapıya sahip oldukları için laik devlet sistemine etki edemezler. Ancak böyle bir tanımlamada “akıl” kelimesinin ayırıcı bir özellikte kullanılması yanlıştır. Bir yönetimin akılcı olması için laik olması gerekmez. Laiklik akılcı bir yönetimin en önemli unsurlarından biri olmasına rağmen olmaz şartı değildir. Akılcılık yönetimler için tek başına bir zorunluluktur. Gerek monarşik, gerek teokratik olsun her yönetim mutlaka akılcı olmak zorundadır, keyfiliğe doğru bir yönelme olduğu zaman bu yönetimler zaten yıkılma yoluna girmiş demektirler. Tarihte akılcı yönetime örnek gösterilebilecek birçok monarşik ve teokratik devlet vardır. Ancak şu da vardır ki laiklik, dogmaları ve keyfiliği uzaklaştırdığı için akılcılığın yönetimin garantisi durumundadır. Laik düşünce, egemenliğin kaynağını toplum olarak görür. Yönetenler, dini kimlik taşımayan laik bir devlette sadece topluma karşı sorumludurlar. Başgil dinin ideolojik baskı aracı ve siyasal kavgaların sebebi olması hakkında şöyle demektedir: “*Tarihteki din ve mezhep kavgaları, Sünnilik, Katoliklik, Protestanlık, mücadeleleri hep devlet kuvvetlerine arka veren dini taassubun eseridir.*”¹⁷ Dînî otorite ve kuralların devlet yönetiminden soyutlanıp kişinin özel hayatına indirgenmesi, dinin ideolojik bir baskı aracına dönüşmesini engelleyerek toplum huzurunun güvencesi olur. Daha önceki bölümde belirtildiği gibi din, iktidar tarafından çeşitli keyfi yönetimlerin aracı haline getirilmeye müsait bir yapıdadır. Dine bağlı devlet modelinde yöneten ilahi bir kimlik de taşıdığından dolayı dünyevi alanda onu sorgulama hakkına kimse sahip değildir ve eğer kötü bir yönetim de gösterse bunun hesabını ancak öldükten sonra Tanrı’ya verir. Dine dayandığını iddia ederek toplumsal zulüm işleyen iktidarlar tarihte görülmüştür. Bunun bir örneği de İslam Hanefi mezhebinin kurucusu olarak kabul edilen Ebu Hanife’dir. Teokratik bir yapı gösteren Abbasi sultanlığında yaşayan ve derin bilgisi ve halk tarafından idolleşmiş kişiliğiyle ön plana çıkan Ebu Hanife, bu yapısından dolayı keyfi yönetimine dayanak arayan sultan tarafından kullanılmak istenmiş ve o da bunu kabul etmeyince işkence yapılarak zindanlarda dövülmüştür.¹⁸ Başgil, Ebu Hanife’nin devlet memurluğunu kabul etmemesinin sebebini saltanat sevdasına düşmemek ve bu yolla diğer alimlere örnek olma isteği olarak yorumlamıştır. Ancak

¹⁷ Başgil, a.g.e., S. 177.

¹⁸ Başgil, a.g.e., S. 177.

bu durumun sebebinin Abbasi Halifesinin katı tutumu da göz önüne alındığında siyasi boyutu görmezden gelinemez. Halife Ebu Hanife'yi kendi keyfi yönetimine dayanak yapmak istemiştir. Ebu Hanife'nin kendisinin zamanın değişen şartlarına karşı dini fetvaların da değişebileceği ve bu yüzden kendi fetvalarının yazılmaması konusundaki isteği bir öğrencisi tarafından uygulanmamıştır. Hanefi mezhebinin ortaya çıkışı ise Ebu Hanife'nin fetvalarının kendisinin ölümünden sonra bu öğrencisi tarafından kullanılarak sultanın isteklerine uydurulması ve bunun karşılığında da devlet kademesinde iyi bir yer almasıyla ortaya çıkmıştır. Bu olay teokratik bir yönetimde dinin keyfiyete alet edilmesinin çok açık bir örneğidir. Dolayısıyla egemenliğin kaynağının toplum olduğu bir yönetimde dinin ilahi hüviyeti ancak kişileri bağlayacağından ideolojik bir devlet aracı haline getirilmesini sağlayacak gücü kalmaz.

Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin bütün din ya da mezheplere aynı mesafede kalmasını gerektirir. Laik devlet anlayışı toplumdaki değişik inançlara saygılı olunması ve bu inançlardan hiçbirinin bir diğerinin aleyhine devleti etkilememesi anlamına gelir. Bu anlamda laiklik, toplumda din ve vicdan hürriyetinin garantisi konumundadır. Önceki bölümlerde görüldüğü gibi iktidar gücünü elinde bulunduran inanç mutlaka diğer inançları ezme, sindirme yoluna gitmiştir. Bunun en temel sebebi kendisini engelleyecek bir otoritenin yokluğudur. Örneğin Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık ilk önceleri hâkim pagan inancının karşısında ezilmeye çalışılmış, Hıristiyanlar her türlü doğal felaketlerin sebebi gibi gösterilerek yakılmış, hapsedilmiş veya arenalarda aslanlara parçalatılmıştır. Ancak yaklaşık iki yüz elli yıl sonra durum tersine dönmüş, bu sefer Hıristiyanlar Yahudi ve putperestlerin mallarını yağmalayarak ve mabetlerini yıkarak onları yok etmeye çalışmışlardır. Hatırlanabileceği gibi, bir kilise babası olan Ambrossius malları yağmalanan Yahudilerin mallarının iadesi ve yıkılan pagan tapınaklarının onarılması için harekete geçen İmparatoru durdurmayı başarabilmiş ve baskı devam etmiştir. Devletin hiçbir dine yakınlık göstermemesi, bütün inançlara aynı mesafede kalması, toplumdaki dini ayrışmaları ve çatışmaları önlemesi laiklik ilkesinin uygulanmasıyla mümkündür.

Laiklik hukuksal boyutu olan bir kavramdır. Dinin devletten tam olarak ayrılmasının gereği olarak laik devlet düzeninde, hukuk sistemi şartların gereğine göre yapılandırılmıştır. Dogmatik ve değişmez kurallar içeren hukuk sistemi yerine toplumun değişen ihtiyaçlarına göre şekillenen ve anayasal teminat altına alınmış bir hukuk sistemi benimsenmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvenceyle korunması laik devlette esastır.

1.1.4.3. Sekülerleşme ve Laiklik

Laikliğin toplumsal boyutu “sekülerleşme”¹⁹, bireyin laik olup olamayacağı sorununu, uygarlaşmanın şekilsel ve fikri göstergelerini taşımaktadır. Aynı zamanda bu boyut laikliğin bir ideoloji olarak algılanmasına ve uygulanmasına da açıktır. İleride Türkiye bölümünde görüleceği gibi laiklik, bir toplumun topyekün değişmesini ifade edebilir. Laiklik Türkiye’de bir toplumun kıyafetinden alfabesine, ölçü biriminden kadına bakış açısına kadar her şeyini değiştiren, yenileyen bir devlet ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamıyla laiklik, Türkiye için çağdaşlıkla eşdeğer bir anlam kazandığı düşünülebilir. Ancak çağdaşlaşma kavramının Batı dillerindeki karşılığının “modernisation” olduğu göz önüne alındığında sekülerleşme ve laikliğin çağdaşlaşma ile aynı anlama gelmediği görülebilir. . Din-toplum ilişkilerinin seyri, Batıda çeşitli bilim adamları tarafından incelenmiş ve dinin toplum içindeki yeri ve geleceği hakkında değişik varsayımlar ortaya atılmıştır. *“Sekülerleşmenin ne olduğu, hangi temellere dayandığı, hangi ölçüde gerçekleştiği ya da gerçekleşebileceği konusunda sosyologlar arasında da çeşitli anlayışlar vardır. Bununla birlikte şu ortak noktadan hareket ettikleri söylenebilir: Bu günkü toplumu geçmiş toplum şekilleriyle karşılaştırarak anlamak ve açıklamak. Bu çerçevede sekülerleşme teorilerinin her şeyden önce kelimenin geniş anlamında sosyal değişme teorileri olmak istedikleri ifade edilebilir.”*²⁰

Aslı latince “saeculum” olan ve şimdi, şu anda gibi anlamlara gelen sekülerizm kavramının iyi anlaşılması laiklik ve laisizm kavramlarının daha iyi

¹⁹ Çalışmada mecburen bir üst kavram olarak kullanılan laikleşme kavramının din-toplum ilişkileri açısından gerçek ifadesi sekülerleşmedir. Bilindiği gibi laiklik din-devlet sekkülerleşme ise din-toplum ilişkilerini ifade eder.

²⁰ Köktaş, a.g.e., S. 19.

incelenebilmesi için gereklidir. Dini olanın dünyasal alandan çekilmesi, dünyevileşme olarak tanımlanan sekülerizmi Özgen, Secularizm hakkında “Secularizm, dine ve kiliseye bağlı (bağımlı) olmayan, toplumsal ahlak standartlarının dine ve dinlere göre değil; güncel yaşama göre düzenlenmesinden ve ayarlanmasından yana olmak anlamına gelmektedir.”²¹ şeklinde tanımlamaktadır. Sekülerizmi, Batı dünyasının skolastik kilise düşüncesine bir başkaldırısı olarak değerlendirmek mümkündür. Sekülerizm, felsefeden sanata, bilimden siyasete, hukuktan toplumsal hayata ve insana dair daha başka birçok alanda dinsel tahakkümün kırılıp yerine aklın ve pozitif bilimin deneye dayalı metodunun geçtiği toplumsal bir dünyevileşme sürecidir. Kilise, insan ve toplum yaşamının neredeyse her safhasını kendi dogmalarına göre düzenleme iddiasında bulunmuş ve bunu baskı ile uygulamaya çalışmıştır. Bunun en uç noktalarından biri kilisenin dogmatik öğretileriyle, bilim adamlarının deneye dayalı gözlemlerinin uyuşmaması ve bunun sonucunda bilim adamlarına idama varan ağır cezalar verilmesidir.

Kilisenin otoritesini zayıflatan dünyevileşme sürecinin siyasi, bilimsel ve ekonomik olmak üzere üç ana unsuru olduğu söylenebilir:

Bunlardan ilki otoritelerinin önemli bir kısmını kiliseyle paylaşmak zorunda kalan kralların bu durumdan kurtulmak istemeleridir. İmparator Constantin’in ölmeden önce taç ve asasını Roma Piskoposuna bırakmasıyla başlayan bu süreç kilisenin siyasi otoritesini inşa etme çabasının en önemli olayıdır. Bu olayla birlikte kralların tahta çıkması Roma Piskoposunun onayına bağlı hale gelmiştir. Bilindiği gibi kilisenin en güçlü olduğu dönemlerde Avrupa kralları taçlarını papanın onayını aldıktan sonra giyebilirlerdi.

İkinci unsur doğrulukları bilim adamları tarafından deneylerle kanıtlanmış ve bu sebeple tartışılmaz netlikteki doğa gerçekleri ile kilise öğretilerinin çatışmasıdır. Kilisenin delilleri, kutsallık atfedilmiş kaynaklar olduğu için o dönemdeki bilim adamlarının kilise ve onun temsil ettiği dine karşı bir tavır takınmaları ve kiliseye güvenlerinin derinden sarsılması gayet doğaldır. Bacon, Galileo, Copernicus,

²¹ ÖZGEN, Bekir, Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik, Çınar Araştırma, İstanbul, 1994, S.48

Newton ve Descartes gibi pek çok bilim adamı kilisenin öğretilerini geçersiz kılacak bilimsel buluşlar yapmışlardır. Aydınlanma çağındaki bilim adamları ve düşünürlerin din yerine akli getirmeleri, dini unsurları bilim ve toplum hayatından tamamen çıkarmaya çalışmaları kilisenin o zamana kadarki öğreti ve uygulamaları dikkate alındığında oldukça haklı hareketlerdir.

Üçüncü unsur gelişen ticari hayat ve bunun getirdiği maddi gücün burjuva kesimini doğurması ve bu kesimin maddi güçleriyle doğru orantılı olarak kilisenin baskıcı sistemine ve aristokrasiye tavır almasıdır. Haçlı seferleri ile kurulan doğu-Batı ticaret ilişkisi ve köylerden kentlere gelerek ticaret yoluyla zenginleşen insanlar zaman içerisinde kendi yerleşim birimleriyle beraber burjuva sınıfını da oluşturmuş ve bu sınıf Fransız ihtilalinin en önemli unsuru olmuştur. Burjuva kesimi, kilise otoritesini yıkan unsurlardan biri olmanın yanı sıra kilisenin metodik ve disiplinli tarzını, ticaret hayatına adapte etme açısından da önemlidir. Nitekim burjuva kesiminin, “Weber'e göre en dikkate değer özelliği metodik yaşantıya sahip olmalarıdır.”²² Ortaçağ dünyasında “asketik yaşantı” yalnızca rahiplere özgü olan, günün her saatinin ayrıntılı bir şekilde programlandığı ve bu programa büyük bir titizlikle uyulduğu katı bir yaşam biçimidir. Bu arada toplumun diğer kesimlerine nazaran hiçbir bağılıkları bulunmayan, korsanlık yaparak ya da şehirden şehire gezerek yaşayan insanlar gelişen ticari hayatla beraber kendi yerleşim birimlerini oluşturmaya başlamışlar²³ ve gelişen Protestanlık inancıyla beraber kendi yaşam biçimlerini de şekillendirmişlerdir. İşte bu noktada rahiplere ve seçkin sınıfa özgü asketik yaşam biçimi Protestan burjuva sınıfında disiplinli ticari hayat tarzı olarak yansımaları bulmuştur. Protestan inancıyla birlikte zenginlik ve ticari hayatın insanı yoldan çıkarıcı unsurlar olmadığı, aksine zenginleşmek için çalışmanın esas olduğu düşüncesi burjuva toplumunun sekülerleşmesini olumlu yönde etkilemiştir.

Emile Durkheim dinin toplumun doğurduğu bir sosyal gerçeklik olduğunu ve toplum değiştikçe dinin de toplumla beraber anlamının değiştiğini savunmuştur. “...

²²DURAN, Bünyamin, Sekülerleşme-Laikleşme Süreci ve Gezegen Ölçeğinde Sonuçları, Köprü, Yaz 95

²³ Bu yerleşim birimlerine “burg” denmektedir. Burjuvanın anlamı da “burg”larda yaşayanlar demektir.

din tanımında Tanrı kavramından değil, eşyanın kutsal olan ve olmayan ayırımından hareket eden Durkheim”²⁴ için dinin ne anlam taşıdığı önemlidir. Bu noktada Durkheim alışlagelmiş dinleri, değişen toplumun geçmişinde kalan bir hayat tecrübesi olarak görürken, “özgürlük”, “eşitlik”, “adalet” gibi yeniçağın modern düşüncelerini modern toplumun yeni dini sembolleri olarak değerlendirmiştir. O’na göre din toplumun meydana getirdiği ve “insanın davranışını istikrara kavuşturma ve bütünleştirme gücüne sahip” bir sosyal gerçeklik olarak varlığını devam ettirecek, ama bu arada içerdiği anlamlar ve kapsadığı değerler de toplumla beraber değişmeye uğrayacaktır. Toplumun sekülerleşmesi Durkheim’in anladığı manada dinin sonu demek değildir. Nitekim toplumun sekülerleşmesi ile beraber bir semboller bütünü olan din, toplum için emredici kurallar bütünü olma gibi bazı anlamlarını yitirmiş ve alışlagelmiş anlamda kullanılan din yavaş yavaş toplum içerisinde yerini kaybederken toplum için “çağa uygun fikirleri” sembolize edecek bir anlam kazanmıştır. Sonuç olarak toplumun sekülerleşmesi Durkheim için dinin sonunun geldiği anlamına gelmez, şayet öyle olursa bu durum “... toplumun kendini ifadesi ve etkinliği için sürekli şart olan sembolik dünyaların sonu anlamına gelir.”²⁵

Max Weber dinlerin toplumların gelişimine ne şekilde etki yaptığı sorusunu sorduktan sonra bunun cevabını Batı dünyası için “protestanlık-kapitalizm” ilişkisi ile vermeye çalışmıştır. Onun bu tezinde kapitalizmin itici gücü olarak protestan ahlakının ekonomik zihniyeti gösterilmekte ve ayrıca diğer dünya dinleri ile ilgili veriler de herhangi bir karşılaştırma için değişken olarak kabul edilmektedir. Dinlerin sosyal yapıya etkileri Weber’de iki kademeli olarak saptanmıştır. Birinci kademe elde edilen dünya tecrübesi ile insan davranışının rasyonelleştirilmesi ve ahlak gibi değerlerin ortaya çıkmasıdır. İkinci aşama ise ki bu sekülerleşme sürecidir, din irrasyonelleştirilir ve kapitalizm örneğinde olduğu gibi rasyonellik artık ayakta durabilmek için gelişmesini borçlu olduğu dinin desteğine ihtiyaç duymaz. “*Dini fikirlerin sosyal davranışa etkisinin bir tepe noktası vardır ve nokta Protestanlık-Kapitalizm tezinde ifadesini bulmuştur.*”²⁶ Bu tepe noktasından sonra sekülerleşmeye paralel olarak dinin toplumu etkileme gücü giderek zayıflamaktadır.

²⁴Köktaş, a.g.e., S. 20.

²⁵Köktaş, a.g.e., S. 21.

²⁶KÖKTAŞ, a.g.e., S. 22.

Bu noktada Şu soru akla gelmektedir: Weber'e göre Batı dünyasının rasyonel toplumunu meydana getiren protestan ahlakının ekonomik zihniyeti ise yine Weber'in tezine göre doğu toplumlarının geri kalmıŐlıęının sebepleri arasında din ne kadar etkili bir role sahiptir? Bu ayrı bir tez konusudur.

Bilgiseven'e göre din ve toplumsal değişimin ilişkisi o dinin ilkel ya da tevhid inancına dayalı olmasına göre değişiklik gösterir.²⁷ O'na göre basit inançlar kültürün diğer unsurlarıyla iletiŐime girerken bu unsurları geliŐtirici bir etki yapmazlar. Meydana gelen etkileşim (kendisi böyle bir tabir kullanmasa da) bir kısır döngü iÇerisindedir. Tevhide dayalı inançlar ise kültürün diğer unsurlarını toplumun gelişmesini sağlayacak Şekilde etkiler ve kısır döngünün aksine bir tekamüle sebep olurlar. Bilgiseven'de tevhide dayalı inançlar "gerçek din seviyesi" olarak tanımlanmıŐtır.²⁸ Gerçek din seviyesinin kültürün diğer unsurlarını ne Şekilde etkileyip de bir tekamül meydana getirdiği Bilgiseven'de Şöyle aŐıklanmaktadır: Herşeyden önce ilerleme bireye göre değişen ve bu aÇıdan da objektif olmayan bir durumdur. Objektiflik sadece tekamül işin geÇerlidir ve sebep sonuÇ iliŐkileriyle belirlenen nihai bir hedef tekamln esasıdır. *"İlerlemenin nihai hedefi ferde veya cemiyete ait düşünce ve emellere göre tesbit edilir. Halbuki tekamil (evoluituon) prosesinde, nihai gaye objektif olarak (tabii bir kanun halinde) tayin edilmiştir. Sadece keŐfedilmeyi ve anlaŐılmayı beklemektedir. Eğer bu Şekilde ortaya Çıkan proses, aynı zamanda bizim değer duygularımızı da tatmin ederse, eğer evrimsel (tekamli) deęiŐmenin istikameti, bizi, aziz tuttuğumuz değerlerimizin tam bir realizasyonuna götürürse, o zaman (objektif olan) bu evrim (tekamül) bizim işin aynı zamanda (subjektif manada da) ilerlemedir"*²⁹ Gerçek olarak nitelendirdiği dini inancın tekamülü sağlamasını herşeyden önce kutsal metinlerle aÇıklamaya ŐalıŐan Bilgiseven doğanın kendisinde, galaksilerle ilgili Kur'an ayetlerinden örnekler vererek bir tekamül olduğunu belirtmiŐ ve temelde tek bir yaratıcının meydana getirdiği doğa ve sosyal yaşantı arasında paralellik kurarak sosyal yapının da ancak

²⁷ Prof. Dr. BİLGİSEVEN (ona göre gerçek) dini ilerlemenin sebebi olak gördüğü işin inanç ve toplumsal değişme konusunda hep tekamül kelimesini kullanmıştır.

²⁸ Prof. Dr. BİLGİSEVEN, A. Kurktan, Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, S. 348.

²⁹ İver ve Page'den aktaran, Bilgiseven, a.g.e., S. 352.

O Yaratıcı tarafından gönderilen dinle tekamüle ereceğini belirtmiştir: O'na göre doğayı tekamül halinde yaratan Yaratıcı sosyal yapıyı da evrensel düzenine göre tekamüle “meyilli” olarak yaratmış ve bunun yolunu da kutsal kitaplarla insanlara bildirmiştir. Gerçek dinin (Bilgiseven'in gerçek dinden kastı İslamiyet'tir.) kurallarına uygun yaşayan toplum doğal olarak kainatın tekamül zincirine dâhil olmaktadır. Bu noktada din toplumsal ilerlemenin bir numaralı dayanağıdır.

Bilgiseven'in “*toplumsal tekamül*” konusundaki düşüncelerinin merkez noktasında “tevhid” vardır. Buradaki tevhid kavramı sadece Allah'ın birliği esasıyla sınırlı değildir. Bilgiseven'in bu konuda kullandığı tevhid aynı zamanda herşeyin tek bir bütünün parçaları olduğu, yani kainat ve insanoğlunun temelde aynı gayenin birer parçası olduğu anlamındadır. Sonuçta şu anlam çıkmaktadır: Kainatta bir tekamül varsa, onunla aynı gaye için yaratılmış olan insanoğlunda da tekamül vardır. Ancak iradesiyle seçme gücüne sahip olan insanoğlu ancak gerçek dini yaşadığı zaman tekamül haline geçebilir.

Yukarıda verilen müslüman bir din sosyoloğuna ait görüşler, Weber'in kapitalist Batı toplumları için yaptığı sosyolojik çözümlemenin toplumsal gerçekliğe ait tespitlerinden uzaktır. Kur'an'daki tekamül ile ilişkilendirilebilecek ayetler İslam toplumlarının kutsal kitaplarındaki anlamları algılamalarındaki yetersizliği göstermesinin yanında, bu geri kalışın arkasındaki tarihsel yaşanmışlığa ait ampirik araştırmaları içermemektedir.

Burada önemli olan nokta laik kesimin dinden kopuk, dinsiz bir tabaka olarak algılanmaması gerektiğidir. Pekâla ruhban sınıfının dışında da tamamen dini bir hayat tarzı yaşayanlar, kiliseye tam bir bağlılık duyanlar vardır ancak laik sınıftaki bir insan dinle alakası olmadığı için değil -tam tersi de olabilir- ruhban sınıfından olmadığı için farklı bir tabakadan sayılmaktadır.

Laik bir yönetim sisteminin en belirgin özelliği din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmış olmasıdır. Bunun açılımı ise, laik sistemlerde hiçbir iktidarın gücünü ilahi temellere dayandıramaması, tüm yetkisini halktan almasıdır. Bu açıdan

laiklik aynı zamanda dünya devletinin dünyasal kanunlarla yönetilmesi anlamına gelir ki laik sistemlerde iktidar, gücünü ve yetkisini ilahi bir güçten almadığı için toplumdaki farklı inançlara sahip olan herkes idare karşısında eşit haklara sahiptir. İnsanlar inançlarına göre farklı muamelelere tabi tutulamazlar. Bu şekilde, laik sistemler kişilerin din ve vicdan hürriyetlerini de garanti altına alıp, kişilerin inançlarından dolayı herhangi bir baskıya maruz kalmalarını engeller. Bu durumun toplumdaki inanç çatışmalarını asgari düzeye indireceği kuvvetli bir ihtimaldir.

Sonuç olarak denilebilir ki:

Secularizm, bilimden siyasal yönetimlere ve toplum yaşantısını ilgilendiren her alana kilise tarafından zorla kabul ettirilmeye çalışılan dini sembollerin gelişen ticaret hayatı ve düşünce yapısı sayesinde yine toplum tarafından ait oldukları sınırlara itilmeleri ve bu sembollerin yerini akıl ve pozitif bilimin doldurmaya başladığı doğal bir süreçtir.

Laiklik ise doğal bir süreç olan secularizmin bir devlet ideolojisi olarak kabul edilip yönetim sistemi ve toplumsal yapının dini özelliklerden arındırılarak tamamen dünyevi esaslar üzerine bina edilmeye çalışılmasıdır. Laiklik secularizmin devlet eliyle güvence altına alınmasıdır. Laiklik toplumun dinsiz olmasını öngören değil, toplumsal düzenin dini ayrımcılık yüzünden bozulmasını engelleyen bir yapı arz eder.

Sekülerleşme insan aklı ve düşüncesinin genel olarak dini ve metafizik denetimden kurtarılması süreci olarak tanımlanabilir. Toplumsal hayatın tüm branşlarının; siyasetin, kültürün, bilimin dine dayanan değerlerden arındırılması ve bağımsızlaştırılması olayıdır.

Sekülerizm’de din ve devlet ayrı ve özerk kurumlar olarak yaşamda karşılığını bulurken, laiklik dinin devletin kesin denetiminde olması görüşünü savunur.

1.2. DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN OSMANLI DEVLETİNDEKİ GELİŞİMİ

1.2.1. İslam'a Göre Dinin Kaynağı

İslam inancına göre din, ilk insanla başlamıştır. Sonra insanlar çoğaldıkça zaman zaman, yer yer doğru yoldan uzaklaşmışlar, Allah'tan başka şeylere, tabiat kuvvetlerine, canlı-cansız varlıklara, yaptıkları putlara tapınmışlardır. Bunun üzerine Yüce Allah, elçiler göndererek onları uyarmıştır. Böylece "Hak din", Yüce Allah'ın gönderdiği peygamberler ve kitaplar yoluyla akıl irade sahibi insanlara bildirilmiştir.

Yüce Allah, insanı, kendisini bulması, gerçeği anlaması için akıllı, buyurduğu yolda yürümesi için iradeli kılmış ve bütün âlemi de onun hizmetine vermiştir. İnsan, yeryüzünde Allah'ın halifesi ve seçkin bir varlıktır. Ona ayrıca, gerçekleri ve görevlerini öğrenmesi için elçiler, dünyanın dört bir tarafındaki topluluklarda uyarı görevlerini yerine getirmişlerdir. "Biz insanı en güzel biçimde yarattık"³⁰ "Sen, yüzünü birliğine inanarak, Allah'ın insanları ona göre yarattığı yaratılış kanununa, dine döndür. Allah'ın yaratması değiştirilemez"³¹

Peygamberler, insanları, yollarını değiştirdiklerinde, yeniden hak dinin yoluna çağıran kimselerdir. Kitaplar kalıcı unsurlar olarak indirilmiş, değişip bozuldukça yenisi gönderilmiştir. Bir sonraki kitap, öncekini düzeltip, hükümlerini kaldırır, tamamlar, yeniler. Toplular geliştikçe, önce sahifeler (tabletler, levhâlar, papirustan sahifeler) halindeki kutsal metinler (suhuf), kitap haline gelmiştir. Son kitap da Kur'an-ı kerim'dir. "Şüphesiz biz, seni, müjdeci ve uyarıcı olarak, gerçeğe gönderdik. Geçmiş her millet içinde de mutlaka bir uyarıcı bulunagelmiştir."³² "Andolsun biz, her millet için de Allah'a kulluk edin, şeytandan kaçınmın diye bir elçi gönderdik"³³

³⁰ Tin Sûresi 4. Ayet

³¹ Rum Sûresi 30. Ayet

³² Fatır Sûresi 24. Ayet

³³ Nahl Sûresi 36. Ayet

1.2.2. İslam'da Din-Devlet İlişkisi

İslamiyet ve devlet ilişkisi günümüzde üzerinde en çok spekülasyon yapılan konulardan birisidir. Özellikle ideolojik çevreler tarafından yanlış olarak ele alınan bu konu objektif bir yaklaşımla incelendiği takdirde yapılan değerlendirmelerin ne ölçüde doğru veya yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Din ve laiklik konularına ideolojik bir bakış açısıyla yaklaşan araştırmacılar her konuyu kendi ideolojilerinin işine geldiği gibi aktarmaktadır. Bunun en açık örneği siyasal İslamcı kesimin laikliği dinsizlik, laikçi kesimin ise geniş anlamda dini, özel anlamda İslamiyet'i bir gericilik olarak göstermeye çalışmasıdır. Çalışmanın bu bölümünde İslam'ın gerçekte neyi ifade ettiği ve buna bağlı olarak yapılan güncel değerlendirmelerin nerelerde yanlışlığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, siyasal İslamı savunan kesimin de kendi içinde iki temel gruba ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi İslam'ın Asr-ı Saadet dönemine dönülmesini, ikincisi ise değişen çağın gereklerine göre yorumlanmasını savunmaktadırlar. Bu noktada İslam'da reform mümkün müdür problemi ön plana çıkmaktadır. Bu konudaki en önemli nokta, İslam'ın temel prensipleriyle yüzyıllardır uygulanan politikalar ve siyasi rejimler arasında en küçük bir bağlantının bile olmamasıdır. İslam inancıyla alakası bile olmayan şeylerin İslamiyetle özdeşleşmiş olmaları onları İslam'ın gereği haline getirmez. Örneğin hilafet ve saltanatın İslam inancında yeri olmamasına rağmen tarih boyunca Müslüman toplumların yönetim biçimi olması onları İslamileştirmez, yalnızca öyle bir görüntü verir.

İslam'ın devlete bakış açısını araştırmanın ilk basamağı Kur'an, ikinci basamağı Peygamber'in uygulamaları, üçüncüsü ise İslam alimlerinin içtihatlarıdır. Bunların yanında İslam adına yapılan tarih içindeki ve günümüzdeki uygulamalar da önemlidir.

Kur'an'ı Kerim'de hakimiyetin Allah'a ait olması, yeryüzünde bir halife yaratacağını söylemesi ve "*Kim Allah'ın indirdiği ile hüküm vermezse, işte onlar inkarcılardır.*"³⁴ şeklindeki ayetler insanın yeryüzünde Allah'ın vekili olduğu ve yönetim gücünün de Allah adına kullanılabileceği şeklindeki görüşlere temel teşkil

³⁴ Maide, 44

etmiştir. İslam dünyasını bin yıldan fazla bir süredir şekillendiren bu görüş günümüzde yine Kur'an ve hadis temel alınarak eleştirilmiş ve geçersizliği ispatlanmaya çalışılmıştır. Allah'ın yerin ve göklerin tek hakimi olmasını ifade etmesi hangi anlamda yorumlanmalıdır? Bu konuda Fığlalı, Allah'ın hakimiyetinin kozmolojik ve ontolojik anlamda yorumlanmasının doğru olacağını, ancak bu ayetlere dayanarak Allah adına yani Allah'ın vekili olarak hüküm verme yetkisinin Peygamberlerde bile olmadığını ifade etmektedir. O “... *insanın Hakimiyet Allah'ındır iddiası ile hükmetmeye kalkması ve kendi iradesini ve yorumlarını Allah'ın iradesi sayması, açıkça bir ilahlık davasıdır ve firavunluğa özenmedir*” diyor.³⁵ Aşağıda İslam toplumlarıyla özdeşleşmiş olan hilafet ve saltanat kurumlarının tarihi gelişim seyri ve kavramsal dayanakları ve/veya temelsizlikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.2.1. Hilafet Kurumu

İslamiyet, Hıristiyanlık gibi güçlü bir devlet yapısı içinde ortaya çıkmamıştır. Nitekim kabileler halinde yaşayan Arap toplumu, Mukaddime'de devleti siyasetle idareden en uzak toplum olarak nitelendirilmiştir.³⁶ Haram aylar denen dört ay dışında devamlı birbirleriyle savaşan ve yarı yerleşik yarı göçebe bir hayat süren Arap toplumu çöl coğrafyasının da etkisiyle kendilerini bir araya getirecek bir dış tehditle de çoğunlukla karşılaşmamışlardır. Nitekim Cevizoğlu da Arap topraklarını bir süre ellerinde bulunduran Bizans, İran ve Sasani İmparatorlarının “*çölün derinliklerine pek fazla ilgi göstermemeleri*” sebebiyle kabilelerin özgürlüklerini koruduklarını ifade etmektedir.³⁷

Hz. Muhammed'in Peygamberliğini ilan etmesiyle başlayan süreç içerisinde parça parça yaşayan ve aralarında devamlı çatışma halinde bulunan göçebe kabileler tek bir çatı altında toplanmaya başlamışlardır. Çok az bir taraftarla başlayan bu yayılma süreci Medine'ye hicretle beraber hızlanmış ve Peygamber öldükten sonra da yayılmaya devam etmiştir. Mekki sureler olarak adlandırılan ve hicretten önce

³⁵ Fığlalı, a.g.e., S. 24.

³⁶ İbn-i Haldun, Mukaddime'den aktaran, CEVİZOĞLU, H, Neden Laiklik, Çığır Yayınları, Ankara 1999, S. 77.

³⁷ Cevizoğlu, a.g.e., S. 77.

gelen ayetlerin müslümanların iç dünyalarıyla ilgili, Hicretten sonra gelen Medeni ayetlerin ise daha çok toplumsal yaşamla ilgili olması da kalabalıklaşan İslam toplumunun bir arada tutulmasının gerektirdiği bir durumdur. Mekke müşriklerinin başını çektiği putperest ordulara karşı yapılan başarılı savunmalar sonucunda İslam yayılabilmesi için gerekli ortamı bulmuş, buna bağlı olarak taraftarları artarak çoğalırken bu topluluğun uyum içinde yaşamasını sağlayacak kurallara da ihtiyaç doğmuştur. Medine Kent Devleti olarak adlandırılabilir bu oluşum sırasında Peygamberin vahiyleri insanlara tebliğ etmek dışındaki toplumsal fonksiyonları önemlidir. Bunu anlayabilmek için herşeyden önce Kur'an'ın Peygambere yüklediği fonksiyonları belirlemek gerekir.

Hz. Muhammed, Kur'an'da Allah'ın kulu ve resulü olarak geçmektedir. Bunun yanında Cevizoğlu, Peygamberin herhangi bir devlet başkanlığı ya da hükümdarlığı çağrıştıran bir sıfatının da olmadığını ifade etmektedir.³⁸ Ancak böyle bir ünvanın bir peygamber için gerekli olup olmayacağı da tartışma konusudur. Çünkü Peygamber, vahyin direk muhatabı olarak İslam toplumunun doğal lideridir. Otorite resul olarak tamamen kendisindedir. Kılıçbay bu konuda İslamın kendini başından beri bir devlet olarak örgütlediğini, eski Yunan site devletleriyle paralellik gösteren bu yapılanmanın İslamı sürekli olarak dünyevileşmek zorunda bıraktığını ifade etmektedir.³⁹ Bu sebeple kendisine kayıtsız şartsız inanılan Peygamberin yaşadığı dönem içerisinde (yönetimin adil veya kötü olması bir yana bırakılırsa) “günümüz anlamıyla” bir demokratik rejimden ve Peygamber'in devlet başkanı olup olmadığından söz etmek anlamsızdır. Bu sebeple İslam ve devlet yönetimi anlayışı tartışmalarının başlangıç noktası Hz. Ebubekir ile başlayan halifeler dönemi olmalıdır.

“...Kur'an-ı Kerim'de HİLAFET kelimesi hiçbir ayet-i kerimede geçmemektedir.”⁴⁰ Çoğul manası ise sadece yedi ayette geçmektedir. Peygamber de kendisinden sonra kimin başa geçeceği konusunda açık veya kapalı bir beyanda bulunmamıştır. O'nun Hz. Ebubekir'i kendisinin yerine namaz kıldırmak üzere

³⁸ Cevizoğlu, a.g.e., S. 78.

³⁹ KILIÇBAY, M. Ali, Din Devlet İlişkileri Uluslararası Sempozyumu, S. 88.

⁴⁰ BEYAZ, Zekeriya İslam ve Siyasi Düzen, Türkiyem Yayınları, İstanbul 1991 S. 29.

görevlendirmesini kendisinden sonra başkanlığa geçmesi için bir işaret olarak değerlendirmek de mümkündür. İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'an'da geçmeyen hilafet kavramı iki ayette geçen ve ikisi de peygamberler için kullanılan halife kavramı temel alınarak siyasal iktidarın meşruiyetine delil olarak gösterilmektedir. Kelime anlamı olarak "bir başkasının yerine geçme, onun devamı olma" anlamlarında kullanılan halife kelimesi şu ayetlerde kullanılmıştır:

*"Rabbin meleklere ben şüphesiz yeryüzünde bir halife var edeceğim... demişti."*⁴¹

*"Ey Davud biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ile (adalet) ile hükmet. Nefsaniyetine uyma ki, bu seni Allah yolundan saptırır. Şüphesiz Allah yolundan sapanlara hesap gününü unuttukları için pek çetin bir azap vardır."*⁴²

İlk ayette ifade edilen halifeliğin bir hükümlanlık ve Allah adına karar verme yetkisini içermediğini Beyaz şöyle ifade etmektedir: "Allah'ın Hz. Adem'i yeryüzünde halife kılmasına ait cümle ve onu izleyen diğer cümleler toplu halde incelendiğinde Halife kelimesinin yukarıda anlamını verdiğimiz biçimde bir öncekinin yerine geçme, ona Halef olma manasını ifade ettiği gerçeği ortaya çıkmaktadır; Hz. Adem Allah katında mevki ve itibar bakımından meleklerin yerine geçirilmiş, bu yönden onlara halef ve halife kılınmıştır."⁴³ Bu yaklaşım değişik bir biçimde yorumlanabilir:

Her şeyden önce insan Kur'an'a göre "yeryüzüne" halife olarak indirilmiştir, oysa meleklerin yeryüzü ile sınırlı olmadığı deyim yerindeyse Allah'ın görevlileri olarak belli bir mekansal sınırlamaya tabi olmadıkları İslam inancında genel kabul gören bir inanıştır.. Halife öncekinin yerine gelen anlamında bir ifade verdiği ve insan da yeryüzüne halife olarak indirildiği için yeryüzünde insandan önce bilinçli varlıkların olması lazım gelir. Nitekim Kur'an'da "Ben cinleri ve insanları ancak

⁴¹ Bakara. 31.

⁴² Saad. 25.

⁴³ Beyaz, a.g.e., S.34.

bana kulluk etmeleri için yarattım."⁴⁴ ifadesi buna delil olarak gösterilebilir. " İslam inancında *"insanın yaratılış gayesi, Allah'ın emir ve yasaklarına mutlak manada itaat demek olan ibadettir."*⁴⁵ İslam inancında cinlerin insanlardan önce yaratıldıkları bilinmektedir. Sonuç olarak denilebilir ki insanoğlu İslam inancına göre yeryüzüne kulluk yapmak üzere cinlerin devamı olarak gönderilmiş ve onların yerine konularak üstün konuma getirilmiştir. Dolayısıyla bu ayetten siyasi iktidarı meşrulaştırıcı bir anlam çıkarılamaz. Sonuçta bu da bir tahmin ve değişik bir bakış açısıdır.

İkinci ayetin de hilafet kurumuna delil gösterilemeyeceği görüşünde olan Beyaz, bu ayetin önceki ayetlerle beraber Hz. Davut'un önceki peygamberin yerine gelmesini anlattığını ifade etmektedir. Ayrıca hilafetin ne Allah'ın ne de Peygamber'in vekilliğini içermediğini de ifade etmektedir. İki kavram arasındaki fark küçük görünmekle birlikte, aslında aralarına büyük bir fark vardır. Hilafet bir öncekinin yerine geçmek, vekalet ise asılın yerine geçmek anlamındadır. Bu durumda Allah'a vekalet etmek demek O'nun yerine geçmek demektir ve bu da yönetene ilahi bir kutsallık vermek gibi bir durumu gerektirir. Nitekim Emevi saltanatı sırasında halifelere "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" sıfatının verilmesi bu anlayışın bir ürünüdür ve iktidara kutsallık verilerek meşruiyetini ilahi temellere oturtma çabasını içermektedir. *"İnsanların özellikle hükümdarlarının kendilerini Allah'ın vekili saymaları, dini olmaktan çok dünyevidir, kendilerinde manevi bir güç olduğunu kabul ettirerek yaptıkları her işi Allah adına yaptığını söyleyerek halk üzerindeki sulta ve otoritesini perçinlemek ve halkın kayıtsız şartsız boyun eğmelerini sağlamak arzularıdır. Allah'ın bir veya birçok emirlerini yapmak veya yaptırmak insanı Allah'ın vekili yapmaz, itaat eden kulu yapar sadece."*⁴⁶

Hilafet makamı ve halifelik hakkında yapılan bu değerlendirmeler İslam'da halifeliğin olmadığını değil, bu kavramların uzun süreden beri yanlış değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Emevilerle beraber hilafetin saltanata dönüşmesi ve iktidara ilahi bir meşruiyet kazandırma çabaları sonucunda halifeye kutsal bir kişilik, yanılmazlık, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olmak gibi

⁴⁴ Zariyat. 56.

⁴⁵ BÜYÜR, Hasan, Namaz Bilinci, Denge yayınları, İstanbul 1993, S. 15.

⁴⁶ Beyaz, a.g.e., S.64.

insanüstü güçler atfedilmiştir. Ayrıca Şia'ya göre imam (halife) Hıristiyanlıktaki papa gibi günah işlemeyen, mukaddes ve Allah'ın sözcüsü olarak görülmektedir. İmamın sözleri Allah'ın sözleri olarak kabul edildiği için ona karşı gelmek de olanaksız bir hal almıştır. Beyaz gerek sünni gerekse şiaya bağlı insanların halife ya da imamı Allah'ın ve Peygamberin vekili sayarak ona itaatın farz olduğu konusunda da birleştiklerini ifade ediyor.⁴⁷ Bu görüş, zorba hükümdarlara itaat etmemek gerektiği konusundaki Kur'an ayetlerine de aykırıdır. Bunun yanında Hz. Ömer'in halife seçildiği sırada orada bulunan bir kişinin “ Adaletle yönet, yoksa seni eğri kılıçlarımızla düzeltmesini biliriz” diyerek uyarması göz önüne alındığında hilafet anlayışındaki değişimin hangi boyutlara geldiği ortaya çıkmaktadır.

Beyaz ile aynı çizgide ilerleyen ve siyasal islamın dayandığı temelleri çürütmeye çalışan Cevizoğlu'nun hilafet konusundaki yaklaşımı bazı açılardan farklılık göstermektedir. Örneğin O, Beyaz'dan halifeliğin muhtevası konusunda ayrılmaktadır. Beyaz Kur'an'a dayanarak kimsenin Allah'ın vekili olamayacağını ifade ederken, O “*Hz. Peygamber'den sonra kurulan ilk İslam Devletinde devlet başkanını ifade anlamında kullanılan halife deyimi, aslında Kur'an'da Allah'ın yeryüzündeki vekili anlamında insanı tanımlamak için kullanılmıştır... Bu ayetlere göre, Allah'ın yeryüzündeki halifesi, vekili insanlardır.*”⁴⁸ şeklinde yine Kur'an'a dayanarak bir açıklama getirmiştir. Bu anlayışla Cevizoğlu, siyasal İslamın başından beri dayanağı olan bir fikrin geçerliliğini kabul etmiş görünmektedir. O'nun asıl karşı çıktığı nokta siyasal iktidarın veraset sistemine bağlanması, bir saltanat haline dönüştürülmesidir. Ayrıca, insanın Allah'ın vekili olduğunu kabul eden bir anlayış, Allah'ın dünyevi yönetimi insanlara bıraktığı ve din kurallarının aslında insanın iç dünyası ile ilgili olduğu gibi bir anlamı ifade etmekle beraber, tam tersi olarak teokrasiyi de temelde haklı görmektedir. Bu bir çelişkidir.

Hilafetin savunucusu olarak bilinen Mısıroğlu ise İslamda hakimiyetin kayıtsız şartsız Allah'a ait olduğunu ifade ederek şöyle devam ediyor: “*Kur'an-ı Kerim'de bu rakib kabul etmez hükümlerliliği ilan eden pek çok ayet-i celile mevcuttur. İslam'da gaye, Hakkın emir ve iradesini kuvveden fiile çıkarmak yani*

⁴⁷ Beyaz, a.g.e., S. 27.

⁴⁸ Cevizoğlu, a.g.e., S. 80.

gerçekleştirmek ve yürütmektir. Bunu temin için de kendini kabul ettirmiş bir sulta (otorite) lazımdır. İşte bu ihtiyaç devleti zaruri kılar... İslam'da devleti sevk ve idare edenlerin kullandıkları sulta (otorite)nin menşei ilahidir. Kadim İslam müellifleri bu otoritenin ilahi vahye mazhar olan peygamberler vasıtasıyla teselsül edip gelen bir vekalet olduğu hususunda müttefiktirler. Dünya ve Ahiret'in yegane hükümranı (sultani) olduğu kabul edilen Allah, sultanını (otoritesini) insanlara emanet etmiştir. Devleti idare edenler, bu iktidarı O'nun emrettiği şekilde kullanmaya mecburdurlar. Yani İslam'da devlet, tam manasıyla bir "hukuk" devletidir. Çünkü hukukun üstünlüğü mutlak bir surette ve herşeyden evvel kabul edilmiştir."⁴⁹ Herşeyden önce hakimiyetin kayıtsız şartsız Allah'ın olduğu şeklindeki bir inancın dünyevi otoriteye meşruluk kazandırıp kazandıramayacağı, bu otoriteye ilahi bir kimlik verip vermeyeceği üzerinde düşünmek gerekir. Hakimiyetin Allah'ta olduğu çeşitli ayetlerde geçmektedir,⁵⁰ ancak bu hakimiyetin parçalar halinde olduğu, siyasi hakimiyetin de insanlara verildiği gibi bir hüküm yoktur. Allah'ın yaratmasında ve düzeninde hiçbir eksiklik olmadığı yönündeki ayetler göz önüne alındığında Kur'an'da siyasal idareyle ilgili hükümlerin sadece bir iki tane ve bunların da sadece adaletle ilgili olmaları nasıl açıklanacaktır? Kur'an bu konuyu eksik mi bırakmıştır yoksa özel bir sebebi mi vardır?

O ayetlerden bazıları şunlardır:

"Ey Davut, doğrusu seni yeryüzüne halife kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet." (Sad 26)

"Şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor." (Nisa 58)

"Ey inananlar Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve içinizden buyruk sahibi olanlara itaat edin..." (Nisa 59)

⁴⁹ MISIROĞLU, Kadir, Lozan Hezimet mi Zafer mi? III, Sebil Yayınları, İstanbul 1992, S. 17-18.

⁵⁰ Al-i İmran 100, Casiye 37, vb.

“İnsanlara zulmedenlere, yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere karşı durulmalıdır.” (Şura 42)

Yukarıdaki ayetler adaletle hükmetmek, buyruk sahibi olanlara itaat etmek ve haksızlığa karşı boyun eğmemeyi içermektedirler. Kur’an’da yönetimi belirleyici, düzenleyici anlamda tek bir ayetin bile olmaması, Allah’ın yeryüzünde kendi adına kutsallaştırılan bir yönetimi istemediğini göstermektedir. Hakimiyetin kayıtsız şartsız Allah’a ait olduğunu kabul eden bir toplumun, Allah adına yapılan bir yönetimi benimsemesi İslam inancına göre toplu şirktir, yani Allah’a ortak koşmaktır. Yerde ve gökte hakimiyetin Allah’a ait olduğunu belirten ayetler Mısıroğlu’nun iddiasının tam aksine bu hakimiyetin hiçbir surette bölünmeyeceğinin bir işaretidirler.

Kur’an’da Allah “yerin ve göğün ve ikisi arasındakilerin rabbidir.” Kainat Allah’ın verdiği nizamla ve O’nun iradesiyle dengesini korumaktadır. Hiçbir şey onun emri dışında hareket edemez. Bu noktada insan da Allah’ın bir yarattığı olarak yaratılış biçimine uygun davranmak zorundadır, ancak sadece insana mahsus olmak üzere bu kendi seçimine kalmış bir olaydır. İradeye ve seçme kabiliyetine sahip olan tek varlık olarak insan Allah’ın kendisinden istediği ve asıl kurtuluş sebebi olan ibadetlerini dahi yapıp yapmama serbestisine sahiptir. Bu noktada Hulusi, ilginç bir açıklama yapmaktadır. O’na göre Allah’ın emrinden insan da dahil olmak üzere hiçbir varlık çıkamaz. Allah’ın emrettiği her şey istisnasız olarak yerine gelir. İnsanın Allah’ın emirlerini yerine getirmemesinin ardındaki sebep te bunların emir değil tavsiye oluşlarıdır. Zira Allah’ın emrine hiçbir şey karşı gelemez. Bu ilginç açıklamanın ardından Allah ile kul arasındaki ilişkide dahi bir zorlama olmadığı ve dolayısıyla Allah’ın insanların kendi aralarındaki her türlü ilişkide de bir takım kurallar koymanın yanında onları serbest bırakmış olduğunu görmekteyiz. Kendisinden başka hiçbir hakim ve kudret kabul etmeyen Allah’ın yeryüzünde kendi adına kurulan bir yönetimi kabul etmeyeceği ve bu olayı kutsallıktan uzak, toplumsal bir ihtiyaç olarak insanların çözümüne bıraktığı açıkça görülmektedir. Kendisine ortak koşulmasını istemeyen Allah, bunun içindir ki devlet yönetimi ve iktidar konusunda kutsallığa yer verilmemesi açısından Kur’an’da sadece adaletle yönetimi tavsiye etmiştir.

Kur'an'da da yönetimle ilgili ayetlerin düzenleyici olmaktan çok genel anlamda adaleti tavsiye edici nitelikte oldukları göz önünde bulundurulursa İslam anlayışında devletin hiçbir kutsal niteliğinin olmadığı, tam aksine bunun Allah'a ortak koşmak olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

1.2.2.2. Saltanat

Emeviler dönemiyle beraber İslam toplumlarının karakteristik yönetim biçimi haline gelen saltanat günümüzde de birçok İslam devletinin yönetim biçimidir. Saltanatın en önemli özelliği ülkenin belli bir aileye veya kişiye ait olması ve bu durumun da veraset yoluyla sonraki nesle aktarılmasıdır. Milletın hükümdarı seçme yetkisi olmadığı gibi, eleştirme hakkı da yoktur. Hükümdar yapmış olduğu hiçbir eylemden ötürü hiçkimseye hesap verme durumunda değildir. Saltanat idaresi, müslüman toplumların yüzyıllardan beri sürdürdükleri bir yönetim biçimi olmasına rağmen İslamiyete sonradan girmiş ve Emevilerden günümüze kadar devam etmiştir. Saltanat rejimi İslamiyete sonradan girdiğine göre İslamiyetin ilk yönetim anlayışının ne olduğu, ya da böyle birşeyin olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Hz. Muhammed'in kendisinin yerine hiç kimseyi tayin etmemesi ve dört halife döneminde de böyle bir uygulamanın olmaması dikkat çekidir. *"... devlet başkanlığı yetkisinin babadan oğula geçmesini emreden, veya hoşgören bir hadisten de hiçbir Hadis-i şerif mecmuasında söz edilmemektedir. Tersine "başınızdaki idareciniz bir zenci köle de olsa ona itaat ediniz" mealindeki hadis-i şerifleri ile Peygamberimiz bir kölenin bile idareci olabileceğini işaret buyurmuşlardır."*⁵¹

Hz. Muhammed'in kendi yerine bir veliaht tayin etmemesi ve devlet başkanlığı seçimi ile ilgili açık bir ayet bulunmaması sebebiyle ilk münakaşa daha Hz. Muhammed'in öldüğü gün başlamıştır. Sakife (gölgelik) adı verilen bu olay Peygamberin öldüğünü öğrenen ve devlet başkanlığına kendi reislerini geçirmek isteyen Medine'li Hazreç kabilesi ile Mekke'li Kureyş kabilesi arasında meydana gelmiştir. Sonuçta Hz. Ebubekir devlet başkanlığına seçilerek oradakiler kendisine biat etmiş, Hz. Ali ise yaklaşık bir ay sonra biat etmiştir. Hz. Ali'nin geç biat etmesi

⁵¹ Beyaz, a.g.e., S. 107.

ise İslam'da saltanatın olmadığı Kur'an ve hadisten sonra en önemli kanıtıdır. Halife'nin Kureyş'ten ve Peygamber kanından gelmesi gerektiğini savunanlar Hz. Ali'nin halife olmasını savunmuşlar, bunu yaparken de “*İmamlar Kureyştendir.*” hadisine dayanmışlardır. Hz. Muhammed'in son mescit hutbesinde önce Hz. Ebubekir'i uzun uzun övmüş olması, ardından da Medineli ensar'ın İslam'a yaptığı büyük katkıları aynı şekilde övmesi sakife olayının habercisi gibidir. Nitekim sakife olayında Hazreç kabilesi de kendilerinin İslam'a yaptıkları katkıları dolayısıyla devlet başkanlığına kendi reislerinin geçirilmesini istiyorlardı. Bunu haber alan Hz. Ebubekir Hz. Ömer ve Hz. Ubeyde ile birlikte sakifeye gitmişler ve yarı gizli yapılan bu toplantıya sonradan katılarak Ubade ile tartışmışlardır. Bu tartışmalarda üç görüş öne sürülmüştür:

Birinci görüş, hilafetin hem Kureyş kabilesine, hem Haşimi ailesine hem de Peygamber'e kan yakınlığı olan birine verilmesini isteyen Hz. Ali'nin görüşüdür. Bu görüşünden dolayı Hz. Ali, Hz. Ebubekir'in halifeliğini altı ay sonra tanımıştır.

İkinci görüş, İslam'ın her çeşit kayırmacılığı ve eşitsizliği yasakladığı görüşünden hareketle İmamların Kureyş'ten olması gerektiğine dair hadisi, mecazi olarak değerlendirmeyi savunan ensarın görüşüdür.

Üçüncü görüş ise yukarıdaki hadise dayanarak halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini savunan görüştür. Bu görüşü savunanların gerekçeleri ise şudur: Medineli iki kabile olan Hazreç ve Evs kabileleri aynı zamanda birbirlerine rakip kabilelerdir. Birinin başa geçmesi durumunda diğerinin ezilme durumu ve iç savaş tehlikesi çıkabilir. Bu yüzden gücü ve otoritesiyle birliği sağlayabilecek tek kabile Kureyş kabilesidir ve hadis de buna işaret etmektedir.⁵² Nitekim çoğunluğun görüşü olan bu fikir benimsenmiştir.

H. Ebubekir'in sakifede alınan kararla devlet başkanlığına geçmediğini, bunun geçici bir karar olduğunu belirtmekte yarar vardır. Nitekim Hamidullah bu konuda “*Müteakiben Hz. Ebubekir, halkı umumi toplantıya davet etmiş ve Sakifetu*

⁵² Do. Dr. FENDOĞLU, H. Tahsin, Osmanlı Öncesi İslam Devletlerinde Din-Devlet İlişkileri, Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu, S. 97.

Beni Sa'ide mahallinde alınan kararını kati ve kesin telakki etmediğini onlara ifade etmiştir."⁵³ Sonuçta sahabenin büyük bir bölümünün katılımı ve biat etmesiyle Hz. Ebubekir halife seçilmiştir.

Biat icap, kabul ve biat olmak üzere üç şartlı bir sözleşmedir. Halkın itaat altına alınabilmesi için bu üç şartın da gerçekleşmesi gerekir, aksi takdirde yönetimin meşruiyeti ortadan kalkar. Saltanat sisteminde halkın iradesi elinden alınarak biat şartı çiğnenmiş olur ve halifelik ya da devlet başkanlığının meşruiyeti ortadan kalkar.

Otuz yıllık bir dönemi kapsayan dört halife döneminde hiçbir halife kendisine veliahd tayin etmemiştir. Kendilerine veliahd tayin etmeleri istendiği zaman da bunu kabul etmemişlerdir. Örneğin Hz. Ebubekir öz oğlu yerine hiçbir kan yakınlığının bulunmadığı Hz. Ömer'i sadece tavsiye etmiştir. Hz. Ömer de ölümü anında kimi emir olarak tayin edeceği sorulduğunda öz oğlunu seçmek yerine "Ebu Ubeyde bin Cerrah ile Ebu Huzeyfe'nin kölesi sağ olsalardı onlardan birini tavsiye ederdim" demiştir.⁵⁴ Hz. Osman da ne oğlunu ne de bir başkasını veliahd tayin etmemiştir. Halifelik tartışmalarının en çok geçtiği isim Hz. Ali'nin davranışı da kendinden öncekilerle paralellik göstermiştir. Kendisine ölümü sırasında oğlunu veliahd tayin edip etmeyeceğini soranlara "Bu konuda ne size emir veririm, ne de sizi bundan men edip alıkoyarım. Siz işinizi kendiniz daha iyi bilirsiniz" şeklinde bir cevap vermiştir.

Peygamber ve dört halifenin gerek sözlerinden gerekse uygulamalarından İslam'da devlet başkanlığının veraset yoluyla devredilemeyeceği ve Hz. Ali'nin "*Siz işinizi benden daha iyi bilirsiniz*" şeklindeki ifadesi devlet yönetiminin kutsallıktan uzak bir şekilde tamamen halka bırakılmış olduğunu gösteren açık delillerdir.

Saltanat rejimi İslam'da yer alan emaneti ehline verme prensibine aykırıdır. Veraset sisteminde devlet başkanlığına geçmek için liyakatli olmak, işinin ehli olmak şart değildir, birinci etken kan bağıdır. Nitekim veraset sisteminin sakıncalarının görüldüğü uç nokta Osmanlı İmparatorluğudur. Özellikle duraklama ve gerileme

⁵³ Prof. Dr. HAMİDULLAH, Muhammed, Resulullah Muhammed, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973, S. 318.

⁵⁴ Beyaz. A.g.e. S.109.

dönemlerinde deli olan kimselerin bile sırf kan bağı gözetilerek tahta geçirildikleri görülmektedir.

1.2.3. Osmanlı Devletinde Din-Devlet İlişkileri

Bir toplumda hukuk sistemi dine, ilahi kurallara dayandırılmışsa, ne sosyal ne de siyasal hayatta bu kuralların dışına çıkmaya, onlar üzerinde değişiklik yapmaya imkan vardır. Her teokraside olduğu gibi, Osmanlı da “ilahi nizam”ın kurulmasını ve yaşatılmasını amaçlıyordu.

Böyle bir yönetim felsefesi, toplumun yönlendirilmesinde insan iradesine de pek yer bırakmıyordu. Yani insan iradesi, kendi dışındaki güçlere ya da onları yeryüzünde temsil ettiğine inanılan kişi ya da kuruluşlara tabi kılınmıştı. Dolayısıyla, dinin sosyal ve siyasal yaşama egemen olduğu her örnekte olduğu gibi Osmanlı sisteminde de halkın katılımı ve tercihleriyle biçimlenebilecek bir özgürlükler rejimi doğamadı.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu “Din Devleti” olmanın iki sakıncalı etkisini yaşadı.

1 Düşüncenin inançtan bağımsızlaşmaması

2 Bireyin, totalist ve otoriter devletten bağımsızlaşp kendine özgü bir din dışı eylem ve düşünce alanı yaratamaması.

Bu iki sakıncanın birleşik etkisi, cihan imparatorluğu olan Osmanlı Devletini içten çürüten bir durağanlığa ve dıştan gelen modern toplumların baskılarına yenik düşüren bir güçsüzlüğe mahkûm etmiştir.

Bu yüzden Osmanlı toplumu hiçbir zaman bir Rönesans ve Aydınlanma çağı yaşayamadı; pozitif bilimler gelişemedi ve giderek bilimselleşen silah teknolojisi ve harp teknikleri karşısında bir zamanlar sahip olduğu dayanılmaz askeri gücünü de yitirdi.

Oysa 19. yüz yılın ikinci yarısında Rönesans'ı, Reformu, Aydınlanma çağı'nı arkada bırakmış olan Batı dünyası, Sanayi Devrimi aşamasına geçmişti.

Akılcılık, bilimsel yaratıcılık, laik toplumsal yaşam ve ahlak anlayışı, katılımcı demokrasi, yeni düşünce ve yönetimde insan aklının, özgür iradenin zaferi gerçekleşmişti. Bu özgürlük ortamı, onlara bir dinamizm kazandırmış, gelişmelerinin önündeki geleneksel engelleri kaldırmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu Yönetimi, bu gelişim ve dönüşümlere ayak uyduramadığı ve dünyadaki köklü değişiklikleri geç fark ettikleri için sanayi devriminin dışında kaldı ve 20. yüz yılın taleplerini karşılayamadı.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu, sanayi çağının gereklerini karşılayamamanın bedelini I. Dünya Savaşı sonunda tarihe karışarak ödedi.

Üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğunun bıraktığı büyük coğrafi boşluğu pek çok ulusal devlet doldurdu.

Bunlardan en önemlisi de klasik Osmanlı uygarlığının en büyük kültürel mirasçısı olmakla birlikte, onun devlet felsefesine başkaldırarak doğmuş bir ulusal devlettir.⁵⁵

Osmanlı Devleti'nde on yedinci yüz yılda başladığı görülen çağdaşlaşma sürecinde, yenileşme alanında yeterli bir gelişme kaydedilememiştir. Düşünce özgürlüğünün yayılması ve yerleşmesinde lokomotif görevi yapan ilk baskı makinesi 1504'te gelmesine rağmen, ilk Türkçe kitap 1727'de, iki yüz yıl sonra basılabildiği. İlk özel gazete olan "Tercüman-ı Ahval", Avrupa'dan yaklaşık iki yüz yıl sonra 1860 yılında yayınlanmıştır.

⁵⁵ ERGİL, Doğu, Laiklik S 12,13

Ülkemizde laiklik düşüncesini (bu terimi tanımlamadan) ilk kez tanımlayan kişi, ilk basımevinin kurucusu İbrahim Müteferrika olmuştur. Padişah I. Mahmut, Müteferrika'ya:”Küffarın ekser zamanda galebesine ve ehl-i İslam’ın mağlubiyetine sebep nedir, araştır, bildir” diye buyurmuş ve Müteferrika da “Milletin Düzeni Üzerine Düşünce Yolları” adlı eserinde, başka nedenlerin yanı sıra şu noktayı da belirtmiştir. “Günümüzde artık devletler dinden ve geleneklerden gelen esaslara göre değil, akıl ve bilim ilkelerine göre yönetilmektedir.”

Avrupa uluslarının dev adımlarla ilerledikleri on yedinci ve on sekizinci yüz yıllar, Türkiye için medeniyetçe çöküş ve kültürce yıkılış yılları olmuştur. On altıncı yüzyıl başlarında her yönden daha yüksek bir seviyede olan ülkemiz, her bakımdan geride kalmış bir devlet manzarası çiziyordu. Bu çöküşün sebepleri Osmanlı aydınının kafasını meşgul etmiş ve çeşitli teoriler geliştirilmiştir.

Moğol istilasının Doğu bilimine vurduğu büyük darbenin yanında Aristo'nun deneyden çok mantığa dayanan felsefesi de gerilemede etkili olmuştur. Çünkü Batı dünyası Aristo mantığı yerine Bacon'un getirdiği tecrübeye dayanan induksiyon metodu sayesinde bilimde hızlı bir şekilde ilerlemekteydi.

Bilimsel keşifler ve bunların sanayide uygulanması, matbaanın icadı, dini ıslahat, Avrupa uluslarını yükseltmiş ve bu suretle, yerinde sayan Osmanlı İmparatorluğunun karşısına, yeni bilim ve teknikle donanmış, yeni ideallerle beslenen güçlü ve bilinçli uluslar çıkmıştır. Böylece İmparatorluk bu güçlü uluslar karşısında zayıflamış, bilim kurumları olan medreseler de Avrupa'nın izinden yürüdüğü yeni zihniyet karşısında yetersiz kalmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, on dokuzuncu yüzyılın başında bütün sınıfları ve zümreleri ile beraber bir sosyal piramit manzarası göstermektedir. Bu piramidin zirvesinde padişah ve saray, onun altında savaşanlar sınıfı, onun altında ve yanında bilim ve din adamları, onun altında zanaatkârlar ve en alt tabakada da reaya diye tanımlanan çoban ve çiftçilerden ibaret vergi veren halk tabakası bulunurdu. Yine bu tabakada yer alan gayri Müslimler zımmî olarak adlandırılırlardı. Başka bir deyişle

Osmanlı toplumu iki ana sınıfa bölünmüş durumdaydı. İlki saray ve ordu mensuplarını, mülki memurları, ulemayı, ikinci sınıf ise reaya olup vergi veren, fakat yönetimde payı bulunmayan bütün Müslüman ve gayri Müslim tebaayı içine alıyordu.

Osmanlı toplumunun genel yapısını gösteren bu piramit öncelikle medreselerin bozulmasıyla çözülme başlamıştır. Osmanlı yönetimi ve aydınları bu çözülmenin farkına kaybedilen askeri savaşların da etkisiyle varmış ve bir çözüm yolu aramaya girişmiştir. Bir kısmı geçmişe dönmeyi isterken diğer bir kısmı da hayali bir toplum düzeni öngörüyordu. III. Ahmet'ten III. Selim'e kadar geçen süre içinde az da olsa modernleşme kımıldanmaları olmuş fakat bu hareketler patrona Halil ve Kabakçı Mustafa gibi gerici hareketler yüzünden hep eksik kalmıştır. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu hemen yanında büyük bir gelişme ve ilerleme gösteren Avrupa karşısında giderek zayıflamış ve gereken önlemleri almakta gecikmiştir.

Batı medeniyeti ise Rönesans'tan beri büyük adımlarla ilerlemekteydi. Birbiri ardı sıra keşifler yapılıyor, deniz aşırı ticaret sayesinde insanlar zenginleşiyordu. Nihayet Hind yolunun bulunması ve Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Osmanlı İmparatorluğunun ticari gelirlerine büyük bir darbe vurulmuş oluyordu. Giderek sömürgeci bir anlayışa sahip olan Batı dünyası karşısında nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ülkeler, ezilmesine rağmen askeri teşkilatıyla ayakta durabilen tek ülke yine Osmanlı İmparatorluğu oluyordu. Bu arada yapılan ıslahat hareketleri halka inememiş ve sadece belli bir grup aydın zümre tarafından benimsenmişti. Dolayısıyla yapılmaya çalışılan yenilikler yalnızca bir çaba olarak kalmıştır. Osmanlı toplumunun iki ayrı kültürden meydana geldiği ya da tarih içerisinde iki farklı kültüre bölündüğü bir gerçektir. Bunlar saray kültürü ve taşra kültürü olarak adlandırılabilir. Başka bir deyişle Osmanlı devleti, sosyal yapısı içinde iki ayrı hayat tarzı barındırıyordu: Bir tarafta şehir kültürünü benimsemiş, vergiden muaf olan Osmanlı seçkinleri, diğer yanda ise vergilendirilmiş, halk Türkçesi konuşan, ziraatla uğraşan köylüler ve Türkmen aşiretleri... Bu şekilde medeniyet kavramı da Osmanlı hakim sınıfının kendisi üzerinde beslediği hayalin ve iddiaların

merkeziydi. Buna karşılık, “Türk” sözü, aşiretten olmak anlamını taşıdığı için, kötileyici bir anlamda kullanılmaktaydı.

Osmanlı modernleşme hareketinin başlangıcı olan Tanzimat, iki kültür arasındaki uzaklığı azaltmayı başaramamıştır. Tam aksine yönetenlerle yönetilenler arasındaki bölünme daha da keskinleşmiş ve bu durum kültürel bir hal almıştır. Bu durum şöyle özetlenebilir. Osmanlı toplumunda bir yanda Paris eğilimli devlet adamları ve diğer tarafta da kaba taşralılar vardı. Toplumun bu ikiliği yanında devlet kademesindeki seçkin insanlar arasında da fikir ayrılıkları mevcuttu. Bu sınıf içinde de modern laik öğrenim görmüş olanlar ile geleneğe bağlı dini eğitim görmüş olanlar arasında bir ikinci ayrılık vardı. Bu durumu Ziya Gökalp şöyle ifade etmiştir: “Memleketimizde, gerek medeniyetçe, gerek pedagojice birbirine benzemeyen üç tabaka vardır; halk, medreseliler ve mektepliler. Bu üç sınıftan birincisi uzak şark medeniyetinden tamamıyla ayrılmamış olduğu gibi, ikincisi de henüz şark medeniyetinde yaşıyor. Yalnız üçüncü sınıftır ki, Garp medeniyetinden bazı feyizlere mazhar olabilmıştır... Bu milletin böyle üç yüzlü bir hayat yaşaması “normal” olabilir mi? Bu üç terbiye usulünü tevhit etmedikçe, hakiki bir millet olmamız mümkün müdür?”⁵⁶

Ziya Gökalp bu görüşlerini 15 Eylül 1916’da toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kongresinde şöyle ifade etmiştir: “İstanbul’da üç tip kitapçı vardır: Sahaflar, Beyoğlu kitapçıları ve Bab-ı Ali caddesindeki kitapçılar. Sahafların kitapları medreselerde, Beyoğlu’nun kitapları ecnebi mekteplerinde, Bab-ı Ali caddesinin kitapları Tanzimat mekteplerinde tedris olunur.”⁵⁷

Osmanlı Reformları:

On yedinci yüzyıldan beri Osmanlı devleti dışarıda ve içeride sarsıntılar geçirmiş ve durumunu kurtarmak için birtakım ıslahat ve inkılâp hareketlerine girişmiştir. On sekizinci yüzyıl başlarında Lale devri ve aynı yüzyıl sonlarında III. Selim devri, facia ile biten yenilik hareketlerine sahne olmuştur. On dokuzuncu

⁵⁶ GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, Kültür Bakanlığı Yayınları, ANKARA, 86

⁵⁷ KAYGI, Abdullah, Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma, ANAKARA, 1992

yüzyıl başlarında ise, eski devrin başarısız ve acı tecrübelerine rağmen yenileşme ve Batılılaşma, bir ölüm kalım konusu gibi ele alınmıştır. III. Selim'den günümüze kadar süren iki yüzyıllık zaman içinde yeniliğe karşı direnişlerle dolu ancak sürekli bir Batılılaşma çabası olmuştur. II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağını kaldırmakla zorbalığın en büyük dayanağını da yıkmıştır. Abdülmecit devrinde Tanzimat Fermanı okunmuş 1876'da birinci, 1908'de de ikinci Meşrutiyet ilan edilmiştir. Tanzimat fermanı, bir hükümdarın kendi rızası ile bir takım haklardan vazgeçtiğini ve uyruklarına yeni haklar tanıdığını beyan eden ve bu beyanını yemin ile destekleyen bir "imtiyaz fermanı" niteliğindedir. Nitekim Abdülmecit,

a-) Yargılanmanın açık olarak yapılacağını ve hakim kararı olmadıkça hiç kimsenin hapis, sürgün ve idam edilemeyeceğini

b-) Müslüman ve Hıristiyan uyruklara eşit muamele olunacağını.... bu ferman ile kabul ve ant içerek ilan etmiştir.

İçine aldığı bu maddeler ile Fransız ihtilali'nin "İnsan Hakları Bildirisi"nden derin ilhamlar taşıyan Tanzimat Fermanı aynı zamanda kamu idare hukukları ile medeni hukuka yenilikler getiren ilk Türk anayasası sayılmaktadır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı devletinin Batıya kesin olarak dönüşünü ve biraz da şahsiyetinden koparak Avrupa'ya manevi anlamda yenilişini bir program halinde ifade eden ilk resmi belge niteliğindedir. Nitekim Osmanlı Devleti bu tarihten sonra mutlak krallık olmaktan çıkmış, yüksek askeri ve sivil memurların söz sahibi olduğu bir aristokrasi manzarası göstermiştir. O tarihten itibaren bütün değişmelerin ön saflarında bulunanlar fakat yine de bir türlü halka inemeyenler, Batı'ya şeklen bağlı olan bu yüksek memurlar ve aydınlardır. Devlet kademelerinde üst basamaklara kadar çıkan bu Batıcı aydınlar zümresinin nasıl meydana geldiği ise konu açısından önemlidir.

III. Selim'den beri Batı bilim ve tekniğini öğretmek için bu açılan okullarda, Batı'ya bağlı, ona yenik, hayran ve taklitçi zümreleri gittikçe çoğalıyordu. Ayrıca II. Mahmut'tan beri Fransa'ya gönderilip orada yetişen kimdeler de vardı. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'den sonra Avrupa'ya yollanan elçiler, imrenişlerini belirten tezkireler yazıyorlardı. Bunun dışında 1857'den beri açık bulunan emperyalizmin

ileri karakolu durumunda bulunan farmason locaları, yeniliğin ve Avrupalı kişilerin birer öğrenim yeri olan Bab-ı Ali kalemelerinin ve Genç Osmanlılar gibi ihtilalci kuruluşların bu Batıcı yaşayış ve düşünceleri yaymakta ve Avrupa hayranı kuşaklar yetişmesinde büyük payları olmuştur.

1.2.4. Batılılaşma Fikrinin Temsilcileri

Namık Kemal: Tanpınar'ın deyişiyile Türkiye'de insan haklarının bayrağını ilk kaldıran adam "marifet güneşi" Batıdan doğdu diyen Namık Kemal, Asya'da bir Avrupa yaratmak istemiştir. O'na göre yurdun kalkınması askerlikten, iktisattan önce marifetle mümkündür. Geri kalışımızın temel sebebi eğitim bozukluğudur. İlme değer verilmelidir. Eski terbiyenin zararlı yanları ve kötü görenekler atılmalıdır. Kadın, kölelikten ve tembellikten kurtarılmalıdır.

Prens Sabahattin: "Bir milletin serveti, fertlerinin gayreti ve zenginliği ile ölçülür. Bunun için işe okullardan başlayarak çocuklara ve gençlere "iş ve üretim" terbiyesi vermek gerekir. Öğretim şahsi kabiliyet ve teşebbüsü arttıracak nitelikte olmalıdır. "Bugün biz aldığımız terbiyeden dolayı, "ferdin ailesine ve hükümete dayanacağı yerde kendine güvenmesi ve başarıyı kendinde araması gerçeğini bilmiyoruz. Bu yüzden üretici zümre gittikçe azalıyor ve tüketici zümreler çoğalıyor." demiştir. Prens Sabahattin, şahsi teşebbüs fikrinin gelişmesi için adem-i merkeziliyeti şart koşmuştur. Merkezi idarenin zararlı olduğunu ileri sürmüştür. Devlet yönetimini başkent tekelliliğinden kurtararak yetkilerin büyük kısmının il idarelerine devredilmesini ister. O, demokrasinin teminatını bu usulde görmektedir. Bütüncü yapıdan, bireyci yapıya geçilmesini, toplumsal yapının değişmesini ister. Ancak Prens Sabahattin'in önerdiği bireyci yapı modeli, Batı'daki gibi bir yapıyı, laikliğin ve insan haklarının temel olduğu şartları kapsamamaktadır.

Abdullah Cevdet: Çağdaşlaşma konusundaki yazılarıyla çok etkili olan, "ileride gelecek din fendir" diyen Abdullah Cevdet pozitivistin etkisindedir. Mevcut dinsel dünya görüşüyle her şeyin açıklanamayacağını ileri sürmüştür. İnsanla, toplumla ilgili konuları inançla değil de bilgiyle açıklamaya, kitleleri düşünce biçiminde çağdaşlaştırmaya çalışmıştır.

Laik olmayı, insanla, insanın yaşamıyla ilgili konuları dinin dışında ele almayı, İslam'ın ilerlemeye engel olduğu; ama buna rağmen toplumun dinsiz yaşayamayacağı düşüncesiyle materyalizmden de yararlanmaya çalışmıştır. Abdullah Cevdet ve arkadaşları biyolojik materyalizmi, dinsel dogmaları yıkarak toplumu ileri götürecek bir itici güç olarak benimserler. Cevdet bir yazısında şöyle der: “Biz hiçbir zaman gözümüzü gerçek düşmanımıza çevirmediğimiz. Düşmanımız Bulgar, Yunan v.s. değil. En büyük hasmımız cahilce inatçılığımız, miskinçe tevekkülümüz, bağnazlığımız, maddi ve manevi yoksulluğumuzdur. Hasmımıza hasım olalım.”⁵⁸

Abdullah Cevdet bir başka yazısında şöyle der: “ 1840 tarihinde Avrupa Japonya'ya bir tokat attı; fakat bu tokat üzerine Japonya gözünü açtı. Bu tokatın hangi sebep ve kuvvetle geldiğini anlamaya çalıştı. Yirmi bin evladını Avrupa'ya, Amerika'ya tahsile gönderdiğini ve hepsinin geri dönüşüyle “şems-ü tali” imparatorluğunu dirilttiğini söyleyen Abdullah Cevdet, Japonya ile Osmanlı İmparatorluğunu karşılaştırmak için şöyle sormaktadır: “ Avrupa bize bir değil, bin tokat vurdu; biz uyanmıyorsak kabahat Avrupa'nın mı yoksa bizim idrak edemeyen kafalarımızın mı?”

Celal Nuri: Gerileyişimizin en büyük etkeni olarak bağımsız düşünemeyişimizi gören Celal Nuri, özgür düşüncenin olmadığı yerde hiçbir yeniliğin, ilerlemenin olamayacağını söyler. Nakilciliğe aşırı bağımlılığın, bağımsız düşünmeyi unutturduğunu ve bunun da, olan biten her şey için doğüstü sebepler aramaya götürdüğünü söyler. Celal Nuri'ye göre nakilcilik mizacımızı da değiştirmiş, “dimağ makinemizi”, “fen ve mantık idaresinde değil” hayal dünyasında çalışır hale getirmiştir. Bunun da doğuya ne kadar gidilirse o ölçüde arttığını söylemiştir. Bu nedenle maarif, nakilciliğin elinden kurtarılmalı ve en önce ıslahat olarak dinde “vicdana ait olan şeyler vicdana terk edilerek” yapılmalıdır. Celal Nuri'nin Batıya bakışı ise şöyledir:

⁵⁸ El Cezire Mektupları.

“Avrupa bizim iyiliğimizi istemez. Bu değişmez bir önermedir. Batının doğu ile ilişkisi avcının avıyla olan ilişkisine benzer. Devamlı pazarları olarak kalalım isterler. Onları doğuyu daima aşağılayıcı bir bakışla, bir başka dünya, bir başka insanlık olarak görecektir; ne kadar medenileşseler de bu bakış değişmeyecektir. Ayrıca hukuk kavramı yalnız kendileri için geçerlidir, haricinde kalanların nefsi, ırzı, malı, vatani mübahadır. Onlardan alabileceğimiz tek şey medeniyetin teknik yanı olmalıdır” der.⁵⁹ Celal Nuri İttihad-ı İslam’dan yanadır. Aynı adlı kitabında İslam’ın gizli bir hazine olduğunu söyler, İslam dünyasını kapsayacak bir İslam devletinden söz eder. Ona göre İslam hükümeti mahiyeti itibarıyla hulle hükümetidir, demokrasidir. Hürriyet, kardeşlik ve eşitlik ilkeleri İslam hükümetinin dayandığı şeylerdir.⁶⁰

Sait Halim Paşa: Toplumsal çözülme (Buhranlarımız) adlı eserinde vahiy ürünü maneviyatla çağdaşlaşmayı önerir. Ona göre bir millet dinden kopmuşsa “bütün varlığını kaybedebilir.” Eğer eğitim, sadece bilim ve tekniğe saygılı insanlar yetiştirirse nihilizm kaçınılmaz olur. Sait Halim Paşa milliliğe, ona ancak dinilik anlamı verildiğinde taraftardır. Din dışı veya laik olabilecek milliliği ise lüzumsuz bir kurum olarak görmektedir. Ona göre çağdaş uygarlık, “ulusal bencillik” ilkesine dayanmaktadır. Bu uygarlığın “kendisini temsil eden uluslara sağladığı, bilim ve semavi bakımdan geri kalmış ulusların yıkımından başka bir şeye dayanmadığını” söylemektedir.⁶¹

Sait Halim Paşa’ya göre İslam ilkeleriyle daha içten ve bilinçli bir şekilde yaşanırsa, çağdaş uygarlığın da üstünde bir uygarlık kurulabilir. Böylece gerçek anlamda eşitlik, adalet ve hoşgörü tüm insanlığa sonsuz bir huzur ve uzlaşma getirecektir.

Sait Halim Paşa’ya göre İslam toplumlarının yüzyıllardır içinde buldukları çöküntü yönetici kadrolar tarafından tam anlamıyla kavranamamış ve yabancı işgalleri sırasında durumun gerçek vehameti ortaya çıkmıştır. İslam Alemi’nin gerilik

⁵⁹ NURİ, Celal , İttihad-ı İslam S.240,241,244

⁶⁰ Nuri a.g.e., S.346

⁶¹ Buhranlarımız S. 172,173,174

Sebepleri Üzerine Deneme adlı yazısında“Demek oluyor ki, nesillerden beri çekmekte olduğumuz bir hastalığın farkına varmamız, yabancılar sayesinde olmuştur.”⁶² Şeklinde durumu ifade eden Halim Paşa, Batılı düşünürlerin İslam dünyasının tamamında istisnasız olarak gördükleri geri kalmışlığı İslam dininin yapısına verdiklerini ve İslam’a bağlı olarak yaşayan toplumların geri kalmışlıklarının devam edeceğini söylediklerini yazmıştır. Gerçekten de Batı dünyasının cephesinden o zamanki İslam toplumlarına bakıldığında hepsinin de geri kalmış olduğu ve hepsinin de nerdeyse tek ortak yanlarının dinleri olduğu görülmektedir. Sait Halim Paşa bu durumun Batı’nın duygularını okşadığını söylerken en azından bu bakış açısının kendilerine göre doğru olduğunu da ifade etmiştir.⁶³

Kendi zamanındaki Türk düşünürlerin cevap bulmaya çalıştıkları en önemli soru olan“İslam dinine bağlı toplumlar neden geri kalmıştır?” sorusu Halim Paşa’ya göre yanlış bir sorudur, Ona göre soru “Müslüman milletlerin dinlerinden ne için layıkıyla istifade edemedikleri” şeklinde sorulmalıdır ve kendisi de bu soruya cevap aramıştır. Ona göre “Müslüman milletlerin gerilemesinin sebebini, hâlâ nüfuzundan kurtulamadıkları İslam’dan önceki hayatlarının, üzerlerinde devam eden tesirinde aramak” gerekmektedir. Bunun doğal sonucu da dini hükümlerin yanlış anlaşılması, yanlış tatbik edilmesi ve dinin insanı toplumsal anlamda ileri götüren özelliğinin de köreltilmesidir.⁶⁴

Müslüman ülkelerin geri kalmasındaki bir diğer önemli etmen de zamanın değişen koşullarını dikkate almamış olmaları, değişen ihtiyaçların karşılanmasında da dinlerini daha verimli bir tarzda ele alarak karşılayamamış olmalarıdır, Müslümanların yüzyıllar boyunca küçümseyip tenezzül etmedikleri Batı medeniyeti giderek gelişir ve büyürken İslam ülkelerini boyunduruğu altına almıştır. Sait Halim Paşa bir yandan İslam’ın tek kuruluş olduğunu söylerken diğer yandan Batının bilimsel metodolojisini de reddetmemektedir: “İslam alemi şarkta bitmez tükenmez felsefi münazaralar ile vakti geçirip metafizik vadisinde sonsuz, boş ve kısır

⁶² Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, Tercüman 1001 Temel Eser

⁶³ Sait Halim Paşa, a.ge., S.172

⁶⁴ Sait Halim Paşa, a.g.e., S.177

çekişmelerle kuvvetten düşmekte iken, beri tarafta, yani garpta genç ve zinde milletler tecrübe metotlarına dayanan yeni bir medeniyet kuruyorlardı.”⁶⁵

Sait Halim Paşa Batı dünyasının kendine özgü metodolojisini İslam ülkelerinin aynen alıp uygulamasına da karşıdır. O’na göre İslam dünyası iki sınıfa bölünmüştür. Birinci sınıfta İslamiyet’i isteyen büyük halk kitleleri ve ikinci sınıfta ise azınlıkta kalan aydın sınıfı vardır. Halkın hiçbir zaman kabul etmeyeceği fikirlere takılıp kalan bu aydın zümre fikirleri ilgi görmeyince halkı cehaletle suçlamakta ve vatandaşlarına karşı hor gören bir tavır sergilemektedir. Bu aydınlar için şöyle demektedir: “ Bizim için saadetin, en fazla hayret ve takdirimizi kazanmış olan millete benzemekten ibaret olduğunu ve sadece her şeyimizle o milleti taklik ede ede onun gibi mesut olacağımızı zannediyorlar.”⁶⁶

Ziya Gökalp: Batılı denebilecek bilim ve felsefe anlayışının ilk örneklerini vermiştir. İlk Cumhuriyet anayasasını düzenleyenler arasında da bulunmuştur. “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adlı eserinde tartışılmakta olan üç ideolojiyi uzlaştırmaya çalışmıştır. Vardığı sonuç ise şudur: “ Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Avrupa medeniyetindenim.” Bunlar yeni Türkiye’yi hazırlayan fikir temelleri olmuştur.

Ahmet Ağaoğlu: Üç medeniyet adlı kitabında, dünya üzerindeki üç medeniyetten, 1. Budda-Brahma, 2. Avrupa, 3. İslam medeniyetleri; Batı medeniyetini benimsemekten başka çaremiz olmadığını söyler. Ağaoğlu’na göre yaşadığımız yüzyılın dayandığı esaslar şöyledir: “İş bölümü ve görevlerin birbirinden ayrılması; serbest fikir ve serbest hareket; yaşa ve başkalarının yaşamına mani olma; kişiliğini geliştir ve kişiliklerin gelişmesine mani olma.”⁶⁷

İslam dünyası ise Zerdüşterin, Daraların gelenekleriyle terbiye edilip “kanaat”, teslim ve rızaya, tahammül ve sükuta gönüle bağlanmıştır. Oysa İslamlıkta esas olanın inançlar ve ibadetler olduğunu ve bunların değişmeden kalabileceğini;

⁶⁵ Sait Halim Paşa, a.g.e., S.179

⁶⁶ Sait Halim Paşa, a.g.e., S.180

⁶⁷ AĞAOĞLU, A. Üç Medeniyet, S.12

ancak “muamelat”a ait kısımların İslamiyete tesadüfen girdiğini, kısaca dinin muamelat kısımlarının değişken olduğunu, pozitif hukuk gibi zamana ve şartlara göre değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Batıdan geri kalınmasına da gerekçe olarak bunun kabul edilmeyişini göstermektedir. Bu değişkenliğin dini terk etmek anlamına da gelmeyeceğini söylemektedir.⁶⁸

Hilmi Ziya Ülken: Ülken’e göre, Batılılaşma ve Çağdaşlaşma “insana doğru gitme”dir, “insani medeniyettir” ve “büyük dünya tekamülü”dür.⁶⁹ Garbın düşüncesi sistemlidir. Felsefe hikmete, hikmet ahlaka ve ahlak siyasete ulaşmıştır. Garpta hürriyet olduğu için inzibat vardır, şahsiyet olduğu için cemiyet vardır. Batının medeniyet abidesi bu sistemli fikir gücünün üzerine kurulmuştur. Ülken, Türkiye’de ise modernciler, milliyetçiler ve dini muhafazakarlar arasındaki çatışmanın yüzeysel ve lüzumsuz olduğunu, bu kavramların birbirine mani değil, aksine birbiri için gerekli olduğunu söyler. Laiklik konusunda da “içtimai hayatın dünyevileşmesi ile muhtar kişilerin ahlaki ve dini eğitimleri arasında hiçbir zıtlık olmadığını ileri sürer.”

Peyami Safa: Peyami Safa’ya göre Rönesans’ı sağlayan Avrupa kafası üç disiplinden doğmuştur: Roma’nın cemiyet disiplini; Hıristiyanlığın ahlak disiplini; Yunan’ın zeka disiplini...”⁷⁰ Oysa ortaçağın ilk rönesansını Türk ve İslam yaratmış olduğu halde, niçin bu Avrupa rönesansından uzak kalınmıştır? Bunun cevabını Safa şöyle vermektedir: Türk ve rasyonalist felsefe doğuda mukavemete uğramış, mistik ve ilahiyatçı görüşün üstün gelmesiyle yarı yolda kalmıştır. Bu meşum felakette İslam mütefekkeri Gazali ve Muhiddin-i Arabi’nin tesirleri yüksektir.⁷¹ Aslında İslam dininin ve kitabının akılcı olduğunu, sonradan mistik bir düşünceye dönüştürüldüğünü, böylece doğu ile Batı arasında kalmış olmanın ikiliği Türk düşüncesinin en büyük meselesi ve Türk ruhunun en büyük işkencesi olduğunu söylemiştir.⁷² Safa’ya göre; Batı medeniyetini temellendiren klasik kültür, kozmolojik ve teolojik iki anlayışın terkiibinden oluşmuştu ve ortaçağ sadece teolojik görüş üstünde tek ayağıyla bin yıl sekti, sendeledi ve düştü. Günümüzün modern çağı

⁶⁸ Ağaoğlu, a.g.e., S.45,46,47

⁶⁹ ÜLKEN, H. Ziya Büyük Tarih Şuuru, S.32,103

⁷⁰ SAFA, Peyami, Türk İnkılabı S.108

⁷¹ Safa, a.g.e., S.142

⁷² Safa, a.g.e., S.5

ise gözlerini yerden ayıramadığı, insanı ve tabiatı aşan planları göremediği için sürünmekte ve sendelemektedir.⁷³ Şimdi Batı medeniyeti hastadır ve bizler de doktoru can çekişen bir hastaya benziyoruz. Safa'ya göre din ilerlemeye engel değildir. Dünya'nın en büyük iki medeniyetinden biri İslam'ın, öteki Hıristiyanlığın eseridir.⁷⁴

Türkiye kendi milli ve manevi değerlerini Batı'nın tekniğiyle uzlaştıran bir senteze varmadıkça çağdaşlaşmanın taklitten öteye geçemeyeceğini yani Arap maymunluğundan Frenk maymunluğuna bir atlayış olacağını ileri sürer.⁷⁵ Bazı aydınlarımızın laiklik konusunda Batıyı yanlış anladıklarını düşünen Safa'ya göre: laiklik, Batı medeniyetinin şartı ve esası değildir. Başta İngiltere ve pek çok ileri Batı ülkesi laik değildir. Onlar hâlâ Hıristiyan geleneklerine bağlıdır. Tarihi İsa'nın doğumundan başlatırlar. Papa her memlekete elçi gönderir ve Vatikan'ın Avrupa'nın manevi hayatı üzerinde etkisi büyüktür. Amerika ve Avrupa'da muhteşem kilise teşkilatlarının, rahiplerin, misyonerlerin ve siyasi din partilerinin önemli etkinlikleri vardır. Oysa biz konağı yıktık. Şimdi Osmanlı kültürünün harabeleri önünde şaşkın, birbirimize bakıyoruz. Ne yazık ki yarını düne bağlayan bütün köprüleri yıkmış bulunuyoruz. Türkiye'de yıkılan değerlerin yeri boş bırakılmıştır.⁷⁶

Niyazi Berkes: “Batıdan bağımsız olmayan hiçbir geri kalmış toplumun Batılılaşamayacağını, ilerleyemeyeceğini” söyleyen Berkes, Batılılaşmanın Batı ile ilgisini şöyle görmektedir: Tarihimizdeki reformcular, Türkiye'nin kalkınma davasının özünü, anahtarını bulamamışlardır. Aydınlarımızda olumlu, yapıcı fikir, plan adına bir şey yoktur. İşler sarpa sarınca çok kez Batı devletlerinin çıkarlarına, oyunlarına alet olurlar; ekonomik bilgileri yetersiz olduğundan yabancı uzmanlar, askeri misyonlar çağırırlar; yabancı devletlere Batı yardımı alıyoruz diye ekonomik, militer, siyasal ödünler verilir; bir alay ekonomik değeri olmayan gereksiz, zararlı yükümlülüklerle girişirler.⁷⁷

⁷³ Safa, 20. Asır, Avrupa ve Biz, S.13

⁷⁴ Safa, a.g.e., S.34

⁷⁵ Safa, Doğu Batı Sentezi, S.26

⁷⁶ Safa, a.g.e., S60

⁷⁷ Türk Düşüncesinde Batı Sorunu S.28

Gerçekte Türkiye'nin "Batılılaşma savaşında hiçbir Batı devletinden bu davaya yarayan hiçbir yardım" görmediğini, yardım görmüşse bunun "Türkiye'nin Batılılaşmasına değil, o Batılı devletin ulusal çıkarlarına" yaradığını söyleyen Berkes'e göre bunu bize en iyi gösteren şey, Türkiye'nin Batılılaşmasında en çok başarı gösterdiği zamanların Batı dostu olmadığı zamanlara rastlamasıdır. Bizde Batıcılıkta anlaşılan şey Türk evrimini çağdaş uygarlığa uygun yönde geliştirmektir. Halbuki Avrupa ve Amerika'da Batıcılık; Batı diplomasisine uyma anlamına gelir. Bu yüzden onlara göre Kemalist dönem Batı aleyhtarlığı, Menderes dönemi ise Batıcılık dönemidir.⁷⁸ Berkes'in laiklik ile ilgili düşünceleri ise şöyledir: "Laicism" teriminin Türkiye'de ne din ne de devlet geleneğinde, ne de dilde karşılığı olmayan bir kavram olduğunu, bunun nedeni olarak da "sorunun sadece din-devlet ayırımı davası" olmayışını göstermekte ve "laicism" terimi yerine onlarca daha uygun olduğu için "secularizm" yani çağdaşlaşma sözcüğünü önermektedir.⁷⁹ Din ise geleneğin en son sığınağı, en son savunma kalesidir. Aslında toplumun eski yaşayışının kökeninden gelen birçok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereği imiş gibi bir nitelik kazanırlar. Şu halde çağdaşlaşma konusunda asıl sorun, kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitsel, cinsel, bilgisel yaşam alanlarında daralması etkisizleşmesi sorunudur.⁸⁰

Sonuç olarak on dokuzuncu yüzyılda İmparatorlukta başlatılan reformların Türk ve Müslümanlardan çok gayri Müslimlerin yararına olduğu; Türk toplumuna da bazı yenilikler getirmekle beraber Osmanlı İmparatorluğu'nu yıktığı herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. 1838-1914 döneminde yapılan her reform, Avrupa'nın iç işlerimize müdahalesine ve emperyalizmin İmparatorluğa nüfuzuna neden olmuştur. Böylece devlet ve toplum "faşist bir daire" içine sokularak günden güne zayıflamış ve nihayet yıkılmıştır. Avrupa için Osmanlı reformları ile varılacak hedef dini ve etnik gruplara biraz daha imtiyaz sağlamak; bu grupların bağımsızlığını gerçekleştirmek ve Türk hakimiyetini asgariye indirmektir. Osmanlı idarecileri ve Tanzimat aydınlarının pek çoğu bu gerçeği göremedi.

⁷⁸ Berkes, a.g.e., S38

⁷⁹ Türkiye'de Çağdaşlaşma S.16

⁸⁰ A.g.e., S.21

Osmanlı yönetici ve aydınları için çağdaşlaşma, İmparatorlukta mevcut kurumları, düzeni yenileştirmek, çağa uydurmak değil, onların yerine Avrupalı kurumları ve usulleri İmparatorluğa getirmek ve yerleştirmek anlamına geliyordu. Bu metotla, Osmanlı aydınları hem gayri Müslimleri devlete ve ülkeye bağlayacaklarına, hem İmparatorluğu ayakta tutacaklarına, hem de Avrupalı büyük devletleri memnun edeceklerine inanıyorlardı. Bu maksatla ve Avrupa'nın telkini ile 1838'de liberal ekonomik sistemi, 1839'da Tanzimat fermanı ile liberal hukuk sistemini, nihayet 1856 Islahat fermanı ile liberal kültür anlayışıyla birlikte politik sistemi hedef alan reformları İmparatorlukta uygulamaya koydular. Bunların sonucu bütün gayri Müslimlere doğal haklar, siyasi haklar, kültürel haklar tam anlamıyla veriliyordu. Türklere veya Müslümanlara yeni haklar verilmediği gibi Hıristiyanlara göre sahip oldukları kendi haklarını kaybettiler veya paylaşmak zorunda kaldılar. Bu duruma niçin gelinmiştir? Bilindiği gibi on dokuzuncu yüzyıl Avrupa için milliyetçilik çağı olmuştu. Bu nedenle milliyetçilik ideolojisi politikalarının merkezi idi. Oysa Osmanlı milliyetçi olmadan "liberal" olma yolunu benimsediler ve liberalizm Osmanlı aydınının gayesine değil, Avrupa emperyalizminin ve gayri Müslimlerin gayesine hizmet etmiştir. Nitekim, liberal reformlar sayesinde gayri Müslimler birer birer İmparatorlukta kopmuşlardır. 1878 yılından itibaren II. Abdülhamit daima azınlıkların lehine, İmparatorluğun aleyhine olan Avrupa'nın liberal reform isteklerini durdurmaya çalışmış ve bu şuurlu tavizsiz politikası Ermenileri telaşlandırmıştır. Tanzimattan sonra refah dönemi yaşayan Ermeniler, hayali sınırlar çizerek ülkemizden toprak koparma hayallerini ve çeşitli isteklerini dünyada kamuoyu oluşturarak sürdürmektedir. Bu mesele de Avrupa'nın ekonomik, fikri, siyasi, dini ve kültürel çıkarları ve Tanzimat ve reformların gayesiz müsamahası tek sebep olarak görülebilir.

Sonuç olarak Türk aydınları modern bilimle, İslami inançları ve Türk kültürünü uzlaştıramadılar. Böylece Batılılaşma şekilci taklitçilikten öteye geçmedi ve yapıcı bir şekilde gerçekleşmedi. Bu süreç on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan toplumsal ve siyasal devrimi şekillendiren temel etken Türk milliyetçiliğine kadar sürmüştür. Bu konuda Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin öncüsü, Mustafa Kemal de yürütücüsü olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DİNSEL POLİTİK YAPI

2.1. CUMHURİYET BATILILAŞMASI

2.1.1. CHP Yönetimi (Tek Partili Süreç)

Yeni Türk Devleti'nin temelleri, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı yenilgisinin ardından imzaladığı 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile başlayan ve saltanatın sona erdiği 17 Kasım 1922 arasında yaşanan çift hükümetli ve çift anayasalı Mütareke Dönemi'nde atılmıştır.

Bu dönemde içeride saltanata, dışarıda ise ülkeyi bölmeye çalışan güçlere karşı başlatılan milli mücadele için pek çok örgüt ortaya çıkmıştır. M. Kemal 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nde bu örgütleri, tek bir örgüt içinde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirmeye karar vermiştir.

Bu cemiyet 23 Nisan 1920'de toplanan I. TBMM Dönemi'nde egemen grup olmasına rağmen, meclisteki farklı eğilimler yeni grupları ortaya çıkarmıştır.

Mecliste farklı eğilimlerin ortaya çıkardığı hizipler iki büyük grup oluşturur. Bunlar M. Kemal'in başkanlığındaki ulusun bağımsızlığını ve yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre devleti yeniden yapılandırmayı öngören I. Grup; Cumhuriyet'e karşı olan Saltanat ve Hilafet'in devamının yararlı olacağına inananların oluşturduğu II. Grup. Mecliste iktidar ve muhalefet gibi bir niteliktedir.

I Ağustos 1923 seçimlerinde 2. Grup elenir. II. TBMM, Müdafaa-i Hukukçulardan oluşturulur.

Cumhuriyeti ilan eden de bu birinci gruptur.⁸¹ Müdafaa-i Hukuk Grubu ile M. Kemal'in bizzat açıkladığı "9 umde"⁸² adı verilen bir programla girme kararı

⁸¹ Teziç, 1976, 235 - 236

aldıklarında grubun fırkaya dönüşmesi kesinlik kazanır. Daha sonra bu umdeler partinin programını, özünü oluşturmuştur.

Böylece çatısı oluşturulan parti ile Türkiye’de tek partili süreç başlatılmıştır. Bu partinin adı da Cumhuriyet Halk Partisidir.

CHP; Cumhuriyet’in ilk partisi olması yanında Türk siyasal yaşamındaki yeri nedeniyle de önem taşımaktadır.

1923 – 1946 yılları arasındaki yönetimin tek söz sahibi CHP’dir. CHP’nin yönetime geçtiği ilk günden itibaren izlediği yol, köklü reformlara girişmek olmuştur. Parti başkanı ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı olan M. Kemal’in önderliğinde girişilen bu hareketlerin temelinde laik esaslara dayanan yeni bir devlet kurma düşüncesi vardır. Amaç “Çağdaşlık”tır.⁸³ Çağdaşlaşmanın yolu da Batılılaşmaktan geçmektedir.⁸⁴ Batı ilke olarak alınınca, doğal olarak Batı’nın siyasal rejimleri ve kurumları da genç Türkiye Cumhuriyeti’ne model oluşturmuş ve Batılılaşma çabaları yoğunluk kazanmıştır. Batılılaşma yönünde engel oluşturan geleneksel değerlere, özellikle toplum yaşantısının hemen tüm alanlarını düzenleyen “din”e karşı mücadele vermek gerekmiştir. Bu nedenle öncelikle dine karşı olmayan, ancak kesinlikle taviz vermeyen bir tutum izlenerek din, devlet işlerinden soyutlanmış, şeriat hükümlerinin yerini modern hukuki düzenlemelerin alması sağlanmıştır.

Bu rejim yüzyıllar süren teokratik Osmanlı yönetiminin sonu ile demokratik yönetimin başlangıcı arasında yer almıştır; yani bir geçiş rejimi demek pek yanlış olmaz.

⁸² Bila, 1979, 745 – 747

⁸³ Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1986 195-201

⁸⁴ Tunaya, 1960, 111-112

2.1.2. Çok Partili Döneme Geçiş

Ülkeyi fiili bir tek parti rejimi ile yöneten Atatürk, esas özleminin demokrasi olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmekle kalmamış, demokrasinin gereği olan kurumsallaşmayı sağlayacak, özellikle demokrasinin özünü oluşturan çoğulculuk anlayışını geliştirecek iki muhalif gelişime destek olmuştur.

Bunlardan ilki CHP'nin kendi içinden çıkardığı ilk muhalefet partisi olarak bilinen, 17 Kasım 1924'te kurulan "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", diğeri ise yine CHP kökenli 2 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Fırka'dır.

İyi niyetlerle başlatılan bu girişimler, parti içine rejim aleyhtarı dinci güçlerin sızmasıyla giderek amaçlarından sapmış ve biri Bakanlar Kurulu ile, diğeri de kendi kendisini fesih etmek suretiyle siyaset sahnesinden silinmişlerdir.

Bu denemeler dışında, 1945 yılına gelinceye kadar Türkiye, Tek Partili Düzen ile yönetilmiştir. Atatürk'ün ölümünden 1945'e kadar olan dönem de birçok kaynağın Milli Şef Dönemi dediği dönemdir.

4 Haziran 1933'te yaptığı bir konuşmada Atatürk:

"Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Demokrasinin bütün icapları sırası geldikçe tatbikata konmalıdır." demiştir.⁸⁵

Tek Parti dönemi hükümeti Klerikalizm'e⁸⁶ ciddi anlamda cephe almıştır. Dini tüm etkinlikler kontrol altındadır. Çünkü, yeni Türk devleti siyasal, toplumsal ve kültürel yapısını, İslam dininin ilkelerine göre değil; Batı'nın çağdaş toplumsal ve siyasal modelini örnek alarak yapmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet'i kuran kadronun, ilk ve en önemli eylemi İslamiyet'in kurumsal gücüne ağır bir darbe indirmek olmuştur.

⁸⁵ İnan, 1968, 138

⁸⁶ Klerikalizm: Din adamlarının kendi alanları dışına çıkarak, kamu alanlarına karışmaları.

Laiklik konusunun abartılı bir durum alması, dini reformların kanun baskısıyla uygulanması hoşnutsuzlukla karşılanmış; bu durum muhafazakârların işine gelmiş, ilerisi için potansiyel bir tehlike yaratmıştır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın "Kayıtsız şartsız ulusal egemenlik" ilkesi, dinsel egemenlik gücünü sarsıntıya uğratsa da dini boyut önemini, etkinliğini yok edememiştir. 1925 yılında yasaklanan siyasi İslam'a rağmen (Nakşibendi, Kadiri, Nurculuk Cemaati) gibi tarikatlar bu dönemde oluşmaya başlamışlardır.

Atatürk reformlarıyla siyasi, ekonomik güçlerini yitiren, prestijlerini kaybeden ulema sınıfı, tarikat şeyhleri bir süre kabuklarına çekilmelerine rağmen zaman içinde bir tehdit olacaktı.

Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında izlenen laiklik yanlısı kamu politikaları ve alınan tedbirler; çoğu okur yazar olmayan ve geleneksel yaşam tarzı süren kitleler tarafından anlaşılmadığı gibi, dini kültürlerine bir tehdit olarak da algılandı.

Okullaşma oranının çok düşük olduğu, kitle iletişim araçlarından sadece küçük bir zümrenin yararlanabildiği 20'li 30'lu yıllarda, Atatürk devrimleri geniş kitlelere anlatılamadı. Bunun yanı sıra gizlilik içinde faaliyet gösteren tarikat ve cemaatler, laikliği dinsizlik olarak tanıtırken güçlük çekmediler. Gizlilik içinde çalışan bu cemaatler, geleceğin muhalefet odakları ortaya çıkacaklardı.

Yer altına çekilen ve bir inanç olmanın ötesine geçen "siyasal İslam" zaman zaman kendini sistem karşıtı isyanlar olarak ifade etti. İslami hisler ile tetiği çekilen etnik kökenli Şeyh Said isyanı (1925) ve tamamen dini bir başkaldırı olan Kubilay Olayı⁸⁷(1930) bunun en açık örnekleridir.

Türkiye'nin açık ve sistemli bir şekilde Batı'ya yanaşması, İslamcılar arasında büyük tepkilere neden olur. Şeyh Said Ayaklanması, bunun en ciddi

⁸⁷ ÇETİNKAYA, Hikmet Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları, Boyut, İstanbul, 1986 S, 27
NARLI, Nilüfer, Türkiye'de Laikliğin Konumu, COGITO, Sayı 1, 1995 Yapı Kredi Yayınları S, 23, 24

örneğidir. Bu ayaklanma bastırılırken çıkarılan Takrir-i Sükun yasasıyla kısa bir zaman içinde İslamcı muhalefet tasfiye edilir, sert bir şekilde bastırılır. Bu dönemde görev yapan İstiklal mahkemeleri, rejime yönelik her türlü muhalefeti sindirir, cezalandırır.

1920 – 28 sürecinde bir takım yasal ve kurumsal düzenlemelere gidilir.

3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması, arkasından Şer'îye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak, Şer'îye mahkemelerinin görevlerine son verilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, 1926 yılında Medeni Kanun kabul edilmesiyle de İslam şeriatının, aile ve birey hukuku ile ilgili kuralları ortadan kaldırıldı. Daha sonra din eğitime de son verilmesi, dinden bağımsız yeni bir kültür yapısı oluşturmak istemesi, toplumun bir kesiminde tepkilere neden olmuştur.

CHP'nin İslam'a yönelik izlediği bu politika, çok partili döneme geçişte muhalefet partileri için hazır bir oy potansiyeli olur.

Seçim sisteminin getirdiği rekabetçi durum nedeniyle CHP İslam'a karşı izlediği politikada değişiklik yapmak zorunda kalır. Seçmenleri etkileyebileceği düşüncesiyle İslam'a yeni ödünler vermeye başlar.

Siyasi partiler, iktidar yarışında İslamcı kesimi bir oy potansiyeli olarak görür ve bu silahı birbirlerine kaptırmamak için yarışa girerler.

DP, CHP'yi geçmişte İslam'a düşmanlık yapmakla suçlar. Her iki parti de şeyhlerle işbirliği yapar, muhaliflerini gericilik ve yobazlıkla suçlarlar.

II Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında oluşan dini basın, Sebil-ül Reşat, Büyük Doğu ve Millet gibi dergiler, doğrudan İnönü'yü hedef alır. İslami ahlakın gerilemesinden onu sorumlu tutarlar ve saldırılarını laiklik, ulusalcılık ve Batılılaşmaya karşı yoğunlaştırırlar.

Netice olarak Cumhuriyet rejiminde sosyal ve siyasal dengeler yeniden kurulurken, tepkilerini iktidar mücadelesi içinde veremeyenler, dinsel motifleri kullanarak yoksul ve eğitimsiz kitlelerin içine sızarak zaman içinde giderek güçlenmişlerdir. Çok partili rejime geçişle birlikte oy kaygısına dayalı partizanlıkla yürütülür ve İslam'ın gittikçe siyasallaşması gerçeği günümüze kadar etkilerini sürdürür.

2.1.3. DP ve 1946-1950 Yılları

Türkiye'nin tercihinin Batı demokrasisi doğrultusunda şekillenmesinde, gerek dış ilişkilerinin gelişimi, gerekse savaş sonrası gidişatı, demokrasinin galip ideoloji oluşu, Sovyet Rusya'nın baskı, tehdit ve ağır istekleri karşısında Batı'nın koruyucu şemsiyesi altına girerek yalnızlıktan sıyrılma isteği etkili olmuştur.

II Dünya Savaşı'nın Almanya'nın aleyhine sonuçlanmasıyla Sovyetler Birliği, bölgede rakipsiz bir güç olur. Sovyet hükümeti, savaş sırasında bazı düşman gemilerinin Boğazlardan geçirildiğini iddia ediyor ve Montreux Sözleşmesini yetersiz görüp yeni bir Boğazlar Rejiminin kurulmasını istiyordu.

O ana kadar yansız bir politika sürdüren Tek Parti ve İnönü Hükümeti, çareyi Batı'ya yönelmekte bulmuştur.

Bu da iç politikada Batı tipi bir demokrasi modelini gerekli kılmıştır. Böylece Türkiye 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalayarak ihtiyaç duyduğu desteği sağlayabileceğine inandığı Batı dünyasına ilk resmi adımı atmıştır.

1949'da NATO'nun kurulması ile uluslararası sistemde bloklaşma süreci başlatılmış, Türkiye 1952'de bu Blok'a üye olarak iç ve dış politikasının hedefini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda Batı Paktı içinde oluşunu resmileştirmiştir. Ardından İsmet İnönü, Batılılara Cumhuriyetçi rejimin demokratik kurumlarınca sürdürülmesi yolundaki iyi niyetini göstermek amacıyla bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verir.

Bu şartlarda Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuad Köprülü politik sorunlardaki görüş ayrılıklarından dolayı CHP üyeliğinden ayrılarak 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi kurarlar.

2.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEM

Politik anlamda ne sola ne de sağa yakınlıkları olmayan Demokrat Parti'nin kurucuları, uzun yıllar CHP'de önemli mevkilerde görev yapmış bürokratlardı; ancak ilerleyen süreçte güçlü muhalefetleriyle CHP'ye panik yaşattıkları söylenebilir.

Demokrat Parti, kısa sürede dinsel reformların baş savunucusu olarak sivrilir; köyler, kasabalar ve hiç beklenmeyen bölgelerde örgütlenmeye başlar. İş çevrelerinin, halk kitlelerinin, aydınların, tarikat ve cemaatlerin desteğini kazanan DP, CHP için hayli ciddi endişeleri doğurmuştur.

İnönü bu gelişmeden hoşnut olmadığı için birtakım önlemlere başvurmuştur. Seçimlerin 1947'den 1946'ya alınması, üniversiteye özerklik tanınması, basım yasasının değiştirilmesi, tek dereceli seçim usulünün kabul edilmesi vb önlemler sonucu yine de DP'nin gelişiminin önü alınamamıştır. 1950 yılına kadar geçen dönem olaylarla, değişmelerle ve sarsıntılarla doludur.

Demokrat Parti 1950 Mayısındaki genel seçimde ezici bir zafer kazandı ve bir hafta sonra İnönü hükümeti; yeni Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve başbakan Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat kabineye yönetimi devretti.

2.2.1. 1950-1960 Yılları

Adnan Menderes yönetimi, ilk önce Halk Partisi'nin laikliği, İslam'a karşı bir silah olarak kullandığını ve dinin devlet müdahalelerinden korunması gerektiğini açıkladı.

Çok partili döneme geçiş, tarikat ve cemaatlerin diğer muhalefet odakları gibi Demokrat Parti etrafında toplanmasına yol açtı. Demokratların 1950'de kazandığı

seçim zaferinden sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle 1930'larda izlenen jakoben laisizm⁸⁸ yerini İslam'ın yeniden restorasyonuna ve kurumsallaşmasına terk etti. Bir süredir Türkçe okunan ezanın yeniden Arapçaya çevrilmesi, 1925⁸⁹ yılında kapatılan tekke ve tarikatların faaliyetine izin verilmesi devlet yayın kuruluşlarında Kur'an okunup vaaz verilmesi, ilk defa olarak hacca gidenlere maddi destek verilmesi, dini eğitimin ilkokuldaki kapsamının genişletilerek ortaokullara da konması, sayısız cami yapılması pek çok İmam – Hatip okulunun açılması bu restorasyonun en somut örnekleridir.

Demokrat partinin iktidarından önce açılan İmam – Hatip kursları (sonradan lise hüviyeti almıştır) ve Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat fakültesi ile başlayan din eğitimi, Demokrat Parti döneminde gelişmiştir. Bu dönemde devlet laikliği kısmen yumuşamıştır. Demokratlar hürriyet ve pluralizm adına din ve vicdan hürriyetini desteklemenin ötesine giderek, dini siyasete alet etmeye başlamışlardır.

Demokratların oy toplama silahı olarak İslam'ı kullanması, siyasi söyleme İslami unsurları eklemesi, laiklik karşıtı bazı tarikat mensuplarının sistematik bir şekilde Atatürk karşıtı saldırılara başlamalarına neden olmuştur. Bu saldırılara karşı gerekli önlemler alınarak dini siyasete alet etme cezalandırılmıştır.

Menderes'in yönetim hataları, ülkedeki mali kriz ve İslami kıpırdanmalardan rahatsız olan Silahlı Kuvvetler, merkezdeki asker, bürokrat ve aydın ittifakından da aldığı destek ile 1960'da yönetime el koymuştur.

İslam'ın siyasete alet edilmesinin rejim açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceği endişesi sonucu 1961 Anayasası, dinin ve dini duyguların siyasi amaçlar ile kullanımına karşı önlemler öngörmüştür. Yeraltında örgütlenmekte olan rejim aleyhtarları İslam'a karşı "Resmi İslam"ı alternatif olarak görenler, Diyanet İşleri

⁸⁸ Lewis'e göre Türkiye'de laikleştirme baskısının en kuvvetli olduğu devre 1930'lu yıllardır. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin doğuşu, Ankara, S, 412

⁸⁹ Tekke ve zaviyeler 30 Kasım 1925'te 677. sayılı kanun ile kapatılmıştır. Bkz. Yunus Sezen 1992, S. 37.

Başkanlığı'nın konumunu anayasal güvenceye alarak, bu kurumun devlet lehine dini faaliyette bulunmasını desteklemişlerdir.

1961 Anayasası'nın getirdiği örgütlenme özgürlüklerinden yararlanan İslamcı dernekler (Kuran kursu, cami yaptırma ve restore etme dernekleri gibi) 1960'lı yıllarda tüm derneklerin üçte birini oluşturmuşlardır.⁹⁰ Bu dernekler zaman içinde sosyal ve kültürel fonksiyonlarının yanı sıra siyasi işlevler üstlenerek çıkar grupları gibi hareket etmeye başlamışlardır.

Demokrat Parti'nin devamı olan Adalet Partisi'ni destekleyen Nakşibendi ve Nurcu kökenli cemaatlerin bu siyasi parti ile olan ilişkileri, dini derneklerin ve tarikatların manevra kabiliyetlerini arttırdı. Adalet Partisi oy kaygısı ile henüz siyasi tecrübe kazanmamış ve sınıf bilinci oluşmamış tutucu esnaf ve çiftçinin olagelen desteğini kaybetmemek için dini unsurları parti bünyesinde barındırdı. Böylece kısmen yasal bir platform bulan İslami hareket, gerek sistem içinde gerek sistem dışında örgütlenerek tırmanışa geçti.

1961 Anayasasının siyasal ideolojilerin yaygınlaşmasını kolaylaştıran özgürlük ortamında milliyetçi, sosyalist ve dinci ideolojiler gelişmeye başladı.

Aleviler de bu dönemde kendi kimliklerini öne çıkarma eğilimine girdiler. Bu eğilim bir süre sonra bir Alevi partisinin kurulmasına yol açtı.

17 Ekim 1966'da varlıklı Alevilerin girişimiyle "İlerici, Atatürkçü ve Reformist" bir parti parolasıyla Birlik Partisi kuruldu.⁹¹ 1973'te Türkiye Birlik Partisi adını aldı. Partinin ilk genel başkanı Hasan Tahsin Berkman'dır. Partinin amblemi de Hz. Ali'yi temsil eden bir aslan ve onu çevreleyen on iki yıldızdan oluşmuştur.⁹²

⁹⁰ YÜCEKÖK, Ahmet: 1971. Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı, Ankara SBF Yayınları

⁹¹ SENCER, M. Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul, Geçiş Yayınları, 1971, S, 341

⁹² M. Sencer, a.g.y. S, 341

Birlik Partisi'nin parti programında laiklik ilkesi ısrarla vurgulanır. "Partimiz din işlerini devlet, dünya ve siyaset işlerinden ayrı tutar. Kimsenin din ve mezhebine, inançlarına, ibadetlerine kanuna aykırı olmadıkça karışamaz.

Kimse devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma, siyasi, şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla dini, din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz; buna riayet etmeyenler cezalandırılır."

Birlik Partisi 1969'da katıldığı ilk genel seçimde yüzde 2.8 oy alır ve 8 milletvekili çıkarır. Aynı yıl yapılan ikinci kongrede partinin genel başkanlığına Mustafa Timisi seçilir.

Mustafa Timisi, Birlik Partisinin Alevi Kimliğine karşı çıkar. Partinin bir mezhep partisi olmadığını, Atatürkçü, laik bir anlayışı temel ilke aldıklarını vurgulasa da sonraki seçimlerde giderek oy yüzdesini düşürür. 12 Eylül darbesinden sonra diğer partilerle birlikte TBP de kapatılır. Daha sonra SHP'nin kuruluşuna katılarak kendilerini bu partide ifade etmişlerdir.

İlhan Arsel, 1950-1960 arası DP'nin politikasını şöyle özetlemektedir:

"Din bir baskı ve sömürü aracı olmuş, din adamı, iş adamı, oy adamı üçlemesi kendi çıkarlarına yatkın bir demokrasi anlayışı geliştirmiş, buna uygun bir sosyal ve ekonomik düzen anlayışı oluşturmuş ve o tarihten beri de Türkiye, gericiilik ve şeriat düzlemine kaymış ve 1960 yılları, bunların sonucunda yaşanmıştır. Arsel, bu üçlü ittifakın dinle ilgili her yapıyı kendilerine slogan yaptıklarını söyler ve ittifak içinde en kurnaz ögeyi oy adamı, en çıkarıcısını iş adamı, en işe yarayanı da din adamı olarak görür. 1960'larda başlayan sanayileşme sürecinde işadamlarının işçinin din duygularını sömürmek konusunda birbirleriyle yarıştıklarını ifade eden İ. Arsel, örnek olarak İstanbul'un varlıklı semtlerindeki (Şişli, Teşvikiye vs) camilere yapılan yardımları gösterir. DP iktidarının uygulamaları içinse "...din okulları açmak, din adamı yetiştirmek ve din eğitimine hız vermek konusunda 1950den

itibaren DP tarafından girişilen faaliyetler 1960 ihtilalinden sonraki tutucu iktidarlar tarafından daha da güçlendirilmiştir.”⁹³

İslamcılar, DP dönemiyle birlikte kendilerini daha rahat ifade imkanı bularak güçlenmeye başlamıştır. Her ne kadar DP tarafından düzen dışı şeriatçı akımlara karşı ödün vermez bir politika güdüldüyse de kendi destekçilerine verdikleri ödümlerle laiklik ilkesi ihlale uğratılmıştır.

Kendi partisinin uygulamalarını sınırlayacağına inandığı her türlü yapıya karşı önlemler geliştiren DP (141 ve 142) maddeler için TCK'nin baskıcı hükümlerini arttırırken basın özgürlüğünü de hiçe saymıştır. DP'den ayrılanlarca 1948'de kurulan Millet Partisi'ni Atatürk devrimlerine karşı olduğu gerekçesi ile kapatan DP, CHP'nin tüm servetini de hazineye devretmiştir.⁹⁴

Bütün bunlara rağmen DP'nin anti-laik bir politika sürdürdüğü söylenemez. CHP'nin 1947 Kurultayı'ndan sonra başlattığı ılımlı laiklik politikasını devam ettirmiştir. Bu politikayla geniş halk kitlelerine İslam'la laikliğin uzlaşabileceği düşüncesi benimsetilmiştir. Bu yapılırken de Cumhuriyet'in temel ilkelerine bağlı kalınmış ve dinin devlet kontrolü altında tutulması özenle sürdürülmüştür.

2.2.2. 27 Mayıs Hareketi ve İslamcılar:

27 Mayıs hareketi, DP'yi kapatmış, bütün mal varlığına el koyup parti ileri gelenlerini de tutuklamıştı. Darbeyi yapanların bu sert tutumları ilk anda İslamcı çevreyi endişelendirdi. Onlara göre ihtilali yapan güç, CHP eğilimli ve laikliğe bağlı bir ordu idi.

Aslında “MBK” indeki çoğunluk, muhafazakâr çıkar gruplarının ve siyasi partilerin elinden İslâm'ı alarak devletin milli bir aracına dönüştürmek istiyordu.⁹⁵

⁹³ ARSEL, İlhan, Toplumsal geriliklerimizin sorumluları s, 139

⁹⁴ TEZİÇ, E. agy sayfa 266 – TUNAYA, T. Zafer, agy, sayfa 212

⁹⁵ Ahmad, age s.451

İhtilalin gerekçelerinden biri de DP'nin devrim anlayışından sapması ve ordunun da ülkeyi demokratik – laik bir sisteme götürme isteği idi.

MBK'nin direktiflerine egemen ana fikre göre de ihtilal “Atatürk İnkılâplarına müstenit tarafsız ve faziletli bir idare kurmak için yapılmıştı.”⁹⁶

27 Mayıs Yönetimi, kendini laik sistemin ve Türk devriminin koruyucusu sayan ordu, İslâm'a ılımlı yaklaşır; fakat DP dönemindeki din istismarına kesinlikle izin vermez. İslam'a “milli ve ilerici bir imaj” verilmesi için çaba gösterir. Kadınların kara çarşaf giyinmelerini istemezler ve çarşafıla mücadele haftaları başlatılır, yoksullara manto yardımı yapılır.

Cemal Gürsel, TSK tarafından oluşturulan Anayasa Komisyonu üyeleri ile yaptığı görüşmede, yeni bir Anayasa'ya ihtiyaç duyulduğunu belirterek “bu Anayasa'nın her şeyden önce din istismarını önleyecek hükümleri ihtiva etmesi gerektiğini” söyler. Böylece 1961 Anayasası'nın 2. maddesinde, laiklik, devletin temel niteliklerinden biri olarak kabul edilirken, 19. madde ile herkesin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğu belirtilerek, devletin temel yapısının belirli bir dinin kurallarına göre düzenlenmesi yasaklanmıştır.

İhtilal, kararlı bir şekilde güçlenen İslami hareketleri durduramamış, hazırladığı özgürlükçü anayasa ile kapitalleşme sürecini hızlandırmış, liberal laik sağdan ayrılarak kendilerini bağımsız olarak ifade etmelerine imkân hazırlamıştır.⁹⁷

2.2.3. Türkiye’de İslam’ın Siyasal Örgütlenmesi ve Onu Hazırlayan Şartlar

İslami hareket, Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasi prestij ve gücünü yitiren din adamları, tarikat şeyhleri ve Atatürk karşıtlarının ittifakı ile başladı. DP'nin iktidarı döneminde kırsal ve taşra kökenli kitlelerden de destek alarak gelişti.

⁹⁶ TCBMK Direktifi ve Temel Görüşleri Tunaya, İslamcılık Akımı S.234

⁹⁷ DUMAN, Doğan, Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık,, Eylül Yayınları, İzmir, 1999 S.59

İslamcı siyasi hareket; CHP laikliğini, daha sonra da sol hareketi etkisizleştirmek için sağcı partileri desteklemiştir.

1960'lı yıllarda hızlı nüfus artışı, toprak yetmezliği gibi nedenlerle kırsal kesimlerden endüstri merkezlerine göç başladı.⁹⁸ Köyden kente göç, kentleşen bireyleri değil, gecekondulaşan mahalli gelenek ve göreneklerini yeniden üreterek yaşayan, hemşehrilik ve akrabalık ilişkisi içerisinde veya dini derneklerde örgütlenen kitleleri yarattı. Gecekondudaki ikincil nesil, apolitik ebeveynlerinden farklı olarak aktif siyasetle uğraşmanın gelecekleri için önemini kavramıştı. 1970'lerin gecekonduları, 1961 anayasasının getirdiği özgürlükler, sol hareketin yarattığı siyasi bilinçlenme, farklı siyasi cereyanların (ülkücü hareket, ayrılıkçı hareketler, dini akımlar) yarattığı politize olmuş kişiler ile aşırı siyasi görüşlerin gelişmesine elverişli ortamlara dönüştü. Eğitim imkânları, istihdam imkânları ile doğru orantılı sağlanamadığı için bu gençler, radikal siyasi oluşumlara heyecanla cevap verdiler. Sol Hareket böyle bir ortamda hızla taraftar kazanırken, İslami hareket de bu ortamlarda hızla destek bulur.

1970'li yıllarda ortaya çıkan siyasi kutuplaşma şiddet hareketlerine yol açtı. Aşırı solu temsil eden gruplar ile 1960'larda güçlenmeye başlayan ülkücüler arasındaki çatışmalar, mezhep ayrılıkları yüzünden çıkan kanlı olaylar (1978 Kahramanmaraş olayları gibi), ayrılıkçı hareketler ve İran İslam devriminin etkisi ile radikal kimliğini ortaya döken İslami hareket, ülkede büyük huzursuzluklar yarattı.

1970'li yılların aktif siyasi katılımı anayasal yöntemlerin dışına çıkarak şiddet kullanımı ile de ifade bulduğu için, 1980 askeri müdahalesi ile ordu, yönetime el koydu.

12 Eylül 1980'deki hükümet darbesi, dinsel eğitim ve öğretimin her alanda bir dönüm noktası oldu. Askeri yönetim, her türlü aşırı ideolojiye karşı İslam'ı bir çare olarak düşündü. Bu anlayışa göre İslam, milli birlik ve sosyal bağlılık için önemli bir birleştirici olabilirdi. Devlet kontrolündeki ılımlı İslam'a destek verilerek

⁹⁸ DİE yayınları- 1993 1963 yılında 27 milyon olan nüfus 1980 yılında 45 milyona ulaşmıştır.

aşırı sol, aşırı sağ ve ayrılıkçı Kürt hareketleri ile daha kolay mücadele edilebileceği düşünüldüğü gibi, Sünni fundamentalizmin daha radikal uzantılarının da bu yol ile önlenilebileceği varsayılıyordu.⁹⁹

Bu anlayışla 1982 Anayasası'nın 24. maddesi ile din öğretimi zorunlu hale getirildi. 24. Maddeye göre :”Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.”

Daha önceleri zorunlu olmayan din dersleri zaman içinde ortaöğretimin bütün sınıflarında yaygınlaştırıldı.

Böylece toplumu hedef alan İslami hareket tebligat yoluyla her bireyi İslami bilinç kazanacak şekilde eğitmeye başlamıştır.

Tebligat sayıları artan İmam - Hatip liseleri ve liselerdeki zorunlu din dersleri yoluyla bir İslami uyanış yaratmıştır.

Bu da birçok insanın laiklik ilkesini sorgulamasına ve özellikle sisteme karşı tepki duyanlar arasında İslami hareketin taraftar bulmasına yol açmıştır.

Ekonomik zorlukların İslami hareketin yükselişinde oynadığı rolün yanı sıra, ülkenin siyasi çıkmazları, çöküntü ve ahlaki çürüme ile karşı karşıya olduğu inancını paylaşanlar, çözümü İslam'a dönüşte bulmuşlardır. Osmanlı'nın altın çağlarına duyulan özlem ve Türkiye'nin İslami bir devlet şekli ile dünyada önemli rol oynayabileceğine inananlar da farklı ekonomik ve sosyal şartlarda olmalarına rağmen, İslam'ın çözüm olduğu konusunda birleşmişlerdir. Bu durumda İslami hareket sadece marjinal kentli sınıflar, esnaf ve kökenden yetişmiş iş adamları tarafından değil, yeni orta ve üst – orta sınıflar ve köy kökenli büyük toprak sahipleri tarafından da desteklenmeye başladı.

⁹⁹ DUMAN, Doğan, Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık., S.141

Dini temel alan partilerin seçimlerdeki başarısı, birçok sosyal sınıf arasında bulunduğu destek ile açıklanabilir.

2.2.4. Dini Temel Alan Partiler (MNP-MSP-RP)

1960 müdahalesini izleyen Türk siyasal hayatının yeniden tanzimi sürecinde İslam'ın kitlesel ve siyasal cazibesi var olmaya devam etti. Siyaset sahnesine, dinsel değerlerin toplum yaşamını yönlendirmesi gereğine dikkat çekerek ve söylemini dinsel muhalefet eksenine oturtan MNP 1970 yılında kuruldu. Parti, dini siyasal amaçla sömürdüğü gerekçesiyle anayasa mahkemesi tarafından kapatıldı. 1972 yılında aynı grup tarafından MSP kuruldu. 1973 seçimlerinde %11.8 ve 1977 seçimlerinde %8.6 oy alan MSP 1970'li yıllarda Türk siyasetinin anahtar partisi konumuna geldi.

MSP, Türkiye'nin Batılılaşma tarihine yönelik eleştirel tutumuyla diğer siyasi partilerden farklılaştı. Geleneksel değerlerden, davranışlardan ve kurumlardan bir kaçış olarak görülen Batılılaşma çabaları (MSP'lilerin deyimiyle taklitçilik hastalığı) Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını hazırlamış ve Cumhuriyet döneminde de sosyal, ahlaki ve ekonomik çöküşün nedeni olmuştu. Osmanlı-İslam medeniyetinin bırakılıp Batı medeniyetinin taklit edilmesi Türk toplumunun birçok hastalığının sebebiydi MSP' ye göre. Batı medeniyetini kötülüklerin kaynağı olarak niteleyen MSP, Batı'nın teknolojisinin alınmasına karşı değildi. 1970'lerde MSP sadece Türk halkının manevi kalkınması değil, ağır sanayinin temellerini oluşturmak suretiyle maddi kalkınmayı da gerçekleştirmeye kararlı bir parti portresi çiziyordu.

MSP, MNP'nin politik anlayışını sürdürerek Ortak Pazar'a karşı çıkmış ve İslam dünyasıyla işbirliğinin arttırılmasını savunarak küçük burjuvazinin ekonomik çıkarlarına uygun bir politika izlemiştir.

Parti, izlediği politikayı "milli görüş" olarak tanımlayıp, amacını; manevi ve maddi alanlarda kalkınmayı sağlamak, özellikle manevi gelişmeye ve ahlakçılığa gereken ağırlığı vermek, teknik ve sanayide şahsiyetini bulmuş bir milli hamle

yapmak, bu amaçla da bireyin manevi eğitimini sağlamak¹⁰⁰ biçiminde ifadelendirmiştir.

Ahlakçı, manevi değerlere saygılı, milli, sosyal adaletçi, güvenli bir düzeni dile getirdiği öne sürülen milli görüşün karşısında sayılan CHP ve AP arasında ise, bir ayırım gözetilmemekte, her ikisi de “Batı Kulübü” nün uydusu olarak nitelendirilmektedir. MSP’nin Batı’ya karşıtlığı, sadece dinsel temele dayandırılmamakta, Batı, ekonomik açıdan Türkiye’yi sömüren ve çöktürlere neden olan güç olarak da görülmektedir. Batı “Siyonizm”, “Masonluk”, “Hıristiyan haçlılığı” nın simgesi olarak görülüp İslam düşmanı olarak algılanmaktadır.

MNP ve MSP laiklik, din, inanç özgürlüğü ve İslamcı düzen konusunda aynı görüşleri paylaşmışlardır. Seçim konuşmaları incelendiğinde ortaya “şeriatçı düzen” tablosu çıkmaktadır. Örneğin; “İslami devlet kurulacak elbet”, “Müslüman, nizamın gelmediği sürece kölesin”, “Anayasa Kuran’dır, şeriat İslam’dır.” vb.

MSP tüm ümmetçi görüşleri içinde barındıran bir yapıyla kendini sunmuştur. MSP, 1973 seçimleri sonucunda CHP ile kurduğu koalisyon hükümeti sürecinde anahtar parti rolünü oynayacak ve kadrolarına Nakşibendi, Nurcu, Kadiri tarikatı müritlerini yerleştirecek, yirmi dokuz tane İmam – Hatip okulu açılacak ve orta öğrenime ahlak dersi konulacaktır. MSP anahtar parti olarak MC içinde de yer alacak ve bu ortaklığı kendi din politikaları lehine kullanmaya çalışacaktır.

1970’lerin sonlarına doğru yaşanan ekonomik ve siyasal kriz, kutuplaşma ve şiddet olayları, zamanla İslamcı siyasi organizasyonlar arasında militanlığın artmasına neden oldu. MSP ve bu partiye bağlı gençlik kolu Akıncılar, şiddet olayları içerisinde aktif bir şekilde yer almadı ama kriz büyüdükçe MSP daha militanca ve sistem aleyhtarı bir tavır aldı.

1980 askeri müdahalesinden sonra kapanan MSP, 1983 yılında Refah Partisi adıyla tekrar açıldı ve 1987 yılında siyasi yasakların kalkmasıyla N. Erbakan,

¹⁰⁰ MSP Genel Başkanı Süleyman Arif Emre’nin I. Büyük Kongreyi Açış Konuşması, Ankara, 1973, S, 5,6

partinin başına geçti. 1980’lerde İslami faaliyetleri destekleyecek birçok vakfın kurulması, dini eğitim verilmesi ve de tebligat metodu ile her bireyin bilinçlendirilmesi gibi yöntem ve stratejiler aracılığıyla siyasi etkinliğini arttıran İslami hareket, iktidar yolundaki engelleri ortadan kaldırabilmek için yeni sistem içi yöntemler üretmeye çalışıyor. Uluslararası İslami dayanışmaları ve dış ülkelerdeki krizleri (Örneğin Bosna Hersek’teki Müslümanlara karşı uygulanan katliamlar) halkı mobilize etmek için etkin biçimde kullanılabilen İslami hareket, laiklik ilkesini sorgulayan kitlelerin hızla çoğalmasına yol açıyor. 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde RP’nin 22 il ve Ankara ve İstanbul’da anakent belediyelerini alması, iktidar yolundaki kilometre taşlarından biridir.

2.2.5. AP Dönemi ve Dini Politikalar

Çok partili döneme en çok yaklaşılan bu süreçte laiklik yeniden önemli bir siyasal konu haline gelmiştir. Çünkü dinsel kökenli istem ve eylemleri yaratan potansiyeli iyi değerlendiren AP, dinci çevrelerce DP’nin devamı niteliğinde algılanmıştır. Oysa AP’nin sınıfsal konumu, büyük ticaret burjuvazisine dayanmaktadır. 1970 yıllarına kadar dinci örgütler, AP’nin içinde belirli hizmetlerde kullanılmıştır. 1966 Nisanında ana muhalefet partisi önderi İnönü’nün meclisteki konuşmasında taşra illerinde Atatürk’ün büst ve heykellerini kıran gericilere karşı irticanın da komünizm kadar tehlikeli olduğunu söylemesine cevap olarak Demirel: “Din hürriyeti baskı ve istismar vasıtası olamaz.” diyerek din ve vicdan özgürlüğünün irtica olarak gösterilmesinin siyasi baskı olacağını söylemiştir.¹⁰¹

Ayrıca 1966 Ekiminde İstanbul’da yapılan “Türkiye’de Diyanet ve Lâiklik” toplantısında laiklik şiddetle eleştirilmiştir. 1967’de Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil’in, Arabistan Kralı Faysal ve Irak Cumhurbaşkanı General Arif’le namaz kılması, Başbakan’ın Hacıbayram’a Cuma namazına gitmesi o dönemdeki Cumhuriyet gazetesinde din sömürüsü olarak eleştirilmiştir.¹⁰²

¹⁰¹ Özek agy S 565 cilt 8 Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

¹⁰² Özek a.g.y., S, 569 cilt 8 Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

Yine de AP hükümeti, teokratik amaçlı örgütlenme girişimlerine karşı kayıtsız kalmamış, yasadışı İslamcı Kurtuluş Özgürlük Partisi (Hizbuttahrir'in) bazı üyelerini tutuklayıp mahkemeye sevk etmiştir.

1973 seçim sonuçlarında partilerin hiçbiri salt çoğunluğu sağlayamadığı için koalisyon zorunluluğu doğar. Seçim sonuçlarına göre CHP 185, AP 149, MSP 48 milletvekili çıkararak ilk üç sırayı alır.

Bazı CHP milletvekilleri Atatürk'e saygısı olmayan ümmetçi, şeriatçı bir partiyle koalisyon kurmanın Atatürk'ün mirasına ihanet olacağını ileri sürüyorlar, bazı MHP'liler ise "din düşmanı" olarak gördükleri CHP ile anlaşmayı şiddetle reddediyorlardı.

"Oysa Bülent Ecevit, CHP lideri olarak demokrasi bayrağını yükseltirken, aynı zamanda dine saygılı laiklik kavramını geliştirmeye başlamıştı.

Dinin her belirtisini irtica olarak görmeyen bir anlayıştı bu. Geçmişin klasik CHP yaklaşımından kopmaya, böylece dindar, eski deyişle mütedeyyin kitlelerle CHP arasında buzları eritmeye yöneldi.

Dinci ile dindar arasında çizgi çeken, dini siyasete alet edenle etmeyeni ayrı ayrı kaplara yerleştiren bir laiklik anlayışını oluşturmaya başladı. Bunun karşılığını da sandıkta gördü. 1973 yerel seçimlerinde birinci parti olarak çıktı.

MSP ile bir koalisyon hükümeti'ni kurarken de "tarihsel yanılğıya" son vermekten söz ediyordu."¹⁰³

Birçok zorluğa rağmen 25 Ocak 1974'de Ecevit başbakanlığında CHP-MSP koalisyonu kuruldu.

¹⁰³ CEMAL, Hasan, Milliyet 7 Kasım 2006 s.17

Ancak CHP ve MSP, temel politikalarında çok büyük düşünsel ayrılık içindeydiler. MSP, Türkiye'nin kapitalist Batı demokrasisi ile bütünleşmesini sağlayacak olan Ortak Pazar ve NATO birliğine karşıydı. Oysa CHP, Tanzimat dönemiyle başlayan, Batı ile bütünleşme politikasını sürdürüyor ve ulusal-laik yapıdan, ümmet anlayışı lehine ödün vermeyi asla düşünmüyordu.

MSP, 8 aylık koalisyon sürecinde sadece kendi programını uygulamaya çalışmıştır. Mesela koalisyon protokolünde yer alan “düşünce ve inanç suçlarını kapsayan genel af” konusu, Mecliste gündeme geldiğinde, “Genel Af yasasının sol düşünceyi de benimseyenlerin aftar yararlanmasını öngören 5. maddenin aleyhine oy kullanmışlardır. Bu tavırlarıyla MSP'nin fikir ve vicdan hürriyetini ve iç barışı savunmasıyla da bir çelişki oluşturmuştur.¹⁰⁴

MSP'nin kendi ideolojisini yansıtan her eylemi onaylayarak, koalisyon ortağı olduğunu unutması bakımından anlamlıdır.

MEB'ye rağmen, 19 Mayıs törenlerinde kız öğrencilerin giyeceği kıyafetlerin onaylanmaması, birden çok köy camisinin proje bedellerinin devletçe karşılanmasına, beş bin imam-müezzin ve Kur'an kursu hocası kadrosunun ek olarak bütçeye konması, İmam-Hatip mezunlarının istedikleri fakülteye girme hakkı tanınması vs.

Bülent Ecevit, CHP-MSP koalisyonu kurulurken böyle bir ortaklığın lâikliğin ve dindarlıkla çeliştiği yolundaki “tarihsel yanılgıyı” gidereceğini iddia etmişti. Oysa MSP'nin icraatları, CHP'nin kısa vadeli hesaplarıyla kendi kendini yok etti.

18 Eylül 1974'te Ecevit'in istifasını sunmasıyla Türk siyasi hayatının en çok tartışılan koalisyonlarından biri sona erdi.

¹⁰⁴ Doğan Duman, a.g.e. sayfa 88

2.2.6. Milli Cephe Koalisyonları ve MSP (MC Hükümetleri Dönemi)

2.2.6.1. Birinci Milli Cephe Hükümeti

I.MC Hükümeti, AP-CGP-MSP ve MHP koalisyonuyla Demirel başkanlığında 31 Mart 1975'te kurulur.

Mümtaz Soysal'a göre MSP, pek çekindiği duruma düşmekten kurtulmuş, iktidar dışı kalmamıştır. Bu ortaklık daha önceki hükümet ortaklığında elde edemediği bir şansı yakalamasını sağladı. CHP ile kurduğu ortaklıkta, yeterli süre iktidarda kalamaması veya tecrübesizliği nedeniyle başaramadığı "kadrolaşma" fırsatını bu kez elde etmişti.

MSP, koalisyon içerisindeki ağırlığını pek düşünmeden, devleti ideolojik açıdan dönüştürme amacıyla çeşitli isteklerde bulundu.

Müftülerin vali yapılmasını, İslam ülkelerine atanacak temsilcilerin o ülkenin dilini bilen ve namaz kılan kimselerden seçilmesini, İmam-hatip mezunlarının polis olmasını ve bu mezunlara Silahlı Kuvvetler mensubu olma hakkının verilmesini, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Ankara'da büro açması gibi istekleri koalisyon ortaklarıyla çekişmeye itmiştir.

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer konu ise AP'nin MHP'yi kollaması, ona yöneltilen suçlamalara göğüs germesidir. Bunun en önemli nedeni, partiyi oluşturan ülkücü gençlerin, demokratik ve solcu kesimlere karşı kullanılmasıdır.¹⁰⁵ MHP iktidar olduğu dönemlerde devletin imkânlarından fazlasıyla yararlanmıştı.

MHP zamanla İslamcı öğeleri kendi içlerine katarak, milliyetçilik ilkesini İslamcılıkla süsleyerek, MSP'nin oylarını bölmüştür. 1977 seçimlerinde, dinsel ideolojiyi kullanması başarılı olması nedenlerinden biridir.

Gerek mezhep farklılığının körüklenmesi ve azınlıklara karşı saldırgan Türkçü-İslamcı ideolojinin kullanılmasıyla gerekse sola karşı daha dinamik ve

¹⁰⁵ TANILLİ, Server, Devlet ve Demokrasi, Cem Yayınları, İstanbul, S, 102

bağnaz bir dincilik kisvesine bürünmesiyle, reaksiyoner Sünni seçmenlerin MHP çevresinde toplanmasını sağlamıştır.

Ve MHP, MC hükümetleri boyunca terörün bizzat içinde olmuştur. 12 Eylül 1980’de tüm siyasi partilerle birlikte MHP de kapatılmıştır.

2.2.6.2. İkinci Milli Cephe Hükümeti

1977 seçimlerinden birinci olarak çıkan CHP’nin bir azınlık hükümeti kurma olasılığı doğunca, Demirel, “milliyetçi partiler topluluğu iktidarı sola teslim etmemeli” diyerek eski koalisyon ortaklarına çağrıda bulundu. Ecevit’in kurduğu hükümet güvenoyu alamayınca da AP-MSP-MHP’den oluşan II. MC koalisyonu kuruldu.

MSP, AP’den önemli ödünler koparmasına rağmen, isteklerini uygulama imkanı bulamamıştır. Ağır ekonomik ve siyasal sorunlar AP ve MSP arasındaki önemli görüş ayrılıkları Ocak 1978’de ikinci MC iktidarının sona ermesine neden olmuştur, böylece MSP’nin 1973’te CHP ile başlayan iktidar ortaklığı serüveni sona ermiştir.

MSP muhalefet döneminde daha da radikalleşti. 1978’de yapılan Büyük Kongre’de, “İslam devleti kurulsun”, “Ya İslam ya ölüm”, “Şeriat Türkiye’de kurulacak” gibi sloganlar kullanmışlardır.

II. MC’nin sona ermesiyle ilk kez muhalefete düşen MSP, oy kaybetmeye başladıkça daha sert bir üslup kullanmaya başlar. Bu arada İran’da Şah rejimine karşı yapılan İslam devriminin etkisiyle partili gençler eylemciliğe yönelirler.¹⁰⁶

Parti yöneticileri konuşmalarında “Batı’nın yok olup Hakk’ın gerçekleşeceği”, bunun yönetiminin de “cihad”dan geçtiğini belirtiyorlardı.

¹⁰⁶ YALÇIN, Soner, Hangi Erbakan, Başak Yayınları, Ankara, 1994, S, 137-138

Erbakan'ın yaptığı bir konuşmada:

- 1) İslam Ülkeleri Birleşmiş Milletleri sağlanmalı
- 2) İslam Ortak Pazarı kurulmalı
- 3) İslam para birimi olarak “dinar” kabul edilmeli
- 4) İslam dünyasını savunacak bir askeri güç olmalı
- 5) İslam prensipleri esasına göre fikir birliği meydana getirecek kültür kurumları oluşturulmalı gibi istemlerde bulunuyordu.

Genel başkan yardımcısı Şevket Kazan ise ülkenin kötüye gidişini İslami kuralların uygulanmamasına bağlıyor ve MSP'nin amacını “Allah'ın kanununu hakim kılmak” şeklinde açıklıyordu. Yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu:

“Maalesef bugün aile hukukunda, ticari hayatımızda, ceza sahasında, milli ve devlet sahasında Kur'an'ın sözü geçmiyor. Bu sahâlarda kimin sözü geçiyor; Türk Medeni Kanunu'nun. Menşei nedir; İsviçre. Ticaret Kanunu Almanya'dan. Ceza kanunu İtalya'dan. Anayasa Fransa ve Alman anayasalarından. Memleketimizde birçok şey kötüye gidiyor, işte nedeni bunlardır.

“Din siyasete karışamaz” demek, “Allah'ın kanunu hükmedemez” demektir. “Onun sözü dinlenmez” demektir. Milli Selamet denen topluluk Yahudi ve Hıristiyan hegemonyası altında 55 seneden beri inim inim inleyen memleketimizde buna son vermek ve Allah kanununu hakim kılmak için vardır.”¹⁰⁷

Erbakan ise Kasım 1979'da Mekke'de yaptığı bir konuşmada, Türkiye'deki yönetim şeklinin ne olması ve buna nasıl ulaşılacağını bütün Müslümanları “cihad'a çağırarak konuşmasında şöyle demiştir:

“.....

Kuran-ı Kerim'in dediği gibi cihad da bir ibadettir. Yeryüzünde Allah'ın ahkâmını hakim kılmak için, İslâmı hakim kılmak için, hakkı hakim kılmak için bir

¹⁰⁷ Yalçın age S, 143

müslümanın malıyla, canıyla yaptığı mücadelenin adıdır ve her müslümana farzdır. İslamın hakimiyetini kılmak kanunla olur. Bu da Meclise girmekle mümkündür. Onun için Milli Selamet topluluğu parti hüviyeti altında hizmet etmektedir.”¹⁰⁸

2.2.7. 12 Eylül 1980 Sonrası Din ve Devlet İlişkisi

Türkiye 12 Eylül’e ekonomik, siyasal ve sosyal bir kriz tablosuyla girmiştir. 1979’da alınan 24 Ocak kararlarının radikalliği ekonomik krizin boyutunu gösterirken, AP azınlık hükümeti, bir tehdit haline gelen siyasal örgütlenmeler karşısında etkin olamamıştır.

İran’da Şah rejiminin yıkılmasıyla bölgesel dengeler bozulmuş, özellikle ABD tarafından bölgedeki çıkarlarını sürdürebilmek için Türkiye’de kendi politikalarıyla uyumlu bir siyasal iktidara ihtiyaç duyulmuştur.

24 Ocak 1979’da alınan kararlar, böyle bir ortamda hayata geçirildi. Böylece uluslararası sermayenin kurumları (Dünya Bankası, IMF vb) desteklerini geciktirmediler. Mesela 25 Ekim 1980’de Türkiye’nin ABD’ye olan 350 milyon dolarlık borcu ve 8 Kasım’da OECD ile ilgili diğer borçları erteledi, 9 Kasım’da Avrupa Yatırım Fonu’ndan önemli miktarda kredi de sağladı.¹⁰⁹

Bu süreçte 12 Eylül darbesiyle ortaya çıkan gelişmelerin, uluslararası dinamiklerle paralel olduğu bir gerçektir.

1979 yılında Aydınlar Ocağı tarafından öne sürülen görüşler 1982 Anayasası’nın özünü oluşturmuştur.

Aydınlar Ocağı’nın öne sürdüğü ve önemli bir nitelik taşıyan görüşleri “Türk-İslam Sentezi” görüşüdür. Buna göre din, resmi ideolojiye entegre edilmiş, dolayısıyla Atatürkçü-dinci bir milliyetçilik boyutuna dönüştürülmüştür.¹¹⁰

¹⁰⁸ Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Nolu Askeri Mahkemesi’nin Esas: 1981/126 Kara:1983/22 sayılı dosyalarından alınmıştır. Aktaran, Turhan Dilligil, Erbakancılık ve Erbakan, 1994 S, 55-56

¹⁰⁹ Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi İletişim Yay Cilt 7, S 2412

¹¹⁰ TUŞALP, Erbil, Şeriat A.Ş., Başak Yayınları, Ankara, 1994, S, 189

Bu durum aynı zamanda uluslararası politikada ABD'nin Yeşil Kuşak projesine de oldukça uygundur. Bu sistemle bütünleşecek olan İslam, yükselen İslami dalgayla bütünleşmeyecek, muhalefet oluşturmaya izin verilmeyecektir.

12 Eylül yönetiminin, Türk-İslam Sentezini kabul etmesinin temel nedeni ise hiyerarşiye saygılı, otoriter bir toplum düzeni arzulanmasıydı. Bu nedenle de arzulanmış toplum düzeni için uygun bir ideoloji olduğu düşünülen İslam öğretisine büyük bir hoşgörüyle bakılmaya başlanmıştır. Ve bu sentez toplumsal barışı sağlayacak bir kurtarıcı olarak görülmüştür.

İslamiyet öncesi Türk kültürünün İslam'la uyum içerisinde olduğunu iddia eden Türk-İslam Sentezi taraftarları, Cumhuriyet'le birlikte girilen Batılılaşma hareketini, bütünüyle onaylamamakta, bu politikanın Türklerde "milli bir kimlik" in oluşmasına engel olduğuna inanmaktadırlar.

Türk-İslam Sentezi bir ideoloji olarak 1980'lerin başında devletin resmi politikası haline getirildi. Taraftarları; MEB, TRT, TTK ve TDK gibi kurumlarda önemli görevlere getirildiler.

1983'te DPT'nin yayınladığı "Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu" raporuna göre hızlı bir sanayileşme ve değişim içine giren Türk toplumunun yaşayacağı sancılı din kurumu tarafından giderilebileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca 1970'lerde yaşanan krizin, siyasi kargaşanın nedenini "milli" ve "ahlaki" değerlerin "dış ve bölücü" ideolojiler tarafından yıkılmasına bağlanmıştır. Rapor, kaybedilen bu değerlerin dinle yeniden güçlendirilebileceğini ileri sürmekteydi.

Bu nedenle din derslerinin okullarda zorunlu olarak okutulmasını, radyo ve televizyon yayınlarında dinsel programlara daha fazla yer verilmesini öneriyordu.

Devletin bu politikası İslamcılarının yavaş yavaş büyümesine imkan vermiştir. Ve zamanla 1990'lı yıllara girerken bu ideoloji "İslam Türk sentezi" haline dönüşmüştür.

Artık güçlenen İslamcı gençlik dini hem inanç ve ibadet yönüyle hem de bütün yaşamını kuşatan bir sistem olarak görmeye başlar. Diğer yandan sağ ve sol ideolojilerin dünya konjonktürel dengelerinin değişmesiyle zayıflamaları, İran'daki rejim değişikliği, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali ve Batı kapitalist toplumlarıyla Türk toplumunda yaşanan değer bunalımları da İslamcı hareketi radikal bir çizgiye getirmiştir. Artık amaçları "evrensel İslam düzenine" yönelmiştir. 12 Eylül yönetiminin İmam-Hatip okullarına kendi alanları dışında da yüksek öğrenim imkânı vermesiyle mücadelelerini yüksek öğretime de taşımışlardır.

1983'ten itibaren başörtüsü yasağıyla başlayan direnişleri, eylemleri sonraki yıllarda diğer İslam ülkelerindeki sorunlara ilgi göstermekle devam etti. Afganistan'ın, Karabağ'ın işgali, Bosna-Hersek sorunu, Şeytan Ayetleri kitabının yayınlanması vb protesto mitingleri, Cuma gösterileri, radikal İslamcılar tarafından organize bir şekilde düzenlenmekteydi.¹¹¹

Yasaklar arttıkça direnişler arttı, direnişler arttıkça da İslamcı gençlerin sayısal ve niteliksel seviyeleri de yükseldi.¹¹²

2.2.8. Anavatan Partisi

12 Eylül darbesi, resmi olarak tüm siyasi partileri ortadan kaldırdığını iddia etse de, hemen ardından eski yönelimleri beraberinde taşıyan siyasi oluşumların gündeme gelmesi de kaçınılmaz bir durumdu. Ancak bu yeni oluşumda belirleyici olan bir fark bulunmaktaydı.

Bu eski bir İslamcı olarak görülen 24 Ocak kararlarının mimarı Turgut Özal'ın liderliğinde Anavatan Partisi'nin varlığı idi.

¹¹¹ Doğan a,g,e S.265

¹¹² Öcal. Öztürk agm s9

1977 seçimlerinde MSP'den İzmir milletvekili adayı olan T. Özal'ın "dört eğilimi birleştirmek" sloganıyla politikaya atılıp Anavatan Partisi'ni kurması, bunu yaparken de MSP'nin eski tabanı İslamcı-gelenekçi çevrenin bir bölümünden destek almasıydı.

İskenderpaşa dergahına bağlı bir "Nakşi" olan T. Özal¹¹³ 1983 genel ve 1984 yerel seçimlerinde MSP tabanının bir bölümünü kendi partisine çekmiştir. RP'nin 1983 seçimlerine girememesi nedeniyle oyların zorunlu olarak ANAP'a kaydığı da bir gerçektir. Bunda ANAP'ın muhafazakar söylemi de etkili olmuştur.

RP, bu ödünç oyları 1989 seçimlerinde fazlasıyla geri alacaktır.

1983 seçimlerinden önce ideolojik çoğulculuğu önemli ölçüde kısıtlayan 1982 Anayasası ve 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı siyasi partiler kanunu devreye girdi.

Darbe öncesi siyasilerin pek çoğuna "on yıl politika yapma yasağı" getirilmişti.

Sol kesimin tamamen etkisiz hale getirildiği aşırı sağ ve dinci sağın gelişmesine ortam yaratılan bu dönemde ANAP iktidarı, o yıllarda tüm dünyada etkinliğini hissettiren neo-liberal yönelimli ekonomik modelin detaylı biçimde uygulandığı bir ülkeye "önderlik" etti.

Ancak yüksek enflasyonlu büyüme modeli kısa sürede ANAP iktidarının yıpranmasını da beraberinde getirdi. Ve iktidara geldikten 4 yıl sonra yapılan yerel seçimlerde SHP'ye önderliğini kaptırdı., daha sonra da 1991 yılındaki seçimleri Demirel liderliğindeki DYP kazandı.

ANAP, iktidarı süresince MSP'nin misyonunu sürdürdü. Müslüman sermayedar olarak nitelendirilen taşra esnafı, bu dönemde atılım içine girerek

¹¹³ GÜRELİ, Nail, Korkut Özal anlatıyor. Milliyet, 22 Temmuz 1994

rasyonel yatırımlara yönelmiş, özellikle tekstil, metal, gıda gibi sanayi sektörlerinde perakendecilikten toptancılığa adım atmıştır. Burada ANAP'ın yaptığı; aslında var olan, fakat merkezin laik değerleriyle uyuşmayan “iktisadi sistemin kenarında hatta dışında olan geniş bir kesimi, dindarları, sistemin içine ve daha aktif olmaya davet idi.”¹¹⁴

Özel finans kuruluşlarının faaliyetine imkan veren yasal düzenlemeler ve iktidarın sağladığı teşvikler ile, ilk bakışta “kendi içine kapalı, öz kaynakları sınırlı işadaminin yerini “dindar işadamı” tipi aldı. Artık “İslamcı zenginler” denilince büyük holdinglerden, sermaye kuruluşlarından bahsedilmeye başlandı. Al baraka Türk, Kuveyt Evkaf, Anadolu Finans, İhlas Holding gibi...

Mehmet Faraç (İslam Terör Örgütleri Uzmanı) bu dönemi şöyle özetliyor:

“Türkiye’de siyasal İslam 1980 sonrası önemli bir ivme kazandı. Tebliğ-mürit-cemaat üçgeni, sosyal yaşamda, ekonomide ve politikada siyasal İslamcılarının yarattığı devrim nedeniyle önemli bir aşama kaydetti. Çok partili rejime geçişin başladığı 1946’dan bu yana tarikat ve cemaatlere oy uğruna verilen tavizler ise bir süre sonra bu kesimde önemli kazanımlara yol açtı. Bu kazanımlar önce sayıları giderek artan müritlere, partileşen tarikatlara ve sanayileşen bir din ticaretine dönüştü.

İslamcı kesim, 1980 öncesi köhne kitapevleri işleterek, küçük tirajlı dergiler çıkartarak mürit kazanma çabasına girerken özellikle bir Nakşi olan T. Özal’ın 1983 yılında ABD desteğiyle iktidara gelmesinin ardından hareketlendi. İslamcılar medyayı bu dönemde keşfetti.”

Tebliğ-Mürit-Cemaat üçgeni dev bir ekonominin verdiği moral ve siyasal alandaki gücün verdiği cesaretle bir süre sonra Tarikat-Ticaret-Siyaset olgusuna dönüşecektir.

¹¹⁴ Boratav, 1980’li yıllarda a.g. s. 125

Netice olarak 1980 darbesi Özal'ı yaratmış, ANAP iktidarı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin din devletine doğru dönüşümü yeni bir ivme kazanmıştır.

Turgut Özal ve Batıcılık

T. Özal, Türk siyasi hayatına çok iddialı hedeflerle girmiş ve icraatlarıyla diğer politikacılardan ayrılmıştır. Özal dönemi dış politikası da birçok açıdan farklılıklar gösterir.

Bilindiği üzere 19. yüzyılın başlarından itibaren Türk siyasi hayatı gerilemenin ve çöküşün anlaşılması ve çözüm önerileri çevresinde şekillenmiştir. Özellikle pozitivist ve 'toplum mühendisi' olarak tabir edebileceğimiz bir kesim medeniyetin sadece Avrupa'da bulunduğunu iddia etmiş ve Osmanlı'nın hızla o ana kadarki sistemini terk ederek Avrupalılaşmasını, yani medenileşmesini savunmuştur. Buna karşı gelen grup ise Osmanlı'nın son derece medeni olduğunu, geçmiş başarıların bunu teyit ettiğini, ancak teknik noksanların bulunduğunu, bu eksikliklerin de teknolojik bilgiler ile aşılabileceğini iddia etmişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün orta yol çabalarına karşın ondan sonraki dönemlerde Türk kültürünün Osmanlı, İslam ve hatta Orta Asya geçmişi çoğu kez küçük görülmüş, medeniyetin sadece Batı'da olduğu algılaması yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Bu anlayış Batılılaşmayı tek hedef göstermekle birlikte o ana kadarki Batılılaşma uygulamalarında ciddi sorunlara da yol açmıştır. Ciddi bir özgüven eksikliği, hatta kompleks yaratan bu anlayış Türkiye'yi daha başından geri bir konumda kabul ediyor ve birçok değeri övünülecek değil, utanılacak değerler olarak sunuyordu. Bu da hemen her alanda motivasyon ve konsantrasyon eksikliğine yol açmıştır. İşte Özal'ın katkısı bu noktada ortaya çıkmış ve yeni medeniyet anlayışı toplumda ciddi bir sinerjiye yol açmıştır. Özal'a göre medeniyet herhangi bir topluma ait değildir. Aksine insanlığın ortak malıdır. Medeniyetin gelmiş olduğu şu anki durum Avrupa'nın insanlık tarihinde çok küçük bir süre olan birkaç yüzyıllık katkısıyla açıklanamaz. Medeniyet içinde Türklerin ve diğer gelişmekte olan ülkelerin de yapımına katıldığı ortak bir süreçtir. Üstelik Türkiye insanları bu süreçte diğer milletlerle kıyaslandığında katkısı çok daha fazla olan kişilerdir. Orta Asya Türkleri

Çin, Hindistan, İnan ve İslam medeniyetlerini sentezlemişlerdir. Ayrıca bugünkü medeniyetlerin temeli Anadolu'da ve çevresinde Sümerler, Hititler, Asurlular vb. tarafından atılmıştır ve Osmanlı Türkleri daha önceki sentezlerine bu medeniyetlerin miraslarını da eklemişlerdir. Tüm bu karışıma Bizans, Arap, Balkan, Akdeniz ve Karadeniz kültürlerini de ekleyen Türkler bu çabalarıyla medeniyete en büyük katkıyı yapmışlardır. Tüm bunlara ek olarak, Özal'ın anlayışına göre Müslümanlık, Hıristiyanlık, Yahudilik ve tüm bunların mezhep ve okullarına büyük bir hoşgörü gösteren Türklerin medeniyet açısından 'utanacak' bir yönleri yoktur. Teknik eksikliklerin olduğu doğrudur. Ancak bunlar da dinle ya da kültürle değil çalışma ile ilgilidir. Türk toplumu o ana kadar elindeki mirasın yeterince farkında olamamıştır, ancak sadece Türkler değil, Batı dünyası da bu serveti fark edememiştir. Bu anlamda Türkiye özel bir ülkedir ve bu durum ona büyük fırsatlar sağlamaktadır.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız medeniyet yaklaşımının ilk özelliği büyük bir özgüveni taşıyor olmasıdır. Bu yaklaşımın bir diğer özelliği de geçmişle kavgalı olmaması, bu yolla herhangi bir sosyal grubu rahatsız etmiyor olmasıdır. Üçüncü bir özelliği ise toplumu harekete geçirici hedefler ortaya koymasındır: Türkiye özeldir ve mevcut kültürel değerleriyle zengin ya da gelişmiş olması kendi elindedir. Tek eksiği çalışmaktır. Çalışırsa başarılı olabilir. Bir diğer yönü ise resmi ya da yerleşik anlayışla çelişmemesidir. Özal'ın 'çağ atlamak' kavramı bir anlamda Atatürk'ün 'muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak' hedefinin devamı, belki de genişletilmiş bir modelidir. Zaten Özal diğer siyasetçilerin aksine, çok farklı politikalar ürettiği alanlarda dahi Atatürk ve uygulamalarıyla çelişmemiş, aksine bu uygulamaları dönemine uydurmaya, eğer mümkünse geliştirmeye çalışmıştır denebilir.

Özal'ın medeniyet yaklaşımının dış politikaya yansımaları ise çok yönlü dış politikaya teorik ve pratik çerçeve hazırlaması şeklinde olmuştur. Bu anlayışın doğal bir uzantısı olarak neredeyse tüm dünya, Türk dış politikasının 'doğal ilgi alanı' halini almıştır. Yeni medeniyet anlayışının asıl uygulama alanı ise Avrupa politikaları olmuştur. Özellikle Avrupa'dan dışlanılan bir dönemde gelişen bu anlayışa göre Avrupasız bir Türkiye nasıl eksik olacaksa, Türkiyesiz bir Avrupa da aynı oranda eksik olacaktır. Avrupa'nın Türkiye sentezine ihtiyacı vardır. Özellikle

dini ve kültürel bağnazlığın yükseldiği bir dönemde Özal Türkiye'nin sayılan 'avantajları'nı Avrupa için gerekli görüyordu. Diğer taraftan Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyeliği Türkiye'ye demokrasisini ve ekonomik kalkınmasını sürekli kılacak bir güç de sağlayabilirdi. Türkiye'nin İslam ülkeleri, Doğu Bloku, bölge ülkeleri ya da üçüncü dünya ülkeleri ile olan ilişkisi ise Batı'ya karşı bir alternatif olarak algılanmamıştır. Aksine bu alanlarda güçlenen bir Türkiye'nin Batı karşısındaki değeri ve önemi daha da artacaktır. Bir Özal projesi sayılan Karadeniz İşbirliği Bölgesi projesi bunun en somut örneğidir. Karadeniz'de Avrupa Topluluğu benzeri bir yapılanmanın öncülüğünü yapan Türkiye, bu çabasıyla AT'ye bir alternatif oluşturmaktan çok bölgesinde istikrarın oluşturulması ve AT'ye karşı elini kuvvetlendirmeyi hedef olarak belirlemiştir.

Turgut Özal'ın dış politikasını diğerlerinden ayıran önemli bir fark da dış politikaya 'ekonomi gözlüğü' ile bakmasıdır. Bunda Türkiye'nin ekonomik durumunun büyük rolü vardır, ancak en önemli faktör Özal'ın ekonomi dünyasının içinden geliyor olmasıdır. Bürokraside de görev almasına karşın Özal, devlet içinde dahi özel sektörde gibi davranmış, sorunların çözümünde ekonomik araçlara büyük ağırlık vermiştir. Menderes, Demirel ya da Ecevit ile kıyaslandığında ekonomik konulara vakıf olması yönünden dikkat çeken Özal, Amerikan yaklaşımının da etkisiyle içeride ve dışarıda ekonomik araçları siyasal ve sosyal araçların önüne taşımıştır. Bu bağlamda daha ilk günden itibaren dış politika da Özal'ın ekonomik hedeflerine hizmet eden bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Özellikle 1980'li yıllarda Türkiye'nin daha önce olduğundan çok daha yoğun bir şekilde komşu ülkelere yönelmesinin bir nedeni de budur. İhracatını arttırmak için gelişmiş pazarlarda aradığını nispeten bulamayan Türkiye İran ve Irak pazarlarını zorlamıştır. Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde de benzeri bir yöneliş yaşanmıştır. Askeri ve diğer yardımların azaltılmasına itiraz etmeyen Özal Amerikan pazarlarının uygun koşullarda Türk mallarına açılmasına büyük önem vermiştir. Türkiye'nin AT'ye tam üyelik ısrarının en önemli nedenlerinden biri de pazar kaygılarıdır denebilir. Benzeri bir şekilde Özal'ın inisiyatifiyle kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi projesi de siyasi ve askeri araçlardan çok ekonomik enstrümanlar kullanılarak geliştirilmiştir. Türkiye'nin gerek Ortadoğu gerekse İslam dünyası ile ilişkileri

incelendiğinde de ağırlıklı olarak ekonomik ilişkilerin ve ticari antlaşmaların ön plana çıktığı görülür.¹¹⁵ Özal'ın dış politika anlayışına göre Türkiye öncelikli olarak bölgesinde ekonomik işbirliğini geliştirmeli, 'karşılıklı bağımlılığı' arttırmalı, böylece çatışma risklerini en aza indirmelidir. Daha çok Özal'ın ikinci döneminde (Cumhurbaşkanlığı dönemi) gelişen ve bazılarınca neo-Osmanlılık olarak adlandırılan 'aktif dış politika' da bu anlayışın bir uzantısıdır. Bu yaklaşıma göre, ekonomik enstrümanlar ile kalkınmasını hızlandıran Türkiye gelecekte de yine ekonomik araçları kullanarak aktif bir dış politika izlemeli ve çevresinde nüfuz alanları oluşturmalıdır. Örneğin Kuzey Irak'ta Türkiye'nin etkisini sürdürmesini amaçlayan Özal, bu bölgeye Türkiye'den elektrik verilmesini ve Türk parasının burada da geçerli hale getirilmesi fikrini Körfez Savaşı'ndan sonraki dönemde seslendirmiştir.

Özetle, Türkiye'yi siyasi anlamda bölgesel bir güç yapma arzusunu sıkça dile getiren Turgut Özal'a göre siyasi hedeflere ulaşmak için en önemli araçları güçlü bir ekonomi ve yoğun ticari ilişkiler verir. Bu çerçevede Türkiye hem sorunlarını çözmek, hem de yeni siyasi hedeflerine ulaşabilmek için diğer ülkeler ile olan ticari ilişkilerini arttırmalı, ekonomisini de buna göre ayarlamalıdır. Türkiye'nin dış politikası da dış ticaretini besleyecek şekilde düzenlenmelidir. Aynı şekilde güvenlik politikalarında ekonomik boyut ihmal edilmemeli, hatta ön plana çıkarılmalıdır.

Özal'da Batıcılık ayrıca ele alınmaya değer bir konudur: Kimilerince farklı yorumlansa da¹¹⁶ Turgut Özal'ın nihai hedefi Türkiye'yi Batı siyasi sisteminin bir parçası yapmaktır. Bölgesel ilişkiler ya da İslam ülkeleri ile ilişkiler Özal yaklaşımına göre Batı'ya alternatif oluşturamaz. Hatta Türkiye'nin İslam dünyasında ya da Doğu dünyasında sağladığı başarılar Avrupa'ya bir alternatif olmaktan çok Avrupa'yla bütünleşmede Türkiye'nin elini kuvvetlendirecek bir araçtır. Sonuçta güçlü bir Türkiye Batı'yla daha sağlıklı bir bütünleşme sağlayabilir. Özal'ın Batıcılığını anlayabilmek için Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerine kısaca değinmekte yarar olabilir:

¹¹⁵ Gözen, 2000, 118

¹¹⁶ Gözen, 2000: 112

Özal döneminde darbe sonrasında ilişkilerin normalleştirilmesinde en büyük sorun Avrupa Topluluğu (AT) ile yaşanmıştır. ABD'nin darbeye nispeten "anlayışlı" yaklaşımına rağmen AT, insan hakları ve demokratikleşmeyi gündeminden indirmemiş, bu politikalarını desteklemek için iktisadi araçlar kullanmıştır. Türkiye'de darbe yapılırken Yunanistan'ın topluluğa girmesi ilişkileri daha da sıkıntılı bir hâle sokmuştur.¹¹⁷ Buna rağmen Avrupa'yı en önemli kredi kaynağı ve Türk malları için Pazar olarak gören Turgut Özal ilişkilerin normalleştirilebilmesi için büyük bir gayret sarf etmiştir. Bir yandan ülke ekonomisinde liberalleşme ve gelişme sağlanmaya çalışılırken, diğer taraftan da AT'nin ön şartlar arasında saydığı demokratikleşme alanında ilerlemeler sağlanmak istenmiştir. Özal'ın Avrupa'yla bütünleşme konusundaki kararlılığının en önemli göstergesi AT'ye yapılan tam üyelik başvurusu olmuştur. Tüm engelleme ve uyarılara karşın tam üyelik başvurusunda bulunan Özal'a göre tam üye olabilmek için üç kriter bulunmaktadır: a. Avrupalı olmak, b) demokrat olmak, c) gelişmiş bir liberal ekonomiye sahip olmak. Her üç kritere de uyulduğunu düşünen Özal'a göre Türkiye AT üyeliğine hazırdır. Özal'ın "iyimserliği" başta Almanya olmak üzere AT tarafından paylaşılmamıştır.¹¹⁸ Aslında Özal da sorunların farkındadır. Ancak demokrasinin liberal ekonominin devamı için AT ile ilişkilerin süreklilik kazanması ve kurumsallaşması için tam üyelik başvurusunu önemli bir araç olarak görmüştür. AT Türkiye'nin başvurusu için uygun bir zaman olmadığı¹¹⁹ cevabını vermişse de Özal tam üyelik konusundan hiçbir zaman vazgeçmemiş, aksine başvurunun ardından Avrupa ile bütünleşme konusunu daha yoğun bir şekilde gündemde tutmuştur. Özal'a göre "Türkiye'nin başvurusu ertelenebilir, ancak hiçbir şekilde reddedilemezdi"¹²⁰ Komisyon'un olumsuz kararı açıklandıktan sonra dahi Özal AT'ye karşı ısrarlı tutumunu sürdürmüş ve AT'yi "ayrımcılık yapmakla" suçlamıştır. Özal'ın ilk dönem Avrupa politikası incelendiğinde Cumhuriyet tarihinde görülen en Batıcı lider olduğu söylenebilir. Buna rağmen Türkiye-Avrupa ilişkilerini daha eşit bir temele dayandırması ve özgüveni dikkat çekicidir. Özal, Avrupa konusunda iç kamuoyuna "Türkiye AT'na girmek zorundadır" mesajını verirken, AT' ye de "Türkiye'yi AT' ye almak

¹¹⁷ Birand, 1984: 412.

¹¹⁸ Kahraman, 2000: 5

¹¹⁹ Bozer, 1997: 10.

¹²⁰ Turkey's, 1987: 15.

zorundasınız" mesajını vermiştir. Türkiye'nin AT üyeliği için çok sayıda risk alan Özal'ın Avrupa politikası gelecek idarecilere Türkiye'nin tek boyutlu dış politika izlemeden de Avrupa ile bütünleşme konusunda ısrarcı olabileceğini göstermiştir. Diğer bir deyişle Türkiye diğer alanları (Karadeniz, Ortadoğu vd.) ihmal etmeden Avrupa konusunda ısrarcı olabilmıştır.

2.2.9. Refah Partisi

Sivil yönetime geçiş döneminde siyasal partilerin kurulmasına izin verilince 1970'li yılların "milli görüş" hareketi 1983 yılında Refah Partisi adı altında yeniden örgütlendi. Mart 1984 yerel seçimlerinde, yasaklı Erbakan'ın liderliğinden yoksun ve seçmenin önemli bir kısmını ANAP'a kaptırmış durumda olan parti ancak %4.8 oy alabildi ve meclise giremedi. İki yıl sonra yapılan seçimlerde oylarını %9.8'e çıkardı. Bu yükseliş ANAP'a giden tabanın yeniden yuvaya dönüşü olarak da niteleniyordu. Bu eğilim 1991 seçimlerinde de devam etti. RP büyüyen siyasal gücünü 1994 seçimlerinde gösterdi. Haziran 1996'da kurulan RP-DYP koalisyon hükümetiyle de Erbakan başbakan oldu.

RP'nin bu başarısının ardında 1990'lı yılların başından itibaren merkez partilerin çözüm üretebilme güçlerini kaybetmeleri, güven telkin etmeyen bölünmüş yapıları ve sosyo-ekonomik sorunların yarattığı baskı vardır. Ayrıca 1995 seçimlerine kadar siyasal ve ekonomik iktidarsızlığı simgeleyen DYP-SHP (CHP) koalisyon hükümetleri de merkez siyasetinin krizini derinleştiren bir işlev gördü. Bu durum merkezdeki siyasetin konumunu ve kitlesel tabanını tahrip etti.

ANAP ve DSP'nin muhalefetine rağmen merkez partileri iktidarın alternatifi olmaktan çıkardı.

RP, (sistem dışı söylemiyle) dini değil, sosyal sorunları işleyerek geniş kitlelere verdiği mesajlarla geniş bir tabanın desteğini aldı.

RP, ideolojik yapısını tanımlarken MNP ve MSP'den farklılaşarak , "dini olmayan oyları da toplayabilme düşüncesiyle yeni semboller geliştirdi.

Bu sembol, laik ortamda “İslam” yerine “Milli Görüş” kavramının yerine tercih edilmiştir. Partinin ideolojik kimliği “Milli Görüş” kavramıyla oluşturulan bir çatı altında toplamıştır.

Genel anlamda Milli Görüş sömürü ve taklit düzenine karşı bir çözüm olarak ileri sürülmekte ve “Müslüman ümmetin geri kalışının en önemli nedeni olarak, Müslümanların Batı’nın sanayi güçleri tarafından sömürülmesi” olarak gösterilmektedir.

Milli Görüş ideolojisi sosyal güvenlik, eğitim, siyaset, adalet ve dış politika gibi konularda radikal öneriler getirmektedir. Bu alanlara getirilen yeni yapı önerisi “adil” tanımlamasıyla ifade edilmiştir.

RP’nin kimliğini oluşturan en önemli yönlerinden biri de Batılılaşma hareketine yönelik eleştirel tavrıdır. Yerel ögelere dayanan siyasal bir kimlik olarak RP, son iki yüz yıllık Batı ile ilişkilerin Batı’nın algılanış biçiminin bir eleştirisine dayanır. Genelde İslami toplumların pek çoğunda görülen Batı’ya tepkisel oluşumu RP’de de büyük benzerlikle görürüz. Bir bakıma RP’nin yapısı Batı ve İslam toplumlarının Batı medeniyetiyle temaslarının biçimi ve süreci olarak Batılılaşma sorunu üzerine oturtulmuştur. Batı’nın temsil ettiği değerlere karşıtlık RP ideolojisinin ve söyleminin önemli kaynaklarından. RP, siyasal bir duruş olarak kendini Batı’ya göre tanımlayan bir partidir. “Bütün olumsuzlukların kaynağı” olarak görülen Batı, RP geleneğinin mutlak ötekisini temsil eder. Bu bakışla tüm parti ve kurumların kimliği de ya milli görüşü benimseyenler ya da Batı taklitçileri diye nitelenir.

RP’ye göre Türkiye, tarihsel, kültürel ve coğrafi bakımdan Batı’lı değildir. Bu nedenle Batı dünyasına değil, birçok ortak değer ve kurumu paylaştığı İslam dünyasına aittir.

RP, Batılılaşma politikaları sebebiyle Cumhuriyet döneminde dışlanan İslam dünyasına yeniden bir yönelişi önermektedir.

Milli görüş aynı zamanda bir medeniyet hamlesidir. Kuvveti üstün tutan ve üzerinde yükseldiği şiddet kültürüyle insanlara zulmeden Batı medeniyeti karşısında tek alternatif, hakkı üstün tutan adil düzendir. Batı medeniyetinin dayandığı Batıl kültür bir kriz içerisindedir ve insanlık kapitalizm gibi ideolojilerin kıskacından adil düzenle kurtulacaklardır.¹²¹

1989 ‘da Soğuk Savaş’ın bitmesi ve aynı yıl Avrupa Topluluğu’na tam üyelik başvurusunun geri çevrilmesiyle Türkiye-Batı ilişkilerinde yeni bir dönem başlıyordu.

Artık Varşova Paktı (Doğu Bloğu) dağılmış, sistemi çökmüştü. Komünizm tehlikesi kalmamıştı. Avrupa’nın geleneğinde Türkiye netliğini kaybetmiştir.

Yaklaşık 150 yıllık Batılılaşma tarihine rağmen, Türkiye’nin Batı’dan dışlanması kamuoyunda alternatif arayışlarını meşrulaştırmış ve yoğunlaştırmıştı. Genelde Batı’nın alternatifsiz olmadığı düşüncesi gelişmeye başladı. 1990’lı yılların başında yaşanan bölgesel gelişmelerde (Bosna ve Azerbaycan sorunları) Batı’nın aldığı tavır (sessiz kalması) dünya politikasına yaklaşımında din faktörünün kamuoyunun geniş kesimlerince benimsenmesine yol açtı.

Ayrıca Batı’nın Türkiye’ye yönelik insan hakları iddiaları ve Güneydoğu sorununa ilişkin talep ve telkinleri, “Batı Sevr’i hortlatmak istiyor söylemini yaygınlaştırdı. Ve bu Türkiye’de Batı karşıtlığını, kimliğinin ana ögesi yapan RP’nin kitlesel tabanını daha da genişletti.

RP geleneğinin Türkiye’nin sorunlarına dair tüm tespitlerinin temelinde Batı’nın yıkıcı etkisini buluruz.

Türkiye, Nisan 1987’de Avrupa Birliğine tam üyelik başvurusunda bulunduğu Erbakan “AT, ekonomik değil, ideolojik bir topluluktur, siyasi bir

¹²¹ 20 Ekim 1991 Genel Seçimi, Refah Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, S, 1-8

birleşme hareketidir. Türkiye sömürü düzeninin içine atılmıştır.” diyerek Türkiye’nin Müslüman ülkelerle bir Ortak Pazar kurmalarını istemiştir. RP’ye göre AB Hristiyanlık üzerine kurulu bir birlik hareketidir.

RP, AB ile gümrük birliğine de karşı çıkmıştır. 1995 seçimleri öncesinde Erbakan, iktidara geldiklerinde Türkiye’yi Batı’ya bağımlı bir müstemleke haline getiren anlaşmayı çöpe atacıklarını söylemiştir.

RP, Soğuk Savaş şartlarında komünizm tehdidi kültürünün etkisiyle NATO’yu pek sorgulamamışlardır; ancak NATO’nun İslam Ortak Savunma Teşkilatı kurulması görüşünü savunmuşlardır.

ABD’ye duydukları tepki ise Türk dış politikasının ABD’nin nüfuzu altında şekillenmesi görüşü ve hem İsrail politikası hem de Ortadoğu üzerinde kurduğu genel hegemonya nedeniyledir.

Sonuç olarak;

RP’nin amacı “Türkiye’yi lider yapacak yeniden büyük Türkiye’yi kurmayı mümkün kılacak ve Batı’ya karşı Türkiye’yi güçlendirecek bir İslam birliğidir.

RP’nin dış politika anlayışı “onurlu bir dış politika, milli hakların korunması ve uydu değil, lider ülke prensipleriyle özetlenebilir. RP’ dış politikaya ilişkin söyleminde “İslamcılık” olarak tanımlanmasına yol açacak kavramlar kullanmıştır. Örneğin RP hareketi, İsrail Devleti’nin oluşumuna ve dünya Yahudi hakimiyetini amaçladığını iddia ettiği Siyonizm’e karşı çıkmış, bunu da sık sık vurgulamıştır.

RP, Türkiye’nin AT’ye girişini, bu ilişkinin “köle-efendi ilişkisine dönüşmemesi ve ülkenin milli menfaatlerinin korunması şartıyla” desteklemekte, ticari, askeri ve diğer alanlarda işbirliğinin yukarıdaki şartlar altında risk taşımadığını düşünmektedir. Ancak onurlu ve başarılı bir dış politika, “Adil Düzen”in kurulmuş olması şartına bağlanmaktadır.

RP, 24 Aralık 1995 seçimleri sonrası kurulan RP-DYP koalisyon hükümetlerinde kimliğini yansıtan bu politikaları uygulama gücünü bulamamıştır. Muhalefetteyken etkin söylemleri, iktidarda kontrol altında kalmıştır.

RP, 1998'de 28 Şubat darbesiyle "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu" gerekçesiyle kapatıldı. 1999'da Refah'ın yerine Fazilet Partisi kuruldu.

Kısa süre sonra da, parti içerisinde "gelenekselci" olanlarla "yenilikçiler" arasındaki tartışmalar başladı. Bu AKP'nin doğuşuna dek gidecek olan tartışmaların da başlangıcıydı.

2.2.10. Adalet ve Kalkınma Partisi

28 Şubat darbesi sonrasında önce iktidardan düşen, ardından kapatılan RP, bir sonraki seçimlerde neredeyse seçmenin yarısını kaybetti. Ve RP-FP çizgisinin son partisi Saadet Partisi de en son seçimlerde kendi tabanından bile oy almayı başaramayarak büyük oranda silindi.

Apolitikleşen ortamda devlet yönetmenin artık teknik bir iş olduğu mesajları verilerek yeni bir siyasi kültür oluşuyordu. Bu nedenle sağın ya da solun yerine, daha çok teknokrat boyutu ile sürece girecek bir parti ve böyle bir hükümet modeli öngörülüyordu.

AKP, ülkedeki sorunların çözümüne yönelik kapsamlı bir projeye sahip oldukları iddiasıyla, popülist söylemleriyle geniş bir yelpazeden oy alarak tek başına iktidar oldu. Az sayıdaki vizyon ismin dışında AKP'nin temel kadrosunun RP kökenli olduğu bir gerçektir.

MSP'den gelen önemli tarihsel miras üzerine oluşturduğu ANAP-RP çizgisindeki Tayip Erdoğan'ın başkanlığındaki AKP'li süreç başlar.

Seçimlerde CHP dışında DSP ve MHP'nin barajın altında kalarak meclis dışında kalması, AKP'nin neredeyse tek rakibi olan CHP'nin iki katına yakın oy

olarak tek başına iktidar olması siyasal İslam'ın iktidarı mı sorusunu gündeme getirmiştir.

Meclis Başkanı Bülent Arınç'ın eşinin türbanlı olarak protokole katılması ve ardından ordu üst kademesinin protesto mahiyetli kısa tebrik ziyareti laiklik tartışmalarını yeniden alevlendirse de Tayip Erdoğan'ın türbanın öncelikli sorunları olmadığını açıklaması ve hatta Meclis Başkanı'nın tavrını eleştirmesi bu gerginliği yumuşatmıştır.

AKP lideri, hem partisinin kuruluş sürecinde; hem de seçim döneminde ne kadar değiştikleri yönünde mesaj verse de devletin yönetici elitlerini ikna edememiştir.

Avrupa Birliği sürecinde yapılan birtakım reformlar da bu gerçeği değiştirmemiştir.

Emre Kongar'a göre Bugünkü AKP iktidarı, 1945-1946 yıllarından beri Türkiye'de bilinçli olarak adalet ve eğitim sistemleri aracılığıyla uygulanan bir "toplumsal mühendislik" projesinin ürünüdür. Bugün aynı proje büyük bir başarıyla uygulanmaktadır.

Eğitim ve adalet mekanizmaları, türban, İmam-Hatip eğitimi, dini eğitim gibi sorunlarla sürekli baskı altında tutulurken, bu mekanizmaların uygulayıcı personeli, din eğitilmiş kişilerden oluşturularak, sistemin ekseni dine doğru hızla kaydırılıyor.

Geriye dönük bu bilinçli "toplumsal mühendislik" çabaları günümüzde artık ciddi bir düzeye erişmiş görünmektedir.¹²²

Oysa AKP iktidara geldiğinde "Türkiye'nin menfaatlerinin" Avrupa ile bütünleşmede olduğuna inanan geniş bir çevre vardı.

¹²² KONGAR, Emre, 21. Yüz Yılda Türkiye, Remzi Kitabevi, 1999

AKP, bu şekilde hem Türkiye’de var olan bu güçlü Avrupa yanlısı kamuoyunun desteğini alabileceğini, hem de kendi kitlesinin türban benzeri sorunlarını AB’nin din ve vicdan özgürlüğü konusundaki yaklaşımları ile çözebileceğini düşünüyordu. Ayrıca 28 Şubat benzeri bir darbeyle karşılaşmamak için de, Türkiye’nin bir an önce Avrupa’ya entegrasyonu, AKP iktidarının yararınaydı.

“Bir bakıma Ak Parti, kendi geleceğini AB’ye bağladı ama ne AB’yi doğrudürüst analiz edebildi ne de Türkiye’deki çeşitli toplumsal kesimlerin beklentilerini iyi hesaplayabildi.

Buna rağmen Türkiye’de çok büyük reformlar yapıldı. Dini özgürlükler alanında kayda değer ilerlemeler sağlanarak, ibadet özgürlüğü genişletilmiştir. Lozan Antlaşması’yla belirlenen ülkemizdeki gayrimüslim azınlıkların sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla, Azınlıkların Sorunlarını Değerlendirme Kurulu ihdas edilmiş, azınlık cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmelerine ilişkin kısıtlamalar kaldırılmıştır. Ancak bunların hiçbiri Erdoğan’ın geldiği çevrenin ve onu destekleyen dar çekirdeğin üniversitede tesettür ve İmam-Hatipler ile ilgili haklarını düzeltmedi. Dindar kesimlerde hakkımız gasp oldu kanaati çok yaygınlaştı. Sürekli taviz veren, kendisine hiçbir şey alamayan bir siyasi parti olma ve imajını kaybetme kaygısı sonucunda da Erdoğan şu an AB ile arasına mesafe koymaya çalışıyor. Çünkü Ak Parti, AB konusunda endişelere sahip. Hatta AB’ye karşı gibi duruyor.

Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ¹²³ “AB ile ilişkilerin ciddi bir duraklama dönemine girdiğini, hükümetin bazı konulardaki İslami reflekslerinin süreci çok olumsuz etkilediğini” söylemektedir.

AB 3 Ekim 2006 tarihinde Türkiye ile müzakerelere başlama kararı aldı. Kıbrıs dahil, önümüzdeki dönemde karşımıza çıkacak pek çok sorun açıklandı. Meclisin 19 Eylül’deki toplantısıyla AB süreci hükümetin gündemine yeniden girecek.

¹²³ CHP milletvekili

Türkiye'yi sarıp sarmalayan iç ve dış tehlikeler karşısında AKP'nin sessiz kalmaması, gereken tepkileri göstermesi ve sağduyunun egemen olması beklenmektedir.¹²⁴

¹²⁴ TÜRENÇ, Tufan, S, 20, 20.09.2006 Hürriyet.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE' DE LAİKLİK VE DİN KONULARI ÜZERİNE GÜNCEL DEĞERLENDİRMELER

3.1. Avrupa Birliği Süreci ve Türkiye

Medeniyet tarihçilerine göre Batı medeniyetinin temeli Yunan, Roma kültürü ve Hıristiyanlık tarafından atılmıştır. Batı kültürü bu bileşimin, ortak yanlarının bir bütünüdür.

Bugün Batı denilince demokrasinin tüm unsurlarını yapısında bulduran ve uygulayan, hümanizmi ön plana almış bir özgürlükler platformu akla gelmektedir.

Oysa tarihe baktığımızda bugünkü değerlere ulaşmanın uzun ve mücadeleli bir süreç aldığını görürüz.

Son iki yüz elli sene boyunca en çok mücadele verilen tek şey ise kilisenin, dolayısıyla dinin dışlanması; hayatın sekülerleşmesi çabasıdır.

Kilisenin egemen olduğu karanlık Ortaçağ'dan ve onun bağnaz felsefesinden Rönesans, dinde Reform ve Aydınlanma süreçlerinden geçerek arınabilen Avrupa'da kilise egemenliği, halk egemenliğine dönüşmüştür ve Laiklik Batı'da serbest düşüncenin, bilimin koruyucu bir zırhı olmuştur.

Bu yönüyle de Avrupa tarihi bilim-din çatışmaları; dinin, bilimi ezme ve bastırma süreçleriyle doludur. Bu uzun çatışmalı zor sürece rağmen kiliseyi, toplum hayatının bütün katmanlarından arındırılmış bir kurum sanmamak gerekir.

Çünkü Batı ve Amerika'da yine toplumun en güçlü ve en etkin organizasyonlarından biridir. Mesela demokrasinin beşiği ve ilk sanayi devriminin menşei olan İngiltere laik değil; bir din devletidir. Aynı şekilde Yunanistan laik değildir.

Yüzyılımızın sonlarına doğru her yönden hızlı değişimlere sahne olan dünyamızda yaşanan diğer oluşum da “teknolojik gelişim”dir. Bu süreç sınırları anlamsız hale getirmekte, bilginin sınırlara bağlı kalmayan kullanımını mümkün kılmakta, ilişkilerde zaman ve mekân kavramına yeni boyutlar katılmaktadır. Bu gelişme sonucu ortaya çıkan küreselleşme ise toplumsal kurumsallaşmaya, ilişkilere ve hatta demokrasi anlayışına yeni bir içerik kazandırmaktadır.

Günümüz dünyası, benzer özelliklere sahip ve coğrafi yakınlık içerisinde bulunan ülkelerin, güçlerini birleştirerek yoğun bölgesel ilişkiler içerisine girme eğilimlerinin ön plana çıktığı küreselleşme süreci yaşamaktadır. Finansal rekabetin arttığı daha ileri ve mali araçların ortaya çıktığı bir döneme girmiş bulunuyoruz.

Yeni ilişkiler, yeni insan ve yeni toplum oluşmaktadır. Toplumların üretim ve bölüşüm sorunları bilişim teknolojisinin özellikle 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve toplumların yapısal farklılıklarının zorunlu kıldığı ekonomik dayanışma, önceleri ikili düzeyde gelişme göstermiş, daha sonra da devletleri uluslarüstü ekonomik örgütler kurmaya ve karşılıklı dayanışmaya yöneltmiştir.

Türk tarihine bakıldığında AB projesinin gayrimüslimlerle ilk birliktelik olmadığı görülecektir. Türkiye NATO ve CENTO üyesi olduğu gibi, NATO'nun Hıristiyan olmayan tek üyesidir. Soğuk savaş koşullarında, Türkiye’de NATO Rus tehdidi kültürünün de etkisiyle bir güvenlik işbirliği olarak nitelenmiştir.

NATO üyeliği Avrupa Birliğinden farklı olarak Türkiye'nin kendi kimliğiyle çatışmasını gerektirecek bir siyasal-ideolojik tercih içermiyordu.

Türkiye bu soğuk savaş döneminde Amerika'nın yakın müttefiki iken, Avrupa ile ilişkilerinde dışlanmıştı.

Mesela 1959'da başvurduğu Ortak Pazar'a üyeliği çeşitli nedenlerle bugüne kadar ertelenmiştir. Ekonomik boyuttan siyasal entegrasyona yönelen ve artık Avrupa Birliği olarak anılan bu bütünleşme sürecinde Türkiye'nin yer almasını

imkânsızlaştırmak için Batı çeşitli koşullar ileri sürerken, Türkiye'nin gereğinden fazlasını yaptığı da bir gerçektir.

1989'da Sovyetlerin çökmesi, Varşova paktının da dağılmasıyla ABD'nin de Türkiye'ye karşı aynı tavrı sergilediği söylenebilir.

Çözülen Sovyet rejimi ile başlayan bölünme süreciyle ulusçuluk bilinci yeniden canlanmış, ülkelerin çıkar hesaplarıyla ekonomik, siyasal örgütlenmelerle, bütünleşmeye doğru yeni dünya düzeni oluşmaktadır.

Türkiye'nin bu yeni dünya düzeninde yerinin ne olacağı ne yazık ki hâlâ netlik kazanmamıştır.

7 Şubat 1992'de imzalanan ve 1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması (resmi adı ile Avrupa Birliği Antlaşması) siyasal entegrasyonu hedefleyen süreci başlatmıştır.

3.2. AB'yi Düzenleyen Antlaşmalardaki Dini Hükümler

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkinin dini politikalar açısından değerlendirmesini yapabilmek için öncelikli kaynaklar resmi belgelerdir. Hem her iki taraf arasında imzalanmış anlaşmalar hem de dönemsel olarak yayınlanan ilerleme raporları Türkiye'deki dini politik yapının ve varsa bu yapıdaki değişikliklerin Avrupa Birliği açısından nasıl değerlendirildiğini anlamak için oldukça önemlidir.

Resmi raporların haricinde çeşitli basın kuruluşları aracılığıyla Türkiye'deki dini politikalar hakkında kendi fikirlerini belirten Avrupa Birliği yetkililerinin görüşleri de önemlidir.

Türkiye AB ilişkisindeki seyri göstermesi açısından konuyla ilgili resmi belgelerin kronolojik sıraya göre kısaca incelenmesi faydalı olacaktır. AKÇT'yi kuran antlaşmada herhangi bir dini hüküm yoktur.

AET'yi kuran antlaşmada herhangi bir dini hüküm yoktur.

AB ANAYASASI

1. Bölüm

Avrupa'nın kültürel, dinî ve insanî mirası ile bu mirastan dokunulamaz ve vazgeçilemez insan hakları, özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukuk devleti şeklinde gelişen evrensel değerlerden ilham alarak,

Madde I-52

Kiliselerin ve dini cemaatlerin statüsü

1. Birlik, Üye Devletlerde bulunan kiliselerin ve dini örgütlerin veya toplulukların ulusal yasa çerçevesindeki statülerine saygı gösterir ve ihlal etmez.
2. Birlik, felsefi ve dini cemaatlerin statülerine karşı eşit ölçüde saygılıdır.
3. Bu kiliselerin ve örgütlerin kimliklerinin ve özel katkılarının farkında olan Birlik, bunlarla açık, şeffaf ve düzenli diyalogunu sürdürür.

2. Bölüm

Madde II-70

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, tek başına ya da başkalarıyla birlikte topluluk halinde ve herkesin önünde veya özel olarak, din ya da inanç değiştirme özgürlü ünün yanı sıra, ibadette, öğretimde, uygulamada ve törenlerde dinini veya inancını açıkça ortaya koyma özgürlüğünü de içerir.
2. Ahlâkî veya dinî nedenlerle askerlik yapmayı ret hakkı, bu hakkın uygulanmasını düzenleyen ulusal kanunlara uygun olarak tanınır.

Madde II-81

Ayrım yapmama

1. Cinsiyet, ırk, ten rengi, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya herhangi başka bir görüş, bir ulusal azınlığın üyesi olma, mülkiyet, doğum, özür, ya veya cinsel tercih gibi gerekçelere dayanan her türlü ayrımcılık yasaktır.

2. Anayasa'nın uygulanması kapsamında ve Anayasa'nın belirli hükümlerini ihlal etmeyecek şekilde, milliyete dayanan her türlü ayrımcılık yasaktır.

Madde II-82

Kültür, din ve dil çeşitliliği Birlik, kültür, din ve dil çeşitliliğine saygı gösterir.

3. Bölüm

BİRLİĞİN POLİTİKALARI VE İŞLEYİŞİ

BAŞLIK I

GENEL UYGULAMA MADDELERİ

Madde III-117

Bu bölümde belirtilen politika ve faaliyetlerin tanımlanması ve uygulanmasında Birlik, cinsiyet, ırk veya etnik köken, din ya da inanç, özür, ya veya cinsel tercihe dayalı ayrımcılığa karşı savaşmayı amaçlayacaktır.

Madde III-121

Birlik'in tarım, balıkçılık, ulaştırma, iç pazar, araştırma teknolojik gelişim ve uzay politikalarının belirlenmesi ve uygulanması bağlamında, Birlik ve Üye Devletler, hayvanların duyuşsal varlıklar olmasını dikkate alarak, bir yandan Üye Ülkelerin özellikle dini ritüelleri, kültürel gelenekleri ve dini mirası ile ilgili yasal ve

idari düzenlemelerine saygı gösterirken öte yandan hayvan refahına yönelik gerekliliklere tam bir özen gösterir.

Madde III-124

1. Anayasa'nın diğer hükümlerini ihlal etmeyecek şekilde ve Anayasa tarafından Birlik'e verilen yetkiler dahilinde, bir Avrupa yasası veya Konsey çerçeve yasası, cinsiyet, ırksal ya da etnik köken, din veya inanç, özürlülük, ya veya cinsel tercih gerekçelerine dayanan ayrımcılıkla savaşılmaması için gereken tedbirleri alabilir. Konsey, Avrupa Parlamentosu'nun rızasını aldıktan sonra oybirliğiyle hareket eder.

2. Birinci paragrafın bir istisnası olarak, Avrupa yasaları veya çerçeve yasalar, yasalarla tüzüğün herhangi bir şekilde uyumlulaştırılması dışında, birinci paragrafta belirtilen hedefleri gerçekleştirmeye katkıda bulunacak Üye Devletler tarafından yapılan faaliyetleri desteklemek amacıyla, Birlik'in teşvik edici tedbirleri için temel ilkeleri belirleyebilir ve bu teşvik edici tedbirleri tanımlayabilir.

İlk olarak 12 Eylül 1963 tarihli Ankara antlaşmasında herhangi bir dini hüküm yoktur. Bu , Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yapılmış olan tamamen ticari içerikli bir anlaşmadır.

Yine 23 Kasım 1970 tarihli Katma Protokol'de dini bir hüküm bulunmamaktadır.

14 Nisan 1987'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik başvurusu Devlet Bakanı Ali BOZER'in aşağıdaki mektubuyla gerçekleşti:

"Sayın Başkan,

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına işbu mektupla, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu tesis eden antlaşmanın 237. maddesi düzenlemeleri uyarınca, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmak için resmen müracaat etmekte olduğunu ekselanslarına bildirmekten şeref duyarım.

Bu çerçevede, Türkiye'nin Avrupa organizasyonuna ve Avrupa Birliği'ne keza Avrupa topluluklarını tesis eden antlaşmaları ortaya çıkaran ideallere bağlılığını bilhassa belirtmek isterim.

Ekselans, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim."¹²⁵

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun bu başvuruya ilgili 18 Aralık 1989 tarihli görüşleri şöyleydi:

*"Türkiye'nin ekonomik durumuyla ilgili çekinceler var. 9. maddedeki politik durum maddesinde şu ifade var: İnsan hakları alanında ve azınlıkların kimliğine saygı konusunda son zamanlarda bazı gelişmeler olmakla beraber, bunlar henüz bir demokraside olması gereken düzeye ulaşmamıştır."*¹²⁶

1998 yılında yayınlanan düzenli raporun birinci maddesi "siyasi kriterler"dir. Bu maddede demokrasi, insan hakları gibi konulara değinilmiştir. Daha sonra kapatılan Refah Partisi ve dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Erdoğan'ın mahkûmiyeti konu edilerek bu konulardaki rahatsızlıklar ifade edilmiştir. Konuyla alakalı metnin bir kısmı aşağıdadır:

"Haziran 1993'te yapılan Kopenhag AB Konseyi, katılım için bir dizi "politik" kriter üzerinde mutabık kaldı. Buna göre, "üyelik için, aday ülke, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların sayılmasını ve korunmasını garanti eden kurumların istikrarını sağlamış olmalıdır.

"Ocak 1998'de, Türk Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi'ni kapattı, tüm malvarlığına el koydu ve partinin başlıca liderlerini, beş yıl boyunca, herhangi bir politik gruba üye olmaktan men etti. Bu kapatma kararı, 21 Ocak 1998 tarihinde Avrupa Birliği adına yapılan bir Başkanlık açıklamasına konu oldu. Söz konusu

¹²⁵ http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_basvuru87.html

¹²⁶ http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor87.html

açıklamada şöyle deniyordu: “Bu karar, Türk Anayasası’nın hükümlerine uygundur. Fakat, Avrupa Birliği, bu kararın, demokratik çoğulculuk ve ifade özgürlüğüne ilişkin sonuçlarından endişelidir.” Refah Partisinin kapatılmasından bu yana, milletvekillerinin hemen hepsi, yeni bir partiye, Fazilet Partisi’ne katılmışlardır.

23 Eylül 1998’de, Yargıtay, Fazilet Partisinin bir üyesi olan İstanbul Belediye Başkanı Erdoğan aleyhine Devlet Güvenlik Mahkemesi’nin verdiği kararı onayladı. Erdoğan, on aylık bir hapis cezası çekecek, görevden alınacak ve bir daha seçimlere katılamayacaktır. Erdoğan, etnik veya dinsel tahrik oluşturduğu kabul edilen bir konuşma nedeniyle mahkum edildi. 25 Eylül 1998 tarihli bir açıklamada, Avrupa Birliği, “Türk Yargıtayı’nın kararını üzüntüyle not etmiş ve demokratik yoldan seçilen politikacıların görüşlerini şiddet kullanmadan ifade etmeleri nedeniyle takibata uğramalarının demokratik çoğulculuk ve ifade özgürlüğü açısından yaratması kaçınılmaz olan sonuçları kaygıyla karşıladığını ifade etmiştir.”¹²⁷

Aynı ilerleme raporunun “ekonomik, sosyal ve kültürel haklar” başlığı altında düzenlenmiş olan “din özgürlüğü” ve laiklik – ordu ilişkisi konularında şu ifadeler yer almaktadır:

“Din özgürlüğü konusunda, devlet ilkokullarında dinsel eğitim (Sünni) zorunludur. Gayri Müslim kökenlerini ispat etmeleri üzerine, Lozan Antlaşması azınlıkları (bkz. aşağıda), İslamî din eğitiminden yasayla muaf tutulurlar. Türkiye tarafından tanınan dinsel azınlıklar kendi dinlerini icra etmekte serbesttirler, fakat (Sünni) İslam’dan başka dinlerin icrası, örneğin dinsel mekânların mülkiyetini ve faaliyetlerin genişletilmesini etkileyen pek çok bürokratik kısıtlamaya tabidir. Süryani Ortodokslar bir dinsel azınlık olarak tanınmamakta olup dinsel eğitimlerinin icrasında baskılara tabidir. Türkiye’nin Alevi Müslümanları en az 12 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Sünni din adamlarının aksine, hükümetten maaş alan Alevi din adamları yoktur.

¹²⁷ http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor98.html

Türk toplumunda laiklik ilkesinin korunmasında ordu, bu ilkeye karşı oldukları düşünülen bazı İslamî akımlara karşı aktif bir rol oynamaktadır. Millî Güvenlik Kurulu çerçevesinde ordu, hükümete bazı uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca, ordu, laiklik ile bağdaşmayan faaliyetlere karıştıkları kabul edilen kişileri kendi saflarından düzenli olarak ihraç etmektedir.”¹²⁸

1998 yılında yayınlanan aday ülkelerin katılım yönünde kaydettiği ilerlemeye ilişkin karma belgede herhangi bir dini hüküm yoktur.

1999 tarihli aday ülkelerin katılım yönünde kaydettiği ilerlemeye ilişkin karma belgenin sonuç bölümünde şu ifade yer almaktadır.

“Özet olarak Slovakya'daki çok olumlu gelişmelerle, Türkiye hariç, aday ülkelerin, hukukun üstünlüğüne saygı gösteren istikrarlı ve sağlam demokrasiler inşa edilmesinde genel sicilleri iyileşmiştir.”

1999 Düzenli Raporu'nda Türkiye'deki dini politikalar hakkındaki görüşler azınlıkların dinsel özgürlüklerine yöneliktir. *“Din özgürlüğü bakımından, Lozan Antlaşması ile tanınan dinsel azınlıklar ve diğer dinsel azınlıklar arasında bir muamele farklılığı hâlâ mevcuttur.”¹²⁹* İfadesi medeni ve siyasi haklar başlığı altında yer almaktadır.

Bu arada 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi ile Türkiye Oy birliği ile AB'ye aday ülke kabul ve ilan edildi.

15 Kasım 2000 tarihli Morillon Raporu olarak isimlendirilen Avrupa Parlamentosu Kararı özellikle soykırım iddiaları ile gündeme gelmiş ve Türkiye bunu şiddetle protesto etmiştir. Konuyla alakalı maddeler aşağıda sıralanmıştır:

¹²⁸ http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor98.html

¹²⁹ http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor99.html

“D. Türkiye'nin Birliği, 'dışa kapalı bir Hıristiyan kulübü' değil, özellikle öteki dinlere ve kültürlere karşı hoşgörüyü içeren bir ortak değerler topluluğu olarak görmesi için Türkiye ve Avrupa Birliği arasında karşılıklı bir güven ortamı oluşturulmasının gerekli olması ve Avrupa Birliği'ne katılımın hiçbir resmi kültürel veya dini koşula bağlanmaması nedeniyle,

E. açık ve ayrıntılı bir programın, insan hakları ve demokrasinin korunması yönündeki reformun hızlandırılması için etkin bir teşvik unsuru işlevi görecek olması ve ülkelerinde temel hak ve özgürlüklere tam olarak saygı gösterilmesinde kararlı olan Türk hükümeti, parlamentosu ve sivil toplum kuruluşları yetkililerinin konumunu büyük ölçüde güçlendirecek olması nedeniyle,

V. memurların işlerine ideolojik veya dini nedenlerle son verilmesini mümkün kılmayı amaçlayan yasa tasarısı konusundaki kaygılarını ifade ederek,

9. Türkiye'nin çeşitli grupları içeren nüfusunu oluşturan kültürel, dilsel ve dini grupların temel hak ve özgürlüklerinin tanınmasına verdiği önemi yeniden hatırlatmaktadır;”¹³⁰

Türkiye'nin katılım yönünde ilerlemesi üzerine komisyon'un 2000 yılına ait düzenli raporunda Türkiye'nin dini politik yapısıyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Din özgürlüğü ile ilgili olarak, Yahudi cemaati yanında, Yunan Ortodoks, Ermeni, Katolik ve Süryani Ortodoks Kiliseleri başta olmak üzere, bazı gayri Müslim cemaatlere yönelik daha büyük bir hoşgörü olduğunu gösteren işaretler vardır. Aralık 1999'da, yetkili makamların yayınlamış olduğu bir genelgeye göre, dinsel cemaatler, hayır ve ibadet binalarını tamir etmek için devletten izin almak zorunda olmayacaklardır. Genel olarak, bu olumlu yaklaşım daha da geliştirilmeli ve, 1923 Lozan Antlaşması'nın kapsamına girsinler veya girmesinler, gayri Müslimlerin somut talepleri, Heybeliada ruhban okulunun kapalı kalmaya devam etmesi konusu dahil, gerektiği gibi incelenmelidir.

¹³⁰ <http://www.belgenet.com/>

Alevilere yönelik resmi yaklaşımda herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Alevilerin şikayetleri, sadece Sünni camileri ve dinsel vakıflarının inşası için mali destek sağlanması yanında, okullarda ve ders kitaplarında Alevi kimliğini yansıtmayan zorunlu din eğitimi verilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu konular son derece hassastır; ancak, bunlar hakkında açık bir tartışmaya girmek mümkün olmalıdır.”¹³¹

Türkiye'nin katılım yönünde ilerlemesi üzerine komisyon'un 2001 yılına ait düzenli raporunda Türkiye'nin dini politik yapısıyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Din özgürlüğü ile ilgili olarak, bazı gayri Müslim cemaatlere yönelik daha büyük bir hoşgörü olduğunu gösteren işaretler vardır.

2000 yılında, özellikle Hıristiyanlığın iki bininci yıldönümü kutlamalarında, Türk makamları, Tarsus'ta bir toplantı dahil, belli başlı dinsel gruplar arasında düzenlenen ekümenik etkinliklere destek oldular. Aralık ayında, Cumhurbaşkanı Sezer, Noel ve Hanuka münasebetiyle Türkiye'nin dinsel azınlık gruplarına bir mesaj yayınladı.

12 Haziran 2001'de, Başbakan, valiliklere bir genelge gönderdi ve yurt dışına göç etmiş Süryani Ortodoks Türk vatandaşlarının, olağanüstü hal kapsamındaki bölgelerde ve mücavir illerde bulunan köylerine geri dönme haklarını tekrar teyit etti. Cumhurbaşkanı Sezer'in desteğiyle, hükümet, İstanbul'da bir başka Süryani Ortodoks kilisesinin açılmasına izin verdi.

Azınlık vakıflarına ait olan kiliseler ve diğer binaların onarımı için artık resmi izin gerekli değildir.

Ancak, Hıristiyan kiliseler, özellikle taşınmaz mülkiyeti ile ilgili olarak güçlüklerle karşılaşmaya devam ediyorlar. Heybeliada Ortodoks Ruhban Mektebi'nin 1971'den beri kapalı kalmasıyla ilgili herhangi bir ilerleme olmamıştır.

¹³¹ http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor2000.html

Çeşitli kiliselerin yasal statüsünün tanınmaması, din adamlarının Türkiye'ye girişi dahil bir dizi güçlük yaratmaktadır.

Sünni olmayan Müslüman toplulukların durumunda iyileşme olmamıştır. Alevilere yönelik resmi yaklaşım değişmemiştir. Alevilerin sorunlarına Diyanet İşleri Başkanlığınca ilgi gösterilmemiştir. Alevilerin şikayetleri, okullarda ve ders kitaplarında Alevi kimliğini tanımayan zorunlu din eğitimi verilmesiyle ve sadece Sünni camileri ve dinsel vakıfları için mali destek sağlanmasıyla ilgilidir.”¹³²

Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu Türkiye'de din özgürlüğü konusuna geniş yer ayırmıştır:

“Din özgürlüğüne ilişkin olarak, mülkiyet hakkı ve ibadethane açılması hakkında düzenlemeler kabul edilmiştir. Bununla birlikte, bu düzenlemelerin etkileri sınırlı kalmıştır. Gayrimüslim dini azınlıklar, tüzel kişilik, mülkiyet hakkı ve iç yönetim konularında ciddi engellerle ve din adamı yetiştirme yasağıyla karşılaşmaya devam etmektedirler.

Eylül 2003'te dört önemli gayrimüslim dini topluluk (Rum-Ortodoks, Katolik, Ermeni ve Süryani) temsilcileri mevcut tüm sorunların çözüme kavuşturulması için Türk makamlarına ortak bir başvuru yapmışlardır.

Mülkiyet hakkına ilişkin olarak, 4'üncü uyum paketi ile Vakıflar Kanununda değişiklik yapılmış ve Ocak 2003'te bir yönetmelik yayımlanmıştır. Söz konusu yönetmelik, (Ekim 2002 tarihli yönetmelikten farklı olarak) cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmeleri, bunlar üzerinde tasarrufta bulunmaları ve taşınmaz malların vakıf adına tescili için Bakanlar Kurulu'ndan izin alınması şartını kaldırmaktadır. Yönetmeliğe göre, izin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından verilmekte ve fakat "gerektiğinde" ilgili bakanlık ve kamu kurum ve kuruluşlarının görüşü alınmaktadır. 6'ncı uyum paketi ile, azınlık vakıflarının taşınmaz mal tescili için başvuru süresi 6 aydan 8 aya uzatılmıştır.

¹³² Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine 2001 Düzenli Raporu, S, 23-24

Ocak 2003 tarihli Yönetmelik, hâlâ yalnızca gayrimüslim cemaatlere ait vakıflara atıf yapmaktadır. Bu husus, Katolik ve Protestan cemaatleri dahil olmak üzere, vakıf kuramayan diğer dini toplulukları kapsam dışında tutmaktadır. Ayrıca, Yönetmeliğe ekli listede yer alan 60 vakıf dışındaki vakıflar taşınmaz mal tescil ettirememektedir.

Gayrimüslim cemaatleri açısından ciddi bir endişe teşkil eden el konulmuş taşınmazlar konusu halen ele alınmış değildir. Bu cemaatlerin tüzel kişiliği olmadığından, taşınmazları her zaman el konulabilme riski taşımaktadır ve taşınmazların hukuki yollarla geri alınması çabalarında birçok engelle karşılanmaktadır. Rum Ortodoks cemaati, el konulan taşınmazların bazılarını geri almak amacıyla yakın zamanda AİHM'ye müracaat etmiştir. Taşınmazların tescili ile ilgili olarak vakıflar ciddi zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Resmi verilere göre, 6 vakıf tarafından toplam 2234 başvuru yapılmıştır. Başvuruların büyük bir kısmı, ya söz konusu taşınmazların kamu kurumları veya özel şahıslar adına tescili yapılmış olduğundan uygun görülmemiş (622) ya da "tamamlanması için başvurana iade" edilmiştir.

(90). Yukarıda belirtildiği üzere, Türk makamları, arsadan ve üzerindeki binadan yararlanma hakkının ve kâr amacıyla arsayı kiraya verme hakkının Institut de Prêtres Français'ye bahşedilmesi ile ilgili olarak AİHM'de Aralık 2000'de varılan dostane çözümü uygulamamıştır.

Dini vakıflar, özerkliklerini önemli ölçüde sınırlayıcı şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğünün müdahalelerine maruz kalmaya devam etmektedir. Mütevellilerin azledilmesi ve vakıf mallarının yönetimine ve muhasebesine müdahale imkânı bunlar arasında yer almaktadır.

Resmi verilere göre, 2000 -2003 döneminde 406 vakıf fesholmuştur. Vakıf yönetim kurulları, gerçekleştirilmediği takdirde vakfın varlığını tehdit eden seçimler konusunda özel sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Yönetim Kurulu seçimlerinde vakfın

hizmet verdiği alanda bir seçmen grubu olması gerektiğinden, seçmenlerin zamanla o bölgeden taşınmış olmaları, seçimlerin yapılmasını olanaksız kılmaktadır. Seçimlerin zamanında yapılmaması, vakıf mallarına el konulmasına neden olabilmektedir. Bu sorunu aşmak üzere vakfın hizmet verdiği alan genişletilebilmektedir, ancak örnekleri azdır; vakıfların büyük çoğunluğu bundan yararlanamamaktadır. İbadet yeri açma iznine ilişkin olarak, 6'ncı uyum paketi ile:

İmar Kanununda değişiklik yapılmış ve ardından Eylül 2003'te bir genelge yayımlanmıştır. Bu değişiklik ile, "cami" ibareleri "ibadet yeri" şeklinde değiştirilerek, kilise ve sinagoglar söz konusu düzenleme kapsamına dahil edilmiştir. Özellikle Protestan cemaati ibadet yapılacak yer bulma konusunda güçlükler yaşamaktadır. Her ne kadar Nisan 2003'ten bu yana aslında ibadete açık olsa da, Diyarbakır'daki Protestan kilisesinin hiçbir hukuki statüsü bulunmamaktadır.

Dini azınlıkların din adamı yetiştirmelerine yönelik yasak devam etmektedir. Kiliselerindeki rahiplerin sayısındaki azalma karşısında, bazı dini azınlık cemaatleri, bu yasağın neden olduğu tehdidi hissetmektedirler. Her ne kadar Ağustos 2003'te yetkililerce durumun yeniden gözden geçirileceği bildirilmişse de, mükerrer taleplere rağmen, Heybeliada Ruhban Okulu kapalı kalmıştır. Kaynak sıkıntısı dini azınlık cemaatlerinin çoğunun yurtdışında din adamı yetiştirmesine engel olmakta, tabiiyet kriteri ise Süryani ve Keldani kiliselerinde olduğu gibi, Türk olmayan din adamlarının çalışma imkânını ve Ekümenik Patrik olma imkanını sınırlandırmaktadır. Ayrıca, Türk olmayan din adamları, vize ve oturma izni verilmesi ve yenilenmesi konusunda sıkıntı yaşamaya devam etmektedirler. Bu husus özellikle Roma Katolik cemaati açısından önemlidir.

Ekümenik Patrik ünvanının resmi biçimde kullanılması gerginlik yaratmıştır. Örneğın, Haziran 2003'te Türk kamu görevlilerine, Ortodoks Patriği I. Bartholomeos tarafından verilen bir seminere, davetiyede Patriğin Ekümenik sıfatıyla anılması nedeniyle katılmamaları talimatı verilmiştir.

Din eğitimi kitaplarındaki Hıristiyanlık ile ilgili tanımların yeniden yazılması çalışmasının tamamlanma aşamasına gelmesi olumlu bir gelişmedir. Bu tanımlar, subjektif ve yanlı oldukları gerekçesiyle, birçok dini azınlık tarafından eleştirilmişti. Söz konusu cemaatler, ders kitaplarının buna uygun olarak gözden geçirilmesini beklemektedirler. Onaylanmayan dini ders kitaplarının yayınlanması ve ithal edilmesi yasaktır; gümrük görevlilerinin kitaplara el koyduğu olaylar mevcuttur.

Dini azınlık okullarında, müdürden daha geniş yetkilere sahip bir müdür yardımcısının Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atanmış biri (Müslüman) olması ile ilgili sorunlar devam etmektedir. Teoloji okullarından mezun olanlar ile rahiplerin okullarda öğretmenlik yapamaması, azınlık dinlerinin öğretilmesinde sorunlar yaratmaktadır.

Temmuz 2003'te Ankara'da din özgürlüğü konusunda, Türk makamları ve Avrupa Komisyonu tarafından ortaklaşa düzenlenen bir uzman grubu toplantısı gerçekleştirilmiştir. Türk ve AB üyesi ülkelerin uzmanları, üye ülkelerin din özgürlüğü standartları ve uygulamaları hakkında karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmuştur. Toplantının sonunda, şimdiye kadar yapılan mevzuat değişikliklerinin yeterli olmadığı, genel kabul görmüş olan ayrımcılık yapılmaması, eşitlik ve işbirliği ilkeleri çerçevesinde bu alandaki mevzuatın gözden geçirilmesinin gerektiği, AB standartları doğrultusunda ve AİHM içtihatları ışığında dernekler ve vakıflar mevzuatının elden geçirilmesinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

Sünni olmayan Müslüman toplulukların durumuna ilişkin olarak, Aleviler konusunda bir değişim olmuştur. Nisan 2003'te, daha önce yasaklı bulunan Alevi ve Bektaşî Dernekleri Birliğine faaliyetlerini sürdürmesine imkân tanıyacak bir hukuki statü tanınmıştır. Bununla birlikte, Alevilerin Diyanet İşleri Bakanlığında temsil edilmesi ve Alevi kimliğinin okullardaki zorunlu din eğitiminde tanınmaması konusunda sorunlar sürmektedir.

Bahai topluluğunun Edirne'de ibadethane olarak kullandığı bir taşınmazın kamulaştırılması ile ilgili davanın yargılaması devam etmektedir.”

2004 yılında yayınlanan AB komisyonu tavsiye kararının üçüncü maddesi olan “Türkiye’nin Üyelik Perspektifinden Doğan Konuların Değerlendirilmesi” aşağıdaki ifadeleri içermektedir:

*“Türkiye şu anda hızlı bir düşünce evrimi de dahil olmak üzere, köklü bir değişim sürecinden geçmektedir. Mevcut değişim sürecinin devam etmesi herkesin yararına olacaktır. Türkiye, özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü gibi temel ilkelere bağlı, çoğunluğu Müslüman nüfusuyla önemli bir model ülke olabilecektir.”*¹³³

AB Komisyonunun 6 Ekim 2004 tarihli raporunda ise aşağıdaki özet değerlendirme yer almaktadır:

“Türkiye, içinde bulunduğumuz dönemde, zihniyetlerin hızlı gelişimi de dahil olmak üzere, radikal bir değişim sürecinden geçmektedir. Mevcut dönüşüm sürecinin devam etmesi herkesin yararınadır. Türkiye, çoğunlukla Müslüman bir nüfusa sahip olmakla birlikte özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü gibi temel ilkelere bağlı kalan önemli bir model ülke olabilecektir.”

“Türkiye’nin dış politikası ülke içi gelişmelerden de etkilenecektir. Devletin rolü, sivil-asker ilişkileri, ekonomik reform, laik-dini politikalar ve ulusçu-uluslararası yöneliş gibi temel konularda benimseyeceği yön, gelecekte Türkiye’nin dış politikasını etkileyebilecektir. Türk toplumunda ordunun siyasi ağırlığı hâlâ fazla olmakla birlikte siyasi reformlar dolayısıyla azalmaktadır. Aynı zamanda, demokratik reformların yerleşmesiyle birlikte sivil toplum uluslararası meselelerin daha çok bilincine varabilecek ve bu da dış politika konusunda daha katılımcı ve belki daha az mutabakata dayalı tartışmaları getirebilecektir. Şayet Türkiye laikliği

¹³³ <http://www.belgenet.com>

Müslüman bir sosyal ve kültürel ortam ile birleştiren bir demokrasi olma yoluna gidebilirse, diğer bölge ülkelerine iyi bir örnek sunabilecektir. ¹³⁴

2006 ilerleme raporu ile ilgili aşağıdaki metin Alevilere yöneliktir:

Avrupa Komisyonu Türkiye 2006 İlerleme Raporu'nun Türkçe "Gayri Resmî Tercüme"si yayınlandı. Raporun Türkçe "Gayri Resmî Tercüme"si 75 sayfa. Rapor'da Alevilere "İnsan Hakları ve azınlıkların korunması" ile "Yargı ve Temel Haklar" kısımlarında yer veriliyor. Raporun Türkçe "Gayri Resmî Tercüme"sinde "Müslüman Alevi toplum" ve sorunları şu şekilde yer alıyor:

"Alevi topluluğun durumuna dair hiçbir gelişme olmamıştır. Aleviler ibadethanelerini (Cemevleri) açmakta güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Cemevleri ibadethane olarak tanınmamakta ve resmi makamlardan mali yardım alamamaktadırlar." ¹³⁵

"Alevi ailelerin çocukları okullarda kendi özgünlüklerini tanımayan zorunlu din eğitime tabi tutulmaktadır. Zorunlu din eğitime dair bir dava halen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde görülmektedir. Önümüzdeki seneden itibaren orta öğretim müfredatında Alevilere değinilmesi öngörülmektedir." ¹³⁶

"Genel olarak, ibadet özgürlüğüne saygı duyulmaya devam edilmektedir. Ancak gayrimüslim cemaatlerin karşılaştıkları zorluklara dair hiçbir gelişme kaydedilmemiştir. Ayrıca Aleviler ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya kalmaya devam etmektedirler." ¹³⁷

"Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü bağlamında ibadet özgürlüğüne genellikle saygı gösterilmektedir. Ancak, bir kısmı resmen tanınmayan gayri-Müslim

¹³⁴ <http://www.belgenet.com>

¹³⁵ Avrupa Komisyonu Türkiye 2006 İlerleme Raporu S.15

¹³⁶ A.g.e. S.15

¹³⁷ A.g.e. S.16

topluluklar ile aynı şekilde resmen tanınmayan geniş Müslüman Alevi toplumunun karşılaştığı sorunların halledilmesi hususunda bir ilerleme kaydedilmemiştir.”¹³⁸

7 Şubat 2007 tarihinde başbakan Erdoğan İzmir’de Alevi dedeleri ile özel bir toplantı yaptı. Cem Vakfı Genel Başkanı Prof. Dr. İzzettin Doğan’ın talebine uzun süre yanıt vermeyen Erdoğan İzmir’in Karşıyaka ilçesinde Alevi dedelerinin isteklerini dinledi. Bu istekler :

“Cemvleri yasal hale gelsin

TV’de Muharrem ayında Alevilik ile ilgili programlar yapılsın

Cemevi zikirleri suç sayılmasın

Belediyeler cemvleri için imar planında yer ayırsın

Cemevi çalışanına maaş bağlansın

Alevi çocukların ihtiyaçlarını karşılayacak din dersi verilsin

Derslere Alevi dedeler girsin

Akademik düzeyde dede yetiştirilmesi için bütçeden pay ayrılsın

Alevilik yayınları teşvik edilsin.”¹³⁹

“Erdoğan’ın toplantı boyunca Alevileri dinlediği, Devlet Bakanı Mehmet Aydın’ın ise bazı konulara itiraz ettiği gazete haberlerine yansdı.”¹⁴⁰

3.3. AB ve Türkiye’de Din Eğitimi

Avrupa Birliğine üye ülkelerinde din eğitimi alanı “dinî özgürlükler” içinde algılanmaktadır. Bunun sonucu olarak, devlet vatandaşın dinine karışmayı özgürlüğüne müdahale olarak algıladığı için, din eğitimi özel kesime yani ilgili dinin temsilcisi cemaatlere ve kurumlara bırakılmaktadır.

Din öğretiminde mezhebe/dine dayalı ve mezhepler üstü olmak üzere iki yaklaşım vardır. Mezhebe dayalı din eğitimi yaklaşımını uygulayan ülkeler:

¹³⁸ A.g.e. S.59

¹³⁹ Yeni Asır Gazetesi 07.02.2007 S.1 Nihal AŞKIN

¹⁴⁰ Hürriyet Gazetesi 07.02.2007 S.15 Nihal AŞKIN

Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Norveç. Mezhepler üstü din öğretimi yaklaşımını uygulayan ülkeler: Danimarka, İngiltere, İsveç, Yunanistan. Devlet okullarında din dersine yer vermeyen tek ülke Fransa'dır. Ancak Fransa'nın Alsace-Moselle bölgesindeki okullarda din dersleri vardır.

Mezhebe dayalı din öğretimi uygulayan ülkelerde din derslerinin adı ilgili dinin adı ile anılmaktadır. Katolik din dersi, Protestan din dersi gibi. Mezhebe dayalı din derslerinin programlarını belirlemede ve öğretmen atamalarında mutlaka ilgili dinin temsilcisi kurumdan onay alınır. Mezhepler üstü din derslerinin programlarını devlet kendisi yapar.

Türkiye, din eğitimi bir "*hak*" olarak görmektedir. Anayasal tercih, din eğitiminin bir "*özgürlükler*" konusu değil, devlet tarafından yerine getirilmesi gereken bir "*sosyal hak*" olarak düzenlenmesi yönündedir. Anayasa uyarınca devlet, eğitimi bu arada din eğitimi de tekeline almaktadır. Din eğitimi, bir "*hak*" olarak düzenleyen, tercihini bu yönde yapan bir düzende, devlet, halkın din eğitimi taleplerini ve ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. İşte bu anlayışın sonucu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı vardır ve devlet okullarında din öğretimi yapılmaktadır.

Türkiye din eğitimi konusunda, kendi tarihsel, toplumsal ve siyasal yapısı içinde bir model geliştirmiştir. Bu modelde bazı uygulamalarda değişiklikler olsa bile ana hatları ile aynı anlayış devam etmektedir.

Devletle bütünleşmiş bir halk, Türkiye'nin 21. yüzyılın güçlü bir ülkesi olmasının garantisi olacaktır. Devlet halk bütünleşmesini sağlayacak alanlardan birisi de devletin, vatandaşların din eğitimi ihtiyaçlarını ve taleplerini sağlıklı bir şekilde karşılamasıdır. Bu çerçevede, meslekî din öğretimi veren İmam-Hatip Liseleri ile ilk ve orta dereceli okullarda okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri halkın talep ve ihtiyaçlarına göre ele alınmalıdır. Aynı şekilde, velilerin çocuklarına İslâm esaslarını ve Kur'an öğretilmesi yönündeki ihtiyaçları bilimsel yöntemlerle belirlenmeli ve karşılanmalıdır.

Şu andaki DKAB derslerinin yukarıda açıklanan durumu sebebiyle, isteyen öğrencilerin inandıkları İslam dini ile ilgili daha geniş bilgi edinmelerini sağlamak için seçmeli İslam din dersleri konulabilir. Aynı şekilde, tüm İslam toplumlarında olduğu gibi Türk toplumunda da oldukça önemli görülen Kur'an'ın Arapçasının yüzünden okunması ihtiyacı da, seçmeli bir ders konularak, öğrencilerin devletin kontrolünde ve sağlıklı bir ortamda karşılanabilir.

3.4. Avrupa Birliği'nde Laiklik Tartışmaları

“Türkiye kâğıt üzerinde laik

Uluslararası Af örgütü, “Türkiye'nin sadece kâğıt üzerinde laik” olduğu savıyla, ‘Hıristiyanlara baskı yapıldığı’ yolundaki şikayetlere katıldı. ‘Hıristiyanların ve Alevilerin din özgürlüğüne getirilen kısıtlamalardan etkilendiğine ve “Devlet'in mâli desteği”nin yalnızca Sünnilere gittiğine dikkat çekildi. Almanya Evangelist Kilisesi Başkanı Huber de Türkiye'deki Hıristiyanların AB ülkelerindeki Müslümanların olanaklarına sahip olmadığını öne sürdü.”

Türkiye'de din özgürlüğü olmadığını öne süren uluslararası Af Örgütü Türkiye Uzmanı' Amke Dietert-Scheuer, *“Türkiye, resmen laik bir ülke ama durum tam öyle değil; Devlet'in mâli desteği yalnızca Sünnilere gidiyor, diğer dini inançlar ne kendi dillerini konuşabiliyor ve ne de kiliselerini yapabiliyor ya da onarabiliyorlar”* dedi.¹⁴¹

Köktendinciler, dünyanın her yerinde ve her zaman, hangi dinden, mezhepten ya da tarikattan olurlarsa olsunlar, daima aynı tür davranışları sergiliyor.

Dolayısıyla, Avrupa Birliği'ni bir "Hıristiyan Kulübü" yapmak ya da böyle görmek isteyenlerin başında Vatikan'ın gelmesi hiç de şaşırtıcı değil.

Ama Alman Hıristiyan Demokratlarının, Fransız politikacısı Giscard d'Estaing'in ve son Roma toplantısından sonra da Polonya ile İspanya ve İtalya'nın

¹⁴¹ Cumhuriyet Gazetesi 08.12.2004 tarihli haber

Avrupa Birliği'nin yeniden yazılmakta olan Anayasası'nun giriş bölümünde Hıristiyan değerlerine atıf yapılmasını istemeleri, hayli düşündürücü.

“Ben Varşova'da, Avrupa Birliği'nin gelecekteki kültür politikalarının tartışıldığı toplantıda, bu noktaya dikkati çeken bir bildiri sundum.

Tarihsel ve siyasal-toplumsal süreçlere gönderme yaparak hazırladığım bildiride özetle, tarihteki bütün kanlı savaşların dinci ve milliyetçi ayrımcılık üzerine dayandırıldığını anımsatarak, "Uluslararası barış ve hoşgörü ekseninde bir bütünleşme sağlamak iddiasındaki bir örgütlenmenin" yani Avrupa Birliği'nin, herhangi bir dine gönderme yapmasının, doğrudan doğruya, Birliği amacından saptırıcı bir davranış olacağına işaret ettim.

Sözlerimi de "Berlin duvarının, Soğuk Savaş'ın bitişini simgeleyen yıkılması ile insanlığın yeni bir aşamaya ulaştığı söyleniyor; şimdi herhangi bir dinin değerlerine gönderme yaparak, Avrupa Birliği'nin içinde yeni Berlin Duvarları inşa etmeyelim" diyerek bitirdim.

Toplantının tartışmalar bölümünde bildirimim üzerinde çok duruldu.

Sonunda, toplantının genel havasını yansıtan on maddelik özet içinde sonuncu madde olarak Avrupa Birliği'nin laik ilkeleri geliştirmesi gerektiği vurgulandı.

Toplantı sonrasında hazırlanan on maddelik özet, kısaca şöyle:

"Varşova'da aralarında Rusya ve Türkiye'nin de bulunduğu 13 ülkeden gelen elli kadar yabancı kültür politikaları uzmanının bulunduğu toplantıda, Avrupa Birliği'nin genişlemesi arifesinde, yeni Avrupa realitesi çerçevesinde önerilerimiz şunlardır:

1) Önemli kültürel kamu alanlarını demokratik şeffaflık ve yasa egemenliği çerçevesinde geliştirmek.

2) Başta mülteciler olmak üzere, cinsiyet farklılıklarını ve azınlık gruplarını dikkate alarak, kültür politikaları konusunda katılım için herkese eşit hak tanınması yoluyla demokratik değerleri güçlendirmek.

3) Avrupa içindeki ve dışındaki kültürel bölgeler arasındaki güç farklılıklarını dikkate almak.

4) Kültür ile iktidar arasındaki çelişkiyi dikkate alarak,

i. eşitsizlikleri, pozitif ayrımcılık ile düzeltmek.

ii. kültürel altyapının marjinal eğilimler tarafından da kullanılmasını sağlamak.

iii. Hem akademik çevrelerde hem de bu çevrelerin dışında, yaratıcı kültürel etkileşimi özendirme.

5) Daha az kullanılan dillere önem vererek hareketliliği ve çok dilliliği desteklemek.

6) Avrupa dışı sorunlara ilişkin duyarlılığı sistematik ve tutarlı olarak desteklemek.

7) İkili karşılıklılık ilkesini aşan bir biçimde, çok taraflı politikaları ve eylemleri özendirme.

8) Açık ve birbirleriyle ilişkili olan kültürel kimlikler üzerine dayalı Avrupa kültür politikaları ile, dış kültür politikaları arasındaki bütünselliğin sağlanması için çaba sarf etmek.

9) İletişim ve işbirliği alanında çağdaş bir eşitlikçiliği ve demokratikliği temsil ettikleri için resmi ve gayri resmi kültürel network oluşumlarını desteklemek ve bütünleştirmek.

10) Açıklık ve farklılık ilkelerini ciddiye almak ve Avrupa kültür politikalarının laik karakterini korumak için çalışmak."

Sevgili okurlarım, 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği, yeni katılan on ülke ile yepyeni bir kimlik ve işleyiş kazanacak.

Türkiye şimdiden bu yeni oluşumu fark edip ona göre yeni stratejiler oluşturmaktadır diye düşünüyorum.

Yukarıdaki bilgileri, bu konuyu tartışmaya açmak için sizlerle paylaştım."¹⁴²

Ülkemizde ise askeri üst yetkililer de bu konudaki rahatsızlıklarını dile getirdiler:

Yılın ilk laiklik mesajı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök'ten geldi. Orgeneral Özkök, 8 Ocak günü Gazi Orduevi'nde basın mensuplarına verdiği resepsiyonda, "Herkesin dini inancına ve bunları özel yaşamlarında ifade etme tarzına saygı duyarız. Ancak bunların, özellikle türbanın mevzuata, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarına aykırı olarak siyasi bir dayatma ve cumhuriyet geleneklerini aşındırma sembol ve eylemi olarak kullanılması beklenmemelidir" dedi.

Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt ise, "Türkiye'de irticai süreç devam ediyorsa, 28 Şubat süreci de devam ediyor" şeklinde konuştu.

İşte çağdaş Türkiye'nin görüntüleri bunlar.

¹⁴² KONGAR, Emre, Aydınlanma Yazıları, <http://www.kongar.com>

Ağustos sonunda emekliye ayrılan komutanlar da, devir teslim törenlerinde AKP hükümetine sert mesajlar verdiler. Şu sözler, 25 Ağustos'ta MGK'da yapılan törende görevini Orgeneral Saruşık'a devreden MGK Genel Sekreteri Orgeneral Kılınç'a ait: "80 yıllık laik Türkiye Cumhuriyeti Atatürk milliyetçiliği anlayışında tek devlet, tek ulus, tek dil, tek bayrak ülküsünü daha da güçlendirerek devam ettirmesi gerekirken, halen hilafet ve şeriat arayışında olanlarımız var."

Hava Kuvvetleri Komutanlığı'ndaki devir-teslim töreninde, Orgeneral Cumhur Asparuk'un sözleri ise şöyleydi: *"Milletler uzaydan dünyaya hakimiyetini kontrol ederken, maalesef biz Türk milleti olarak, yüz yıl geriye gidip bir kısır döngü içerisinde, Mavi Akım, imam hatip okulları, tesettürlüler, tarikatlarla uğraşmaktayız."*

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndaki devir teslim töreninde, Oramiral Bülent Alp kaya *"Bugün ülkemizin bölünmez bütünlüğü, cumhuriyetimizin laik ve demokratik yapısını tehdit eden iç ve dış kaynaklı bölücü ve köktendinci faaliyetler maalesef Cumhuriyetin 80. yılında da varlıklarını devam ettirmektedirler"* dedi.

Genelkurmay Başkanı Org. Özkök'ün 30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla verdiği resepsiyonda, her zamanki gibi laiklik konusuna değinildi. Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Şener Eruygur, Kur'an kursları ile ilgili bir soruya karşılık, *"Sadece kılıklarına, kıyafetlerine bakınız, ne yapmak istediklerini görürsünüz"* karşılığını verdi.

3.5. Avrupa'da Tesettür Tartışmaları

İslam, Avrupa'daki tartışmaların odağında yer alıyor ve Avrupa kimliği bağlamında yapılan tartışmalarda sıkça gündeme geliyor. İslam'ın, bu kıtanın yeniden inşasında oynayacağı rol ve kazanacağı konum sürekli tartışılıyor.

Sadece ülkemizde yapıldığını zannettiğimiz başörtüsü de bu tartışmalardan biri.

Başörtüsü meselesi ilk kez 1989'da altı milyona yakın müslümanın yaşadığı Fransa'da ortaya çıktı.

Creil kentinde Gabriel Havez Koleji'nde okuyan üç Faslı öğrenci, başörtülü olmaları nedeniyle okula alınmadı. Okul müdürünün, derslere başörtülü girmenin "laikliğe ve devlet okullarının tarafsızlığına aykırı olduğu gerekçesiyle başlattığı yasak, giderek alevlenen tartışmalar başlattı. Milli Eğitim Bakanı konuyu Danıştay'a bıraktı. 27 Kasım 1989'da kararını bildiren Danıştay, başörtüsü dahil küçük dini sembollerin başkalarını rahatsız etmeyecek şekilde takılmasının laiklik ve cumhuriyet ilkeleriyle çelişmeyeceğine karar verdi. Danıştay söz konusu kararında "baskı, provokasyon ve propaganda" amaçlı durumların dışında "özgürlük" ilkesinin başkalarının haklarına saygılı olmak şartıyla öğrencilere okullarda dini inançlarını ifade edebilme ve yerine getirebilme hakkını verdiğini bildirmiştir. Fakat "başkalarını rahatsız etmeyecek şekilde" kaydının düşülmesi, yorum farklarına neden oluyor. Bu da aynen Türkiye'de yaşandığı gibi bazı okullarda yöneticilerin yasaklama taraftarı tavırları nedeniyle münferit hadiseler devam ediyor.

Bugün Fransız okullarında 1250 başörtüsü vakası bulunuyor. Bunlardan dördünde de kızların okulla ilişkisi kesilmiş bulunuyor.

Almanya'da da benzer tartışmalar yaşanırken Anayasa Mahkemesi görünüşte özgürlükçü, özünde yasakçı bir karar aldı. Bu karara göre, Müslüman öğretmenler sınıflarda başörtüsü takabileceklerdi. Ancak eyaletlerin bu yasayı düzenlemekte serbest olduklarına dair hüküm verildi. Bu nedenle bazı eyaletlerde hukuk mücadelesi verenler oldukça fazladır.

Buna rağmen Almanya'da bazı eyaletlerde rahibeler çarşafı ile devlet okullarında ders verebiliyorlar. Sınıflarda Hz. İsa'nın çarpmıha gerilmiş resimleri asılı. Devlet ricali, "Allah'ın inayetiyle" diyerek göreve başlama yemini yapıyor.

Federal İçişleri Bakanı Otto Schily, eyalet parlamentolarına çağrıda bulundu ve yeni kanun yapılırken dinlere eşit davranılmasını istedi.

Anglikanlığın resmi mezhep olduğu İngiltere’de okullarda ve resmi dairelerde böyle bir yasak yok. Üniversitelerde Müslüman öğrenciler için mescit de açılıyor. Ancak 11 Eylül’den sonra din özgürlüğü konusu çıkmaza girdi.

Yasal engellerin olmadığı İngiltere’de kültürel önyargılar, toplumsal engeller sık sık devreye giriyor. Aisa Khan’a adlı Britanyalı yazar “*Başınız örtülü ise iş bulamayacağınız için, başörtünüzü çantanıza saklamak zorundasınız*” diyor.

İskandinav ülkelerinde ise Müslümanlar herhangi bir yasakla karşılaşmamaktadırlar. Yunanistan’da başörtüsü problem değildir.

Sonuç olarak başörtüsü tartışmaları sadece Türkiye’ye özgü bir tartışma değildir. Yasakta başı çeken ülkeler ise Katolik geleneğin güçlü olduğu ülkelerdir. İtalya, Almanya ve Fransa gibi.

En küçük ayrıntıları bile gözden kaçırmayan AB, raporlarında başörtüsü yasağından bir satır bile bahsetmemiştir. Rapor için önce “objektif” değerlendirmesinde bulunan Abdullah Gül, başörtüsü konusunun “unutulan bir eksiklik” olduğunu söylemiştir.

3.6. AB ve Dindarların-Kemalistlerin Yön Değiştirmeleri

Türkiye’nin AB’ye giriş süreci 1999 Helsinki zirvesi ardından hızlanmış, özellikle Ak Partinin ezici bir çoğunlukla tek parti iktidarına kavuşması ile ivme kazanmıştır. Türkiye’yi uzun yıllardan beri zaafiyete uğratan koalisyon hükümetleri döneminin sona ermesi ve yeni hükümetin iktidar gücünü süratle kullanması AB’ye tam üyelik hedefi çabalarını yoğunlaştırmıştır.

11 Eylül 2001 tarihindeki dramatik terör sonrası Türkiye’nin önemi biraz daha arttı. Çünkü Türkiye bu coğrafyada bir güçtür. Bu gücü hem ABD hem AB yanına çekmek istiyor. Eğer Türkiye AB’ye girerse İslam coğrafyası kontrol altına alınabilecek ve böylece Türkiye vasıtasıyla Müslümanlara ulaşılacak.

Türkiye'nin AB'ye girmesi Müslümanların Batı karşısında direncini de kıracak. Artık Batı normlarına göre bir İslam şekillenecek, tıpkı ABD'nin tek güç olduğu dönemlerdeki Amerikancı İslami anlayış gibi. Yerli, milli, İslami anlayış ve yapılanmalar kabul görmüyor.

Bu tercih küresel bir tercihtir. Ve Müslümanlar belirleyici olmadıkları bir yapılanmada kimliklerini muhafaza etme kaygısı içindedirler.

AB üyelik sürecimiz de ağırlıklı olarak güvenlik eksenli bir çerçevede değerlendirilmektedir. Ne yazık ki başka alanlardaki katkılarımız ve haklı yerimiz çerçevesinde değil; jeostratejik konumumuz ve İslam dünyası ile Batı medeniyeti arasındaki ilişkiyi yumuşatıcı bir rol oynayabilmemiz açısından değerlendirilmektedir.

Bir diğer önemli olgu ise AB'nin kapısını müzakere ve üyelik için çaldığımız zamanın Avrupa'nın din ötesi ya da din sonrası bir toplum düzenine geçtiği bir sırada gerçekleşmesidir. Biz ise bunun tam aksine yeniden "dinselleşme" sürecinden geçtiğimiz bir dönem yaşıyoruz.

Gerçek şu ki AB ülkeleri dinin toplum düzeninde önemli bir rol oynadığı evreleri çoktan geçmiş, seküler bir toplum düzeninin değerlerini benimsemiştir. Türban, zina tartışmalarının, töre cinayetlerinin yaşanmasının gösterdiği gibi AB ile aramızda dinin toplum yaşamındaki rolü hususundaki zaman/evre farkının gelecekte de birtakım gerginliklere yol açabileceği açıktır.

Avrupa kamuoyları ve siyaset kurumları dinin toplum düzenindeki rolü yüzünden sadece bize yönelik değil ABD'deki "dinselleşmeye" ve dinin siyaset tarafından kullanılması olgusuna da karşıdırlar.

Bir başa konu da cumhuriyetin nihai hedefi olan Batı medeniyeti ile tam entegrasyonu simgeleyen AB üyelik hedefinin temelinde muhafazakarlık ve İslami değerlerin hakim olduğu bir partinin önderliğinde yapılmasıdır.

Gerçek şu ki Avrupa medeniyet, siyaset ve ekonomi alanı ile tam entegrasyon ve birleşmeyi amaçlayan AB üyelik hedefi hiçbir iktidar döneminde olmadığı kadar AKP döneminde hızlanmıştır.

Oysa İslami kesimde genel olarak AB ve dolayısıyla Batılılaşmaya karşı bir duruş söz konusuydu. Beş on sene öncesine kadar Batılılaşmanın İslam'la bağdaşmayacağı ve İslami değerleri yozlaştıracağı düşünülmekteydi. Ancak 28 Şubat süreci ile birlikte İslami kesimin bu karşı duruşunda, tavır değiştirecek kadar kırılmalar yaşandı. Ve düne kadar AB'ye "Hıristiyan Birliği", "Batı Kulübü" diye karşı çıkanlar, birdenbire dönüş yaparak AB yanlısı bir politika izlemeye başladılar.

Belki de ülkeye egemen olan sistemi laik, kapitalist ve militarist bulduklarından İslami kesimin AB karşıtlığından AB taraftarlığına dönüşüne paralel olarak; "en seçkin Batıcılar" da hayranı oldukları ve yetmiş yıldır toplumu sürüklemeye çalıştıkları Batılılaşma hedefinden vazgeçip AB'ye karşı çıktılar. Kemalistler demokrasi, özgürlük ve hukuk egemenliği geliştikçe, özgürleşen halkın önünün açılmasından, Kemalizm'in biteceğinden endişe ediyorlar.

Genelkurmay İstihbarat eski başkanı Korgeneral Suat İlhan ise, "Avrupa Birliğine Neden Hayır" kitabından hazırladığı,"Avrupa Birliği üyeliği Atatürkçülüğün Sonudur", broşüründe; "AB üyeliği ile Atatürkçülük sadece çelişmezler, aynı zamanda çatışırlar...Türk Devriminin Laiklik ilkesi, Avrupa Reform hareketlerinin sekülerizm anlayışı ile aynı şey değildir. AB üyesi olacak Türkiye'de en büyük darbeyi yiyecek olan devrim ilkelerinden birisi de laiklik olacaktır. Avrupa İslam tarikatlarının yaşadığı serbestlik, Türkiye'de yaşanacaktır... AB üyesi olunarak bağımsızlık ve egemenliğin AB birimleri ile paylaşılması Atatürkçülüğün ve onun kurduğu ulu devletin sonu olur" demektedir.¹⁴³

¹⁴³ Yeni Asya, 27.11.2002. Benzer görüşleri başka generaller de ifade ettiği gibi; Avrupa Parlamentosu Türkiye raportörü Hıristiyan Demokrat Arie Ooslander; Kemalizm'den bahsederek, "Türk devletinin temelini oluşturan hayat felsefesinin, milliyetçilik, orduya verilen önemli bir rol ve dine karşı sert bir tavır olduğunu ve bunların AB kuruluş değerleriyle uyuşmasının çok zor olduğunu ifade etmiştir.(Yeni Asya, 08.02.2004)

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk; "AB sürecinde, Türkiye'deki Atatürk gerçeğinin karartılmak veya öldürülmek istendiğini" ifade ederek, "İçimize alacaksak Atatürk'ten vazgeçeceksiniz, diğerleri bunun ayrıntısıdır." yorumunu yapmaktadır. 11.03.2004 Yeni Asya)

3.7. Fener Rum Patrikhanesi ve Ekümenik Tartışmaları

“Türkiye’de resmî olarak Fener Rum Patrikhanesi, dünyada İstanbul Ekümenik Patrikhanesi olarak anılan kurum, 250 milyon inanana sahip Ortodoks dünyasının ruhanî önderi konumunda olan bir Türk kurumudur. Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması’nda o zamanki nedenlerden ötürü Patrikhane’yi salt yerel bir kurum olarak algılamış ve kurumun evrensel kişiliğini kabul etmemiş. Ancak Patrikhane, Ortodoks dünya içerisindeki tarihten gelen hiyerarşik yapısını ve diğer Hıristiyan mezhepleri, diğer semavî dinler ve diğer hükümetler nezdindeki konumunu muhafaza etmiş. MS. 27 yılında Aziz Petrus (Piyer)’un kardeşi ve kendisi de on iki havarilerden olan Aziz Andreas tarafından İstanbul’da kurulan bu kurumun ülkemizde olması ve başında da Patrik Bartholomeos gibi bir diyalog adamının bulunması birçok açıdan fevkalade önemli.

Patrik Bartholomeos Ortodoksluk içerisinde "primus inter pares" yani "eşitler arasında ilk" olmasını, Patrik seçilir seçilmez diyalog amacıyla kullandı. Patrikhanenin, Demir Perde’nin arkasında erimeye yüz tutmuş olan, otosefal (başına buyruk) Ortodoks kiliseleri arasındaki farklı konumunu tekrar canlandırdı. Bütün episkoposları, Moskova’dan Aleksî de dahil olmak üzere, Mart 1992’de İstanbul’da bir araya getirdi. 1453’ten bu yana Moskova, İstanbul’un Ortodoks dünya üzerindeki önceliğini reddeder ve aksine kendisini bu rolde görür. Moskova’ya "Üçüncü Roma" denmesinin nedeni budur. İstanbul-Moskova çekişmesinin önemine vakıf olan Osmanlı, Patrikhaneyi hep el üstünde tutar. Balkanlar ve Avrupa’da Katolik dünyaya karşı Ortodoksluğun hamisi olarak politika yapar. Örneğin Kıbrıs’ı 1571’de aldıktan sonra Latinlerin kapatmış olduğu Kıbrıs Ortodoks Kilisesini ibadete açmış. Episkoposu da Kıbrıs Rum milletinin Babıâlî nezdinde temsilcisi ilan etmiş. Bugün ise Moskova ve Patrik Aleksî’nin 250 milyon inanana sahip Ortodoks dünya üzerinde kurmaya çalıştığı hakimiyeti engelleyen Bartholomeos’tur. İlginçtir ki, bu çerçevede, Fener’in dinî konumuna sadık Yunanistan ile Patrikhane’nin merkezi olması açısından Türkiye, aynı safta bulunuyorlar. Ayrıca Avrupa Birliği’ne gelecek yıl üye olacak olan ülkelerde ve esas sırada bekleyen Balkan ülkelerinde hatırı sayılır bir Ortodoks nüfus var. Türkiye AB üyesi olduğu zaman, ülkenin Müslüman dünyada alacağı yeni konuma ilâveten Fener de sözü sayılan, dinî ve kültürel ağırlığı olan bir

nevi Kudüs olacaktır. Nitekim daha bugünden Avrupa Birliği nezdinde Ortodoksluğu Fener Patrikhanesi temsil ediyor.

Patrik Hıristiyan dünya içerisindeki diyalogda da etkin ve hassas. Katoliklerle pek yıldızı barışmayan Protestanlarla derin bir diyalog içerisinde, ilk doğu kiliseleri tabir edilen Keldanî, Nasturî ve Süryanîlerle muhatap. Vatikan'ın daima tepeden bakmaya yatkın olmasına rağmen Katolik dünya ile ilişkileri kendisinden öncekilere oranla çok daha yakın. Patrik semavî dinler arası diyalogda da mevcut. Bu, Türkiye'deki İslam'la sınırlı da değil, Libya'dan Umman'a ve Endonezya'ya kadar uzanan bir coğrafyada kabul gören, hürmet edilen bir din adamı. Ayrıca dinî faaliyetlerine ilaveten inanmış bir çevre korumacı. Ölmekte olan Tuna deltası için ve Adriyatik denizi için yaptığı girişimler dikkate değer.

Dinin ve inancın ne demek olduğunu bilen AKP hükümeti, Patrikhane'nin (Ruhban okulunun yeniden faaliyete geçmesi, vakıf malları) ve genelde tüm gayrimüslim yurttaşlarımızın karşılaştıkları çağdışı sorunlara kalıcı çözümler bulmaya hazır gibi görünüyor. Bu yeni yaklaşım içerde gayrimüslim yurttaşların kamu otoritesine olan güvenlerini artıracak gibi ülkenin Avrupa ve bölgedeki konumuna da güçlendirecektir.”¹⁴⁴

Patrik Bartholomeos'un ABD'nin Ankara Büyükelçisi Edelman'ın onuruna verilen resepsiyonun davetiyesiyle “ekümenik” tartışması yeniden yaşanmıştır. Davetiyede Patrik için “Ekümenik” ünvanının kullanılması ve milletvekillerine de gönderilmesi tepki çekmişti. Yine Vatikan'dan iki azizin kemikleri törenle Fener Rum Patrikhanesine getirildi. Çünkü Patrikhanenin evrensel bir nitelik kazanabilmesi için kutsal emanetlere sahip olması gerekiyor.

Basın haberlerine göre hükümet, büyükelçiyi uyardı, elçi geri adım atmayınca “çok acil” ibaresiyle bürokratlara resepsiyona katılmamaları iletili.

¹⁴⁴ AKTAR, Cengiz, Patrikhane'nin Avrupa ve Dünyadaki Önemi Galatasaray Üniv. Öğr. Üyesi

Yapılması gereken derhal ABD'ye resmi bir protesto notası verilmesi ve gerek Lozan gerekse Patrik konusundaki hassasiyetlere kesinlikle uyulmasının hatırlatılması idi; ancak bu yapılmadı.

Cumhuriyet döneminde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin statüsünü belirleyen hak ve yetkilerini düzenleyen herhangi bir yazılı metin bulunmamaktadır. Ancak Patrikhanenin Lozan Antlaşması görüşmelerinde taraflarca kabul olunan statüsü bir nevi sözlü mutabakat şeklinde tüm taraflarca benimsenmiştir. Buna rağmen bu tezin karşısında yer alıyorlar. Fener Rum Patrikhanesinin ekümenik sıfatının tarihsel olduğunu savunuyorlar. Yani bir anlamda “bu geçmişte kazanılmış bir haktır” diyorlar.

Fatih Sultan Mehmet'in Patrikhaneye bazı ayrıcalıklar verdiği doğru. Ancak Patrik Türk hükümetine bağlı bir memurdu ve atanışı da Türk hükümeti tarafından onaylanıyordu.

Lozan'da Türk delegasyonu, Patrikhanenin bir “siyasi kışkırtma merkezi olduğunu” iddia etti. Bu yüzden de Türkiye toprakları dışına çıkarılması istendi.

Davetiye olayından önce Aralık 2001'de Brüksel'de AB himayesinde yapılan bir toplantıda Patrik, “ekümenik” ilan edilmiştir.

Toplantıya Türkiye'den katılan Diyanet İşleri temsilcileri ise kayıtsız kalmıştır. Avrupa Parlamentosu da “Türkiye ekümenik kararını tanımalı” kararını almıştır.

Bu konuda aşağıdaki medya haberleri konuyu daha açıklayıcı olması bakımından önemlidir.

Milliyet Gazetesinin 06.12.2004 tarihli haberi: Yunanistan'da yayınlanan Elefteropia gazetesine göre, Fener Rum Patrikhanesi, Atina ve Brüksel'e ve Türk hükümetine mesajlarını yollayarak destek arıyor.

Patrikhanenin Türk hükümetinden saygı gösterilmesine inandığı görüşler şunlar:

590 yılından beri geçerli olan Patrikhane ekümeniliği Türk hükümeti tarafından tanınmalı.

Heybeli Ruhban Okulu tekrar açılmalı.

Patrikhane'nin hukuki varlığı tanınmalı.

Patrikhane ve Rum azınlığın mülkleri garantilenmeli.

El konulan vakıf statüsü değiştirilmeli.

Büyükada yetimhanesi, Patrikhane'ye geri verilmeli.

Balıkli Rum Hastanesi'ne konulan yüksek vergi kaldırılmalı ve tekrar azınlık kurumu olarak tanınmalı.

Azınlığın kurum ve binalarında yönetim kurulu seçimlerinde zorluk çıkaran yeni yasa kaldırılmalı ve seçimler azınlığın gelenek ve göreneklerine uygun yapılmalı.

Yabancı ülke vatandaşları kilise mensuplarına Türkiye'de oturma ve çalışma izini verilmeli.

Patrik seçimi bütün dünyada bulunan despotlar arasından yapılmalı ve Türk vatandaşlığı sonradan verilmeli.

El konulan kilise ve mülkler geri verilmeli.

Vatan Gazetesinin 25.12.2002 tarihli haberi:

".. Acaba kimin haberi var? Gazi Mustafa Kemal Paşa, daha 1923'te; Fener Rum Patrikhanesi'nin mahiyeti ve faaliyeti hakkında, kehanet sayılabilecek şu satırları, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yazmıştı:

“... Patrikhane bir fesat ve hıyanet ocağıdır!

Bir fesat ve hıyanet ocağı olan ve memleketimize nifak tohumları eken uyuşmazlıklar yaratan, Hıristiyan hemşehrilerimizin huzur ve refahı için de uğursuzluğa ve felakete sebep olan İstanbul Rum Patrikhanesi’ni, artık topraklarımızın üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilatı memleketimizde muhafazaya mecbur etmek için, ne gibi vesile ve sebepler gösterilebilir?

Türkiye’nin Rum Patrikhane’si için, arazi üzerinde bir sığınılacak yer göstermeğe ne mecburiyeti var? Bu fesat ocağının hakiki yeri, Yunanistan değil midir? Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilmekte olan yeni Türkiye, Babıali’nin taht-ı idaresindeki eski Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiye, şeref ve haysiyet, kuvvet ve kudretini müdrik ve hukukunu muhafaza için, mevcudiyetini tehlikeye atmağa hazır ve amadedir.”

Cihan Haber Ajansı 31.08.2004 tarihli haberi:

Çok daha önce Adalar’da yapılmış bir toplantıda, “Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılması ve “ecnebi talebe” kabul edilmesi tartışılmıştı.

Toplantıya katılmış olan Celal Bayar Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Çelik, Fener Rum Patrikliği’ne “ekümenik” unvan verilmesi ve Heybeliada Ruhban Okulu’nun tekrar açılmasının, ABD’nin bir projesi ve planı olduğunu söyledi. Prof. Çelik, İstanbul’daki “Patriklik” vasıtasıyla, (ABD’nin) Dünyada iki yüz elli milyon kişinin gözünün içine baktığı “Ortodoks Dünyası’nı idare ve kontrol etmek istediğine dikkat çekti. Prof. Çelik, “Büyük Ortadoğu Projesi’nin (BOP) en önemli ayaklarından birinin de Fener Rum Patrikliği kullanılarak, “Dünya Ortodoksluğu’nun kontrolü olduğunu kaydetti...”

3.8. Papa'nın Ziyareti ve Dinlerarası Diyalog

Hıristiyan aleminin son 1000 yıldaki en büyük dini zirvelerinden birisi 29 Kasım 2006'da İstanbul'da yapıldı. 1054 yılında bölünen Doğu (Fener) ve Batı (Vatikan) kiliselerinin liderleri Papa 16. Benedikt ile Patrik Bartholomeos, Fener Patrikhanesi'nde bir araya geldi.

Patrik "Bizler atılacak adımların da yapılacak hataların da sorumlusuyuz." Dedi. Benedikt ise Bartholomeos'a "Ekümenik Patrik" diye hitap etti. Benedikt, bölünme öncesi İstanbul'da yapılan "yedi ekümenik kurultayının" bugün bile birleşme için temel taşı teşkil ettiğini" söyledi.

Fener Rum Patrikhanesi'ndeki ayin sonrasında imzaladıkları deklarasyonda, "özellikle Batı dünyasında olmak üzere sekülerizm, görecelik ve nihilizmin yükselişinin görmezden gelinemeyeceği" vurgulandı.

Deklarasyonun 4. maddesinde AB'nin politikalarına dikkat çekilerek şu sözlere yer verildi:

"Avrupa Birliği'nin oluşumuna giden süreci olumlu izledik. Din özgürlüğü, bütün özgürlüklerin garantisi ve şahididir. Bu proje içinde yer alanlar, insanın vazgeçilmez hakkı olan dini özgürlüğü değerlendirmeye almada hata yapmamalıdır."

Avrupa dahil birçok yerdeki laiklik anlayışının İsa'nın emrettiği "İnsan avlayıp dine getirme eylemine engel olduğunu belirten Papa, şunları söyledi: "Sekülerizasyon süreci, kökü Avrupa kültürünün gücünü zayıflatıp, tartışmalara yol açıyor ve onu reddediyor. Bu durum karşısında, Avrupa'nın öz köklerini yenilemek için bütün diğer Hıristiyan cemaatleri ile birlikte çağrılmaktayız. Katolik ve Ortodoks kilisesi arasında daha sıkıcı bağlar oluşturmaktaki gayretlerimiz, bu misyonumuzun bir parçasıdır.

Bu kötü geçmişten (iki kilise arasında yüzyıllarca kötü giden ilişkiler) tam bir birliğe doğru ilerlemek için gerekli olan derslerin hala tamamıyla çıkarılmadığı bir gerçektir. Bu sürece aktif olarak katılmak gerekir.¹⁴⁵

Papa'nın İslam ve O'nun yüce Peygamberi hakkında yaptığı yanlış değerlendirmeler, kendi vicdanını da rahatsız etmiş olmalı ki,

“İslam barış dinidir. Özü akıl ve bilimle yoğrulmuştur. Bütün ilahi dinler gibi İslam da barış getirmiştir. Öğretileri de hem aklî hem de barış temelleri üzerine kuruludur.” Sözleriyle kırılan gönülleri onarmaya , Ayasofya'yı ziyaretinde kutsama yapmayı, Sultanahmet'te Kabe'ye dönerek dua edişiyile önceki açıklamalarından ötürü İslam dünyasında yarattığı öfkeyi yatıştırmaya çalıştı.

Papa 16. Benedikt, böylece Türkiye ziyaretinde diyalogun devam edeceğini davranışlarıyla da göstermiş oldu.

Ayasofya Müze Protokol Defteri'ne ise şöyle yazdı: *“Farklılıklar içerisinde karşımızda hep tek Tanrı'ya inanç buluyoruz. Tanrı bizi aydınlatsın, sevgi ve barışın yolunu bulmamızı sağlasın.”*

Eski Diyanet İşleri Başkanı M. N. Yılmaz bu ziyareti “Cuma Sohbetleri” köşesinde şöyle değerlendiriyordu:

“PAPA'nın Türkiye ziyareti, kendi sözlerinin kaldırdığı toz bulutları arasında gerçekleşen bir ziyaret olduğu için tartışmaları da beraberinde getirdi. Bu açıdan bakıldığında, Papa 16. Benedikt'in bu ziyareti, seleflerinin daha önceki tarihlerde ülkemize yaptıkları ziyaretler kadar ilgi ve saygı uyandırmadı.

Gezinin her enstantanesi, öfke ve burukluğun izlerini taşıdı. Hiçbir doğrunun yanlış barındırmadığı gibi, Papa'nın İslam ve O'nun yüce Peygamberi hakkında yaptığı yanlış değerlendirmeler de aklın ve vicdanın barınağında yer bulamadı. O

¹⁴⁵ AYATALAR, Ardıç, - Hürriyet 1 Aralık 2006 S.:16

sözler kendi vicdanını da rahatsız etmiş olmalı ki, "İslam barış dinidir. Özü akıl ve bilimle yoğrulmuştur. Bütün ilahi dinler gibi İslam da barış getirmiştir. Öğretileri de hem akli hem de barış temelleri üzerine kuruludur" sözleriyle bir bakıma kırılan gönülleri onarmaya çalıştı.

Yine de biz bu ziyareti, medeniyetlerarası uzlaşma çalışmalarının yoğunlaştığı şu günlerde insanlığı barış ve hoşgörüye ulaştıracak çabaların başarısı ve sürekliliği açısından önemli bulduğumuzu ifade etmek istiyoruz.

Bugün medeniyetler ve dinler arasında örülmüş duvarların, önyargıların yıkılması, birlikte yaşama kültürünün gelişmesi ve barışın sağlanabilmesi için din mensupları arasında karşılıklı diyalog ortamının oluşturulmasına büyük ihtiyaç vardır. Çünkü, geçmişte olduğu gibi günümüzde de dinlerin özünde yatan tevhit fikrini ve hoşgörüü kavrayamamış olan bazı topluluklar, din farklılıklarını maalesef savaş ve huzursuzluk bahanesi olarak görmektedirler.

Şurası unutulmamalıdır ki, teorik olarak her din; insan hakları, ahlak ve hukukun üstünlüğünü savunur, barış içerisinde yaşamının gerekliliğini öngörür. Adaletli bölüşüm ve paylaşmayı teşvik eder; düşmanlığı, savaşı ve kavgayı ise hoş karşılamaz. Ne yazık ki, geçmişteki ve günümüzdeki bazı uygulamalar bu nazariyeye tezat teşkil etmektedir. Fakat şunu iyi biliyoruz ki; kötü, hiçbir zaman örnek olmaz ve örnek alınmaz. Bu nedenle, insanlık adına tarihle yüzleşmekten korkmamak gerekir.

Tarih boyunca din merkezli huzursuzlukların, çatışmaların, savaşların, mabet ve doğa tahribatlarının, günümüzde ve gelecekte bir daha tekrarlanmaması ve birlikte yaşama kültürünün gelişebilmesi için bütün semavi din mensuplarının önyargı, tahakküm, zorlama vb. insan onuruna yakışmayan düşüncelerden uzak, samimi ve ciddi bir diyalog arayışı içerisine girmeleri zarurettir.

Bugünün toplumları, her zamankinden daha çok bir arada yaşama kültürünün gereklerine önem vermek zorundadırlar. Çünkü, gelişen, değişen ve küçülen dünya gerçekleri, bir taraftan tek başına yaşamamızı, kendi dışımızdakileri

görmezlikten gelmemizi imkânsız hale getirirken, diğer taraftan da bir arada yaşamayı zorunlu kılmaktadır.

Bu itibarla, bir arada yaşamanın gerekleri olan; güven ve emniyet, samimiyet ve ciddiyet, kabul ve itibar görme, kutsal olana saygı, farklılıklardan çok müşterekleri ortaya koyma, ötekine sabır ve tahammül, hoşgörü, bilgi alışverişi ve tanıma, peşin hükümlerden uzak olma, tahakküm anlayışından geri durma, belirsizlik ve endişelerden kaçınma gibi davranışların, fertler ve topluluklar tarafından benimsenmesi ve özümsenmesi gerekir.

Bir arada yaşama kültürünün olmazsa olmaz koşulu güvendir. Hz. Peygamber, "Güvenmeyen ve güvenilmeyen kimsede hayır yoktur" ilkesine vurgu yaparak insanlardan güvenilme niteliğini haiz olmalarını ve güven ortamı oluşturmalarını istemektedir. Çağımızda fertleri, toplumları, hatta milletleri zora sokan, endişelere sevk eden güvensizliktir.

Toplumların ve medeniyetlerin birbirlerine karşı gözenekli ve açık olması, düşünce ve uygulamaların bir toplumdaki diğer bir topluma, bir medeniyetten diğer medeniyete geçişini ve birbirleriyle etkilenmelerini sağlar. Bu gerçekten hareketle, semavi dinlerin temsilcileri ve mensupları; zihinleri karıştırmadan, ümitsizliğe, karamsarlığa ve donukluğa yol açmayacak; barışa, huzura, bir arada yaşamanın koşullarına hizmet edecek metotlar ve projeler üretmek üzere birbirlerine karşı açık bir yöntemle, farklılıklardan çok müşterekleri ortaya çıkarmak için gayret göstermelidirler.

Nitekim, Kur'an-ı Kerim, "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak olan bir sözde gelin birleşelim. Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Ve birbirimizi Rab edinmeyelim" buyurmak suretiyle kitap ehlini diyaloga ve asgari müştereklerde birleşmeye 15 asır öncesinden davet etmektedir.

Bütün bu güzellikler varken birbirimizin inançlarına ve değerlerine haksız suçlama ve bühtanlarda bulunmanın kime ne yararı olur? Umarız, Papa 16.

Benedikt'in bu gezisi, bütün din mensuplarının ve din adamlarının, bu değerleri yeniden hatırlamasına vesile ve yardımcı olur.

Unutmayalım ki savaşı da barışı da doğuran şey; sözler ve onların ardındaki niyetlerdir.”¹⁴⁶

3.9. Dış Basında Avrupa Birliği ve Türkiye Tartışmaları

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde Türk hükümetlerinin faaliyetleri kadar bunun Avrupa dünyasında nasıl algılandığı da önemlidir. Hem kendi devlet adamlarının hem de kamuoyunun görüşlerini yansıtmaları ve aynı zamanda bunları etkilemesi sebebiyle Avrupa basınında Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin ne şekilde yansıtıldığı araştırılması önemlidir. Bu amaçla 2000 yılından günümüze kadar politikacıların Türkiye AB ilişkilerini dini politikalar açısından değerlendiren açıklamalarının en önemlilerini bu çalışmada vermek yararlı olacaktır. Avrupa medyasında çıkan haberler kamuoyunun Türkiye'nin AB üyeliğine bakış açısı hakkında genel bir fikir vermesi açısından önemlidir.

04.04.2001 tarihinde Makedonya Haber Ajansı'nın internet sayfasında çıkan habere göre Yeni Demokrasi Partisi (ND)'nin Avrupa Parlamentosu üyesi Stavros Ksarhacos “laik” olarak kabul edilen Türkiye’de milyonlarca Türk olmayan vatandaşın ve binlerce Hıristiyan’ın dini vecibelerini yerine getirmelerinde baskılarla karşılaştıklarını ve kovuşturmayla uğradıklarını ifade etmiştir. 30 yıldan beri keyfi bir kararlar Heybeliada Ruhban Okulunun kapalı durduğunu ifade eden Avrupa parlamentosu Üyesi Stavros Ksarhacos, AB Dışişleri bakanları Konseyine Türkiye hakkında bir soru önergesi vermiştir.

Belçika’da yayımlanan Knack dergisinin 03.01.2006 tarihli sayısında çıkan bir yazıda Gand Üniversitesi Avrupa Hukuku Profesörü Marseceau Türkiye'nin birliğe üye olmasının diğer Müslüman ülkelere de ileride üyelik hakkı tanımayı gerektirip gerektirmeyeceği sorusunu sormakta ve “din ve devlet işlerinin ayrılmış

¹⁴⁶ YILMAZ M. N. Hürriyet Gazetesi Cuma Sohbetleri 13.11.2006

olduğu”nu, bu durumun Müslüman ülkelerde ender görülen bir durum olduğunu ve Türkiye’nin zaten siyasal ve ekonomik açıdan Avrupa’ya yöneldiğini ifade etmiştir. Marseceau Avrupa’nın 1963 yılında Atina ile olduğu gibi Türkiye ile de ortaklık anlaşması imzaladığını ve Türkiye’nin Avrupalılığının tanınmasından artık geri dönelemeyeceğini de ifade etmiştir. Bunun yanında Marseceau Yugoslavya ve Arnavutlukta “Avrupalı” nüfusun Türklerin bir mirası olduğuna da dikkat çekmektedir.

Toplum, siyaset ve dinin algılanış biçiminin ilişkisine güzel bir örnek olarak Reuter ajansının 06.03.2006 tarihinde geçtiği haber ve düşündürdükleridir: Haberde Kurban Bayramı esnasında ortaya çıkan manzaraların Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecine zarar verebileceği, bunun özellikle Türkiye’deki laik kesimin endişe duyduğu bildirilmektedir. Belediyeler ve Diyanet İşleri Başkanlığının bu konuda önlemler almaya çalıştıkları ama bunun pek bir işe yaramadığı da haberde geçmektedir. Bu tarihten sonra Diyanet yetkilileri ve İlahiyat Profesörleri Kurban için mutlaka bir hayvanın kesilmesinin şart olmadığını, toplumsal faydaları olacak işler yapmanın da kurban yerine geçeceğini söylemeye başlamışlardır. İlahiyat profesörlerinin böyle demeçleri ön plana çıkarmalarında Türkiye’nin AB politikasının yeri açıktır. Şu halde AB sürecinin Türkiye’de İslam’ın yobazlıktan kurtarılmasına katkıda bulunduğu da öne sürülebilir.

AB dönem başkanı Prodi 01.04.2001 tarihinde İtalyan La Stampa gazetesine verdiği röportajda “coğrafi, dini ve kültürel anlamda üye ülkelerden farklı olan Türkiye’nin birliğe “muhtemel” girişini nasıl değerlendirdiği hakkındaki soruya “İtalya ve Finlandiya arasında, özellikle de İrlanda ve Yunanistan arasında olduğu gibi, Birliğe üye ülkelerle Türkiye arasında da dini ve kültürel farklılıklar olduğu inkar edilemez. Sonuç olarak Avrupa entegrasyonu, her üye ülkeyi birbirinden ayıran değerlerden ve kültürden feragat etmekle aynı anlama gelmez ve gelmemelidir. Tam tersine entegrasyon, ulusal özelliklere saygı çerçevesinde, diğer gerçeklerle mukayese yoluyla zenginleşmek anlamına gelir. Biz üç temel ilkeye saygı üzerinde şüphesiz ısrar edeceğiz: Uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde şiddet kullanımının reddedilmesi; insan haklarına saygı; temsili demokrasinin ilkelerine

saygı. Bunları söyledikten sonra, Avrupa Birliği gibi önemli bir gerçeğin, ne kültürel, ne dini ne de coğrafi açıdan kapanma ve karşıt olma gibi miyop bir davranışı benimsemeyeceğine ve benimsememesi gerektiğine inanıyorum. Kanımca, bizim temel zenginliğimiz, bizzat bu farklılıkların değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu farklılıklar, şu an için bize sorun olarak görünen ve daha sonra -açık Avrupa toplumunun menfaatine- büyüme fırsatlarına dönüştürülecek olan şeyleri göğüsleme imkanı sağlayacaktır." şeklinde bir cevap vermiştir.

17.04.2001 tarihli Die Welt gazetesinde "Türkiye Avrupa'ya Ait midir?" başlıklı yazıda karşı görüşte iki yazara yer verilmiş; bunlardan Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakan Dietrich Alexander, Türkiye'nin AB'ye üyeliğine karşı olanların argümanlarından birinin Müslüman ve 63 milyon nüfuslu bir ülkenin Hristiyan-Batı nitelikli uygarlık projesine dahil edilemeyeceği olduğunu ama bu görüşün nüfusunun çoğu laikleşen ve hatta ateistleşen bir Avrupa'da tuhaf olduğunu dile getirmiştir. Alexander ayrıca Türkiye'nin kesinkes laikliği seçmiş bir ülke olduğunu da ifade etmiştir.

Aynı yazıda Türkiye karşıtı bir görüş savunan Jacques Schuster ise Türkiye'nin toplumsal çelişkiler ve İslam geleneği altında inlediğini iddia etmiştir.

Aynı gazetede çalışan bu iki yazarın fikirleri bir bakıma Avrupa kamuoyunda hakim olan genel bölünmüşlüğu özetlemektedir.

İsviçre'de yayınlanan Basler Zeitung gazetesinin 02.05.2001 tarihli sayısında Alman Doğu Enstitüsü Profesörü ve "20.Yüzyılda Türkiye-Avrupa'nın Zor Partneri" adlı kitabın yazarı Udo Steinbach'ın "Avrupa ve İslam" başlıklı şu incelenmesi yayınlanmıştır:

"Türkiye'nin AB'ye girmesi durumunda iki soruya yanıt arandığı Avrupa'nın kanunları Müslümanlara bu yeni çevrelerinde yaşama imkanı veriyor mu? İslam, İslami olmayan bir çevrede yaşanılmasına izin veriyor mu? Yeni bir Avrupa

kuruluyor. Bu durum bazı beklentiler uyandırdığı gibi, aynı zamanda bazı korkuları da beraberinde getiriyor. Alıştığımız milli devletten geriye ne kalacak? Bu konudaki tartışma kimlik sorunu konusuna bağlanıyor: Aslında, "Avrupalı" olmak ne demek? Avrupa kültürünün belirleyici unsurları nelerdir? Yeniden ve sürekli olarak 'Hıristiyanlık ülkesi' söylemlerinin ortaya çıkması bir rastlantı değil. Olayın merkezinde İslam ile Avrupa çatışması yatıyor. Tabii ki Avrupa'da Yahudiler gibi diğer dinlerden yurttaşlar da yaşamakta. Ancak, dini ve kültürel yönden etkin bir rol oynamaları söz konusu değil. Ortodoksluk, Yunanistan'ın AB üyesi olmasının ardından politik yönden de önemli bir anlama sahip durumda... Bulgaristan ve Romanya gibi diğer Balkan ülkelerinin de AB'ye alınması ile Ortodoksluk Avrupa'nın kültürel ve dini kimliğinde kayda değer bir etkinliğe sahip olacak... Türkiye'nin AB'ye kabulü yönünde bir karar alınması, 80 milyon Müslüman vatandaşa sahip bir ülkenin tam üyeliği ile yeni bir perspektifin açılmasına neden olacak... Avrupa devletlerinin anayasal prensipleriyle gittikçe artan İslam korkuları birbirleriyle örtüşmüyor. Buna binaen de, Türkiye'yi aday yapma kararının, Avrupa'nın kapılarını açma temelinde büyük eleştirilerle karşılaşması şaşılacak bir şey değil. Bu durum, özellikle tam üyelik durumunda, Türkiye kaynaklı Müslümanlardan oluşan büyük bir göçmen akınından korkan ve Müslümanların entegrasyonunun çok zor olduğu kabul edilen Almanya için geçerli. Bütün partilerin dünya görüşleri, Türkiye'nin, AB'nin doğuya açılımında Avrupalı kimliği paylaşamayacağı yönünde... Şayet Müslümanlar Avrupa toplumu içinde yerlerini bulabilirlerse Türkiye'nin AB üyeliği durumu ne olacak? Türkiye, AB üyeliği ile kimliğini değiştirip tam anlamıyla çok dinli bir hale gelecek mi? Burada belirleyici olan soru şu: Fanatik Kemalist laiklerin zorlu karşı çıkışlarına rağmen, Türkiye'nin görünümüne göz ardı edilmeyecek şekilde yansıyan Türkiye'deki İslam, kendisini hangi yönde inkişaf ettirecek? Yerini Avrupa'da mı arayacak, yoksa Avrupa'ya 'Batıya' karşı bir sınır mı koyacak? Bu soru, cevabını demokrasi perspektifleri içinde bulmak durumunda. AB, İslami kimliğe ve demokratik bir anayasaya sahip Türkiye'yi reddedemez... Türkiye'deki İslami hareketin politik sistemi, demokratikleşme için pazarlık alanını açık bırakacak mı? Sadece demokratik bir Türkiye'de demokratik olmaya muktedir bir İslam oluşabilir. Eğer bu yapılabilirse, Türkiye demokratikleşme yönündeki adaylık görevini yerine getirmiş sayılır. O

zaman Türkiye'de de, Avrupa Birliği'nin öngördüğü değerlerle uyumlu bir İslam oluşumu ile ilgili umutlar gerçek dışı olmayacaktır."

Aynı tarihlerde İslamcı kimliği apaçık ortada olan ve laiklik karşıtı faaliyetleri desteklediği iddiasıyla Fazilet Partisinin kapatılması hakkındaki davaya ilgi gösteren Avrupa medyası olayı ifade özgürlüğü ve kapatma kararının mali piyasalara yapacağı etki açısından ele almıştır. Örneğin AP'nin 20.06.2001 tarihli haberinde Avusturya şansölyesi Wolfgang Schussel'in İslamcı muhalefet partisinin kapatılması konusunda dönemin başbakanı Bülent Ecevit'e bir uyarıda bulunduğu ifade edilmiştir. Schussel, Ecevit'e çoğulcu demokrasilerde parti kapatma konusunda dikkatli olunması gerektiğini, bu durumun Türkiye'nin AB üyelik sürecine zarar verebileceğini söylemiştir.

Avrupa'nın Hıristiyan odaklı bir bütünleşme olduğu ve İslam karşısında yanlış bir tutum savunmasını bekleyen kesim için Avrupa'nın genelinde hakim olan bu görüş nasıl açıklanacaktır? Hıristiyan birliği olarak kabul edilen bir birlik, İslami temelleri esas alan ve ülke rejimini bu doğrultuda değiştirmek isteyen bir partinin kapatılması konusunda, bu durumun Türkiye AB ilişkilerine zarar verebileceğini söylemektedir. İfade özgürlüğünün rejimi tehdit eden bir eylem planına dönüşmesini ifade eden Fazilet Partisi olayı Avrupa Birliği ülkelerinden gelen tepkiler göz önüne alındığında ilginç bir durumdur.

Bu konuda örnek gösterilebilecek bir diğer haber ise AFP'nin 26.06.2001 tarihli haberidir. Bu haberde Türkiye'deki İslamcı eğilimin Afganistan ve İran'daki eğilimlerin yanında çok daha ılımlı ve modernist olduğu, Recep Tayyip Erdoğan örnek gösterilerek kapatılan partinin bir kanadının tamamen modernist ve Avrupa yanlısı olduğu, İslami eğilimin sadece ordu tarafından ciddi bir tehlike olarak görüldüğü belirtilmektedir. Haberdeki bir diğer önemli husus, Fazilet Partisi'nin şu ana kadar yaptıklarına değil de yapabileceklerine bakılarak kapatılmış olduğudur. Doğal olarak bu durumun Türkiye AB ilişkilerine zarar vereceği bu haberde de ifade edilmektedir.

İngiltere ve Fransa basınında ise yine aynı şekilde Avrupa Birliği'nin parti kapatma kararına hoş bakmadığı ifade edilmiştir. Ancak the Independent gazetesi 23.06.2001 tarihli haberinde İslamcılarını "kan emen vampirler" olarak niteleyen Başsavcı Vural Savaş'a değinmiş ve habere şöyle devam etmiştir: " Karar, Birliğe katılmadan önce demokratik reformları gerçekleştirmesi için Türkiye'ye baskı yapan Avrupa Birliği'nde muhtemelen eleştirilecektir. AB liderleri İsveç'te yapılan son zirve sırasında Fazilet Partisi'nin yasaklanması olasılığı konusunda endişelerini ifade etmişlerdi."

Bu tartışmalar yaşanırken AİHM Refah Partisi'nin kapatılması davasında Türkiye lehine bir karar vermiştir. Le Mond ve Washington Times gazetelerinde 02.08.2001 tarihinde çıkan haberde AİHM'nin "Türkiye'nin İslamcı Refah Partisi'ni kapatmakla insan haklarını ihlal etmediğine" karar verdiği ifade edilmiştir. Bu karar sonrasında Saadet Partisi Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Bekaroğlu "bu siyasi bir karardır ve çifte standart uygulamıştır. Mahkeme, verdiği bu kararla, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin sadece belli ülkeler için geçerli olduğunu ortaya koymuştur" demiştir.

İtalyan La Republica gazetesi 01.08.2001 tarihli haberinde "Strasbourg Mahkemesi Bir İslam Devletinin Kabul Edilemez Olduğuna Karar Verdi" başlıklı haberinde Türkiye'deki ılımlı Müslümanların Avrupa umutlarına bu kararla darbe vurulduğunu, bu kararın Türkiye için iki anlama geldiğini ifade etmiştir. İlk anlam Avrupa'nın radikal dini tutumlardan arınmış bir ülkeyi kabul edebileceğine dair bir mut, ikinci anlam ise Müslüman kimliği nedeniyle ileride Türkiye'nin AB'ye alınmayacağı korkusu. Haberin sonunda "Türklerin Müslüman ruhu ölemez, Avrupa'nın bunu anlaması gerekir...." şeklindeki ifade dikkat çekicidir.

Avusturya'da yayımlanan Die Presse gazetesinin 20.08.2001 tarihli haberi hiç değişiklik yapılmadan şu şekildedir: "Derin Güvensizlik Ve Dışlama...Avrupa'nın İslam İle Açıklığa Kavuşturulamayan İlişkisi" başlıklı ve Karin Kneissl imzalı yazısında, Avrupa'nın İslam dinine yaklaşımı ele alınmakta ve Avrupa ülkelerinin kendi sınırları içinde İslam dini ile çok önceden ilgilenmeye başlamaları gerektiğine

dikkat çekilerek, şimdi diyalog yerine bazı klişelerin yerleşmiş olduğu belirtilmektedir. Yazıda, Avrupa'nın, birliğin geleceğini yalnızca göçün ışığında şekillendirmekle kalmayıp bu sorunlara da eğilmek zorunda olduğu vurgulanmakta, 1997'de Lüksemburg'da yapılan AB zirvesinde, Ankara'nın tüm öfkesine rağmen Türkiye'ye ancak üçüncü sıradaki adaylar arasında yer verildiği, öncelikle de Alman politikacıların uygarlık konusundaki farklılıklara dikkat çektikleri hatırlatılmaktadır. CDU'nun eski başkanı Wolfgang Schaeuble'nin "Avrupa Birliği'nin kimliğine "işaret ettiği, bundan da "aydınlatma çağının mirası ve hukuk devleti ilkelerinin yanı sıra din birliğinin de söz konusu olduğu" kaydedilen yazıda, kilisenin konumu gibi toplumsal-siyasi sorunlara bazı kriterler getirilmek istendiğinde bu ikilemin ortaya çıktığı, çünkü AB içinde de Fransa gibi laikliği kabul eden ya da Yunanistan ve İngiltere gibi bir resmi din öngören üye ülkeler olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca yazıda şu ifadeler de yer verilmektedir: "Türkiye yönünde genişleme perspektifi, aslında laik olan AB içinde din konusunun ne kadar hassasiyet kazanabileceğini gösteriyor. Avrupa burada da bir yol ayrımında mı bulunuyor? Ortaçağdaki Hıristiyan ve İslam cemaatlerinin düşünce kategorilerine geri dönüş mü bu? Gözlemciler, sanki aydınlatma ve modernleşme hiç gerçekleşmemiş gibi kendilerini bu kanıya kapılmaktan alıkoyamıyorlar. Avrupa 21. yüzyılın getirdiği güvenlik politikası ve ekonomik şartlar ile adeta bir dinamit fıçısı üzerinde ilerliyor. Türkiye için AB'ye üyelik giderek daha çok bir şeref sorunu haline gelmeye başladı. AB, giriş müzakereleri konusunda Türkiye'ye ümit verme şeklindeki sembolik jestiyle bir mayın tarlasına girmiş oldu. Muhtemelen bundan sonraki AB konseylerinde dini taslaklar üzerinde görüşmek zorunda kalınacak. Türk ikilemini ise açıklamaya gerek yok."

Yunan gazetesi olan Elefteros Tipos gazetesinin son derece yanlı gerçeklerle bağdaşmayan 04.10.2001 tarihli haberinde ABD ikiz kulelerine yapılan terör saldırısıyla Türkiye'nin uluslararası rolü hakkında bir ilişki kurulmakta, "Türkiye'nin ikiz kulelerin enkazı altında kaldığı" ifade edilmekte ve Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinin seyri hakkında şöyle bir yorum yapılmaktadır: "Türkiye'yi AB üyesi yaparak Birliğin güçsüz hale gelmesini amaçlayan yeni düzen planları döneminden, sözde Avrupalı, ancak Müslüman olan Türkiye ile yüksek rizikolu denemelerde

bulunmaya izin vermeyen, Hıristiyan Avrupa ile İslam arasında gelişmekte olan bir kaos dönemine geçiyoruz. Türkiye, soğuk savaş ile yeni düzenin güçlü oyuncusu olan bir ülkeden, uluslararası ilişkileri önemli, ancak büyük sorunları olan bir ülkeye dönüşüyor.”

Türkiye'nin hem kültür hem de coğrafi anlamda Doğu ile Batı dünyası arasında kalışının ya da daha iyimser bir ifade ile bir köprü vazifesi görmesinin canlı bir örneği dönemin dışişleri bakanı İsmail Cem'in AB üyesi devletlerle İslam Konferansına bağlı ülkelerin İstanbul'da bir araya gelerek kültür alışverişinde bulunmaları teklifidir. 11 Eylül terör olayı sonrası Türkiye'nin konumunu güçlendirme ve AB sürecinde avantaj yakalama çabası olarak görülebilecek bu çağrı Alman Der Tagesspiel gazetesinin 23.10.2001 tarihli sayısında Türkiye'ye pek bir şey kazandırmayacak bir çaba olarak değerlendirilmiştir. Özellikle, haberde İslam'ı bir tehdit olarak gören ve başörtüsünü yasaklayan Türkiye'nin diğer Müslüman ülkeler tarafından kızgınlıkla karşılandığı ve Türkiye'nin diğer Müslüman ülkeler içerisindeki konumu ve yerinin muğlak olduğu belirtilmiştir. Bunda Diyanet İşleri Başkanının diğer Müslüman ülkeleri uyanmaya çağırırken onları Kur'an'ın gerici yorumunu yapmakla suçlaması da etkili olmuştur.

Le Temps gazetesinin 04.04.2002 "Azınlık Haklarına Saygı Gösterilmesi Konusu, Türk Rejiminin En Büyük Sıkıntısı" başlıklı ve Eric Biegala imzalı yorumunda, şubat ayında, Türk yargısının aldığı, üyelerinin "dini ayrımcılık" yaptığı gerekçesi ile "Alevi-Bektaşî Kültür Derneği"ni kapatma kararına değinilmekte, bu bağlamda, Ankaralı yöneticilerin, Avrupa Birliği'nin azınlık kozunu kullanarak ulusal toprak bütünlüğünü bozmayı istediklerinden şüphelendikleri ileri sürülmektedir. Söz konusu kararlar, azınlıkların haklarına saygının yine basit bir şekilde görmezden gelindiği ve bunun bir tesadüf olmadığı belirtilen yorumda, azınlık olarak "Ermeniler, Süryaniler, Karaman Kilisesi, Nasturi mezhepleri, Kürtler ve Alevilerin" Lozan Barış Antlaşması'nda da haklarının tanınmadığı iddia edilmektedir. Yorumda şu ifadelere de yer verilmektedir: "Gerçekten de azınlık sorunu, modern Türkiye'nin başını ağrıtan kimlik sorununun temelini oluşturuyor. Ankara'nın niyetli olduğu Avrupa bütünleşmesi için koşul teşkil ederken, rejimin

demokrasi karşısındaki isteksizliğinin de bir nedeni olmaya devam ediyor... Öte yandan sadece dini azınlık kavramı kabul ediliyor. Etnik' ya da farklı dil azınlıklarının yasal varlığı bulunmuyor ve hatta bu gerçek inkar ediliyor: Bazı çevreler Kürtleri 'dağ Türkleri' olarak adlandırmaya devam ediyorlar... Bu arada tüm azınlıklar, Avrupa ile bütünleşme programında kaldığı sürece her şeyin iyiye gideceğine inanıyorlar... Ancak Ankara, kendi azınlık tanımını kabul ettirmek için de mücadele ediyor. Azınlık haklarının korunması katılım kriterleri içinde en açıkça ifade edilenlerden biri olmasına rağmen, Ankara AB'den, katılım müzakerelerinin ön belgelerinde bu ifadenin yer almamasını sağladı. Aslında anlayışsızlık çok eskilerden geliyor. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'na göre, 'Batı, Lozan devrinden kalma, etnik gruplar için daha fazla hak talep etmeyi esas alan eski politikasını devam ettiriyor'. Aynı çerçevede, bürokratlar ve siyasiler Avrupa'nın amacının halen, bu asrın başında olduğu gibi, azınlıklar kartını oynayarak Türkiye'nin toprak bütünlüğünü bölmek olduğunu tekrarlıyorlar. Ve Kürtlere yönelik desteği de bu iddiaya kanıt olarak sunuyorlar. Kolayca paranoyak bir boyut kazanabilecek bu bağlamda, azınlıklar konusunun Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde ele alınmama tehlikesi bulunuyor. Bu bir tabu olmaya devam ediyor ve Müslüman olmayan topluluklar konusu neredeyse ortadan kaybolmaları sayesinde 'çözülürken', etnik topluluklar konusu halen askıda bulunuyor. Kürtlerin istekleri de, sadece Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu illerde alınan baskıcı önlemlerle susturuldu. Bazıları azınlıklar sorununun çözülmesinin Türkiye'nin demokratikleşmesi için bir koşul olduğunu savunurken; bazıları da rejim liberalleştiği zaman bu sorunun kendi kendine çözüleceğini ileri sürüyor."

Christian Science Monitor gazetesinin haberi: "İslam, Türkiye'de Siyasi Hamle Yapıyor" başlıklı ve Andrew West imzalı yazısında, "Batı'nın önde gelen müttefiklerinden" Türkiye'nin, bazı Türklerin, resmen laik olan bu ülkeyi tehdit eder gördükleri yeni bir İslami canlanmayla karşı karşıya oldukları ileri sürülmektedir. Başbakan Bülent Ecevit'in, son zamanlardaki sağlık sorunlarına rağmen, istifa etmeyi ya da erken seçim çağrılarını ısrarla reddetmesini, bazı gözlemcilerin, laik devletin, yapılan kamuoyu yoklamalarında öne çıkan dini partilerden korkmasına bağladıkları iddia edilen yazıda, bu bağlamda Adalet Ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin siyasi

gelişiminden söz edilmekte, Avrupa Birliği'nin dini özgürlükleri korumasından Müslüman cemaatlerin yararlanacaklarını söyleyen AKP'nin, Türkiye'nin AB'ye katılmasından yana olduğu kaydedilmekte ve şöyle denilmektedir: "Kendileri de AB üyeliğini destekleyen laik liberaller ise, Türkiye'deki dini partilerin, şimdi söylemleri İslami maneviyattan çok insan haklarına odaklanmış olsa da,değiştikleri hususunda tam manasıyla ikna olmuş değiller."

3.10. 2006 AB Zirvesi ve İslamcı Basın

15 Aralık 2006'da AB zirvesi, Türkiye ile müzakereleri; Kıbrıs Rum Kesimi'ne liman ve havaalanlarını açmadığı gerekçesiyle 8 başlıkta askıya aldı.

Ayrıca AB Komisyonunun 8 Kasım'da yayınladığı ilerleme raporunda, Türkiye'deki reform sürecinin 2006'da yavaşladığı ve bundan üzüntü duyulduğu da dile getirildi.

Müzakere sürecinde ilerleme sağlanması gereken alanların sıralandığı taslakta bunların;

- a) İfade özgürlüğü
- b) Din özgürlüğü
- c) Kadın hakları
- d) Azınlık hakları
- e) Sivil – asker ilişkisi olduğu belirtildi.

İyimserler bu kararı "Tren kazası olmadı, sadece yavaşladı; yolculuk devam edecek" diye yorumladılar.

Yunanistan Başbakanı Kostas Karamanlis "AB rayları döşedi, ışıkları da düzenledi. Kaza olup olmayacağı makinist yani Türkiye'ye bağlı." dedi. "AB'nin talepleri" diyerek şu isteklerde bulundu.¹⁴⁷

¹⁴⁷ KIRBAKİ, Yorgo, ERGAN, Uğur, Atina 3 Kasım 2006 Hürriyet sf. 15

- 1- İyi komşuluk ilişkilerini fiilen uygulasin, tehdit etmekten kaçinsin.
- 2- Ankara protokolünü uygulasin. AB üyeleri ile (Kıbrıs) ticarete her türlü engeli ortadan kaldırsın.
- 3- İnsan, azınlık ve dini hürriyetlere saygı göstereyin, özellikle Gökçeada ve Bozcaada Rumları olmak üzere Müslüman olmayan azınlıkların sorunlarını çözsün.
- 4- Rum vakıfları konusu halledilsin. Heybeliada Ruhban Okulu açılsın.
- 5- Kıbrıs Rum Kesimi'nin uluslararası kuruluşlarda yer alması ile ilgili politikasını değiştirsin.

Almanya Başbakanı Angela MERKEL ise: *“Türkiye Kıbrıs sorunuyla ilgili tutumunu değiştirse bile AB’ye üye 27 ülkenin, 12 ya da 18 aylık bir süre sonunda Türkiye ile müzakerelerin yeniden başlaması için ortak bir karar almasını” öngörüyor.*¹⁴⁸

Merkel’in bu planını Riga’da yapılan NATO zirvesi sırasında açıkladığı ve müzakereleri daha da zorlaştırmak istediği ifade edildi.¹⁴⁹

Böylece müzakere süreci oyalama sürecine girmiş ve Türkiye AB’ye demirlenmiş oldu.

Her tavizkar görüntüde olduğu gibi, bu şartlarda müzakereleri sürdürmenin kabullenilmiş olması da, AB tarafını, sorunları çözmek yerine, “bu oyalama döneminde acaba başka ne ödünler alabilirim?” sorusuna yöneltmektedir.

Deniz Baykal AB ile ilişkileri değerlendirirken: *“17 Aralık 2004 zirvesinde ek protokolü imzalamaması için Başbakan’ı uyardım. “Sakın imzalama, bunun sorumluluğunu seninle paylaşıyorum” dedim; ama imzaladı. Eğer imzalamasaydı bugünkü noktaya gelinmezdi. Çünkü 17 Aralık 2004 zirvesinden şartlı ve ucu açık üyelik onayı çıktı; ses çıkmadı. 3 Ekim 2005 müzakere çerçevesi belgesi diğer ülkelerden farklı ve dayatmacı unsurlar içerdi; fakat “müzakereler başlasın da sonra*

¹⁴⁸ Der Spiegel Dergisi Aralık 2006

¹⁴⁹ LÜLE, Zeynel, Brüksel Hürriyet 3.12.2006 S.17

ne olursa olsun” yaklaşımı ile bu da kabullenildi. Şimdi ise Kıbrıs sorunun da yaşanan haksızlıkların giderilmesi ve çözümünde tek sorumluluk Türkiye’ninmiş gibi anlamsız bir tutum sergilendi. Hatta 2009’a kadar süre de verildi.

Türkiye, AB ile ilişkilerde bu hükümetin bugüne kadar sürdürdüğü “ teslimiyetçi” politikanın faturasını ödüyor.”¹⁵⁰ demiştir.

Başbakan Erdoğan, Avrupa Birliği Komisyonunun Türkiye ile sürdürülen görüşmelerde 8 başlığı açmama, açılacak başlıkları da sonlandırmama önerisini Riga’daki NATO zirvesinde öğrendi.

Hiç düşünmeden “Kesinlikle kabul edilemez” dedi.

Türkiye’ye döndüğünde ise havaalanında yaptığı açıklamada “*Kararı büyütmek gerekir, çok da kötü değil*” diye yumuşattı.

Türkiye 2007 yatırımcı Konferansı’nın kapanış oturumunda bir fon yöneticisinin: “*Türkiye AB’ye tam üye olamazsa bir planınız var mı*” sorusuna şöyle cevap verdi:

“Türkiye’nin öncelikli amacı AB’ye tam üyeliktir, bu yolda adımlarımızı ısrarla atacağız.

Biz Kopenhag ve Maastrich Kriterleri’ni çok iyi özümstedik. Kopenhag Kriterleri’nin adını “Ankara Kriterleri”, Maastrich Kriterleri’nin adını da “İstanbul Kriterleri” koyar, yolumuza devam ederiz.”¹⁵¹

Yeni Asya gazetesinin haberinde Devlet Bakanı ve AB başmüzakerecisi Ali Babacan’ın demeçleri şu şekilde yer almıştır:

¹⁵⁰ 01.12. 2006 Hürriyet s.20

¹⁵¹ MUNYAR, V, Hürriyet 28 Ocak 2007 s.8

“Devlet Bakanı ve AB Başmüzakereçisi Ali Babacan, Türkiye’nin AB sürecinde bulunmasının Batı ile İslam dünyası arasındaki iletişim ve diyalog kapısının sonuna kadar açık tutulmasında önemli bir etkisinin olduğunu söyledi.

TBMM’de Avrupa Birliğiyle ilgili yıllık raporu sunan Babacan, AB ile ilişkilerin sadece siyasi gelişmeler çerçevesinde değerlendirilmesinin duygusal tepkilerin verilmesine sebep olduğunu, siyasi konjonktürün zaman içerisinde değiştiğini ifade etti.

Türkiye’nin AB üyeliğinin başta İslam coğrafyası olmak üzere bir çok ülke tarafından yakından takip edildiğine dikkat çeken Babacan, “Fas’tan Endonezya’ya, Ukrayna’dan Sudan’a kadar çok geniş bir coğrafyada Türkiye’nin katılım süreci yakından takip ediliyor. Nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülke olarak yaptıklarımızı çok yakından takip ediyorlar” dedi.

11 Eylül olaylarından sonra farklı kültürlerin birbirini tanıma ihtiyacı olduğunu bu anlamda Türkiye’nin önemli bir rolünün olacağını vurgulayan Babacan, “Doğu ile Batı, İslam ülkeleri ile diğer ülkeler ve farklı kültürler arasında birbirini daha yakından tanıma ihtiyacı var. Türkiye, küresel açıdan böylesine zor bir dönemde, AB sürecinde devam ediyor olmakla çok önemli bir iletişim ve diyalog kapısını da sonuna kadar açık tutmaktadır. Bu işin sonunda varacağımız nokta ne olursa olsun, üyelik tarihimiz ne olursa olsun, Türkiye’nin bu sürecin içinde oluyor olması önemli. Bu süreç Türkiye için, Avrupa Birliği için ve küresel boyutlarını da düşündüğümüzde tüm bölgemiz için çok kıymetli bir süreç” şeklinde konuştu.

AB sürecine sağduyunun hakim olması gerektiğini sözlerine ekleyen Babacan, “Kendimizi duygusal yaklaşımlardan arındırıp gerçekçi bir şekilde bu sürecin zor elde ettiğimiz bir hak olduğunun farkına vararak devam ettirmemiz, korumamız, çalışmalarımıza devam etmemizde büyük fayda var. Sonuçta bu bir kazan-kazan ilişkisi. Tarihin en büyük barış projesi olan Avrupa Birliği, Türkiye’nin üyeliğiyle

çok daha farklı bir boyuta taşınacak. Bu sürece katkı vermek Türkiye'nin ve tüm bölgemizin lehine olacaktır” dedi.”¹⁵²

İktibas dergisinde yayınlanan “Avrupa’ın Son Şansı” adlı makalede ise;

“Neredeyse hiçbir AB-politikacısı artık Türkiye'nin AB'ye girebilmesi konusunda üstün bir gayret göstermiyor. Halbuki bizim Türkiye'ye olan ihtiyacımız onların bize olan ihtiyacından daha fazladır

.....

Dört yıldan beri Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Türkiye'yi ılımlı İslamcı partisi AKP ile meclisteki çoğunluğa sahip olarak yönetmektedir. Göreve başladığı günden beri Erdoğan bütün gücüyle İslam ve Demokrasinin uyuşmadığı önyargısının tersini ispatlamaktadır. Elbette, statükoyu değerlendiren şunu diyecektir: Türkiye'de daha yapılacak çok şey vardır. Fakat değişimin hızını gören şu sonuca varır: Sadece ekonominin liberalleşmesinde değil, fikir hürriyeti, insan hakları ve azınlıkların haklarını korumada da Türkiye son üç yılda bütün tarihinde olduğundan daha fazla ilerleme kaydetti

Erdoğan'ın rotası Genelkurmay tarafından tasvib edilmeseydi, Başbakan şanssız olurdu. Türkiye'nin 1923'deki kuruluşundan bu yana ordu bir dizi ayrıcalıklar yoluyla siyasette nüfuz sağlamaktadır. Geleneksel olarak en önemli önceliği: Din ve devletin katı bir şekilde ayrı tutulmasıdır. Meclis çoğunluğuna sahip İslamcı bir hükümete karşı bu enteresan bir durum olarak karşımızda durmaktadır. Fakat dindar müslümanlar ve sıkı generaller şimdiye kadar uyum içinde çalışmaktadırlar. Bu gerçekleşebiliyor, çünkü onları ortak bir proje birleştiriyor: Avrupa!

Din ve devletin ayrıştırılmasından sonra devletin kurucusu Atatürk'ün ikinci büyük hedefi Türkiye'yi bir Asya ulusundan bir Avrupa ulusuna dönüştürmektir. Bu vazifeye Türk Genelkurmayı kendisini bağlı görmektedir. Onların gözünde Türkiye AB üyeliğiyle bir nevi tarihinin kendisine çizdiği hedefe varmış olacaktır.

¹⁵² <http://www.yeniasya.com.tr/2007/02/22/haber/h1.htm>

Erdoğanın AKP'sinin hedefi ise: Türkiye artık geri döndürülmeyecek şekilde ordunun Başbakanı karışmadığı demokratik bir devlet olmasıdır. Bu Erdoğan'ın gözünde AB'ye tam üyelikle gerçekleşebilecek bir şey. CNN-Türk'ün şef muhabiri Ferhat Boratav "Türklerin AB ile hedefledikleri şeyler büyük şeylerdir. Avrupalı hedef, demokrasi, Batı'ya yüzyıldır süren yolculuk. Şimdi Türkler tarihi yollarının sonuna geldiklerini görüyorlar ve ona göre hoş kabul edilmek istemektedirler."¹⁵³

Yeni Mesaj gazetesi yazarı Orhan Dede ise düşünce özgürlüğü ile ilgili şu görüşleri ileri sürmektedir:

"AB kendi uygulamadığı şeyleri Türkiye'ye dayatmakta herhangi bir beis görmüyor. Çünkü karşısında bu gerçeği cesaretle AB politikacılarının suratına vuracak Türk devlet adamları işbaşında değil. Atatürk'ten bu yana da böyle bir devlet adamı iş başına gelmemiş olması da Avrupalı devlet adamlarına alabildiğince rahat bir şekilde Türkiye'ye her türlü dayatmalarda bulunmaları için olanak sağlıyor.

Bu dayatmalara en yakın örneğini TCK'nın 301. maddesinin değiştirilmesi ya da kaldırılması için yapılan baskılarda yaşadık ve yaşamaya devam ediyoruz. Kısa bir süre önce 301 mutlaka değişmeli diyen AB Komisyonu Türkiye Temsilcisi Hansjörg Kretschmer, Fransız Meclisi'nde kabul edilen sözde "Ermeni soykırımı" iddialarının inkârını suç sayan yasa ile TCK'nın 301. maddesinin "kıyas kabul etmeyeceğini" belirterek, "Fransa'daki yasayı bahane edip 301. maddeyi meşrulaştırmayın" demişti.

AB'nin Türkiye'ye uyguladığı çifte standardın en yakın örneği idi Kretschmer'in ifadeleri."¹⁵⁴

Fehmi Kuru Yeni Şafak gazetesinde AB ve Ak Parti konulu köşe yazısında bu süreci şöyle değerlendirmiştir:

¹⁵³ <http://www.iktibas.info/dergi/2007/ocak/ceviri.htm>

¹⁵⁴ www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=7002791&tarih=2007-02-15

“Ak Parti AB konusuna olağanüstü siyasî yatırım yapmış bir parti. Daha önceki hükümetlerin siyasî faturasının ağırlığını hesap ederek 'miş gibi' yapmayı tercih ettikleri bir seçenektir AB; bütün kesin dönemeçlerde, siyasî iktidarlar, AB'yle yakınlaşmaktan uzak durdular. İlk kez, Ak Parti, siyasî faturasını fazla önemsemeden konuya samimi yaklaştı ve o sayede Türkiye AB ile müzakereleri başlatabilmeyi başardı. O uğurda katlanılanları burada saymaya gerek yok.

.....

AB Komisyonu Başkanı Barroso'nun son açıklamasında 'müzakerelerin travmatik biçimde durdulması'ndan söz etmesi, girişimin büyük çapta başarıya ulaştığının işareti. Durdurma sebebi 'irtica' ile ilintili hassasiyet olarak gösterilmeyecek, siyasî bir konu olarak yansıtılacaktır, ama bu durum gerçeği görmemizi engellememeli.

Sürecin durdurulması için çaba harcayanların AB yanlısı olmaları bir anlam taşımıyor. Durdurulsa da sürecin yeniden canlandırılabilceğine inanıyor onlar; zor risklerin çoğunun Ak Parti tarafından alınması rahatlatıcı bir unsur. Göze alınan risklerin seçim kampanyasında Ak Parti aleyhinde kullanılma değeri de var. AB'ye desteğin düştüğü bir ortamda özellikle...

Bu oyunu Ak Parti görmüyor mu? Görüyorsa neden tedbir almıyor? Bugünkü yapısı tehdit algılamasına müsait değilse seçime giderken kadroyu takviye etmeyi neden düşünmüyor? Tedbir aldığı halde gidişi engelleyemiyor mu yoksa? Ne hazin bir durum.”¹⁵⁵

AB ile gerilimler 2007 yılı sonuna ertelenmiş oldu. AB üyeliği artık toplumun genelinde itibar görmemeye başladı. Halkımız ülkemizi yönetenlerden sınırları da sokakları da huzurlu, güçlü ve istikrarlı bir Türkiye istiyor. Türkiye'nin kendisi gibi, umutları da büyük olmaya devam edecektir.

¹⁵⁵ <http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=2213&y=FehmiKoru>

SONUÇ

19. yüzyılın ortalarında insanlık, dinin belirlediği siyasal ve kamusal yaşam anlayışından Endüstri devrimi ve bu devrime öncülük eden Aydınlanma süreci sonunda gelişen demokrasi ile kurtulmuştur.

Batı Avrupa'da yaşanan bu devrimin dışında kalan İslam ülkeleri ise dinin egemenliği altında yaşamaya devam etmişlerdir.

Müslüman ülkeler içinde sadece Türkiye Cumhuriyeti, laik ve demokratik siyasal bir yapı kurmuştur. Ama Türkiye Cumhuriyeti bir toplumsal oluşum sonunda değil, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan liderin, Mustafa Kemal'in modernleşme çerçevesinde kurulmuştur.

Ancak 1945 yılında başlayan ve 1991 yılında biten Soğuk Savaş süresince ABD'nin, Sovyetler Birliği'ne karşı dinci ve milliyetçi ideolojileri bir silah olarak kullanması dinin işlevlerini güçlendirmiştir.

Müslümanlık, Sovyetler'in ideolojisine reddetmekte kullanılan bir araç olmuştur; adeta Sovyet etkisi, "Siyasal İslam" aracılığıyla zaman içinde askeri bir nitelik kazanmıştır. Örneğin, Afganistan'ı işgali sırasında Usame Bin Ladin, bir İslam mücahidi olarak desteklendi, silahlandırıldı.

Sovyetler yıkılınca ABD'nin tarihe ters düşen bu desteği ortadan kalktı. Şimdi ABD, uluslararası terörizm tehdidi dediği ve kendi yarattığı bu canavarı denetlemeye çalışıyor.

Cumhuriyet Türkiye'sinde ise bu "geriye dönüş" tohumları 1945-1946 yıllarından sonra "Tek Parti Yönetiminde" de gözlenmiş, örneğin; Cumhuriyetçi kuşaklar yetiştirmek için girişilen Köy Enstitüleri projesinden vazgeçilmiş, daha sonraki dönemde siyasi İslam'ın bir sistem olarak yükseleceğinin sezilmesi, gibi... o dönem CHP ileri gelenleri tarafından (Örneğin Nihat Erim) ifade dılmıştır.

1950 yılındaki Demokrat Parti, “geriye dönüş”ün ivmesini artırmış eğitimde ve yasalarda yapılan değişikliklerle, rejimin laik ve demokratik özellikleri törpülenmiştir.

27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle bir süre duran bu geriye dönük çabalar, bir sonraki dönem için ciddi sonuçlar vermiş, 1965 yılında DP’nin devamı olan AP tek başına iktidara gelmiştir. AP döneminde İmam-Hatip yaygınlaşmasıyla yepyeni bir ivme kazanmıştır.

1975’ten sonra kurulan I.MC, II. MC döneminde ise dine destek veren yapıların önü iyice açılmıştır.

12 Eylül sonrası İmam-Hatip okullarına üniversite hakkı tanınmış, Anayasa’ya zorunlu din dersleri konmuş, YÖK düzeni ile tüm üniversiteler dinci-milliyetçi kadrolara teslim edilmiştir.

1980 darbesi 1983’te Özal’ı öne çıkarmış, ANAP iktidarı ile Türkiye Cumhuriyeti’nin din devletine doğru dönüşümü yeni bir ivme kazanmıştır.

Bugünkü AKP iktidarı 1945 yılından beri Türkiye’de bilinçli olarak adalet ve eğitim sistemleri aracılığıyla uygulanan bir toplumsal mühendislik projesinin ürünüdür.

Bugün aynı proje büyük bir başarıyla uygulanıyor.

Eğitim ve adalet mekanizmaları, türban, İmam-Hatip eğitimi, dini eğitim gibi sorunlarda sürekli baskı altında tutulurken bu mekanizmaların uygulayıcı personeli, din eğitimi kişilerden oluşturularak, sistemin eksenini dine doğru hızla kaydırılıyor.

Ve bugünkü AKP iktidarı, hem Osmanlı’dan gelen feodal izleri hem de İslam’ın “Soğuk Savaş” döneminden günümüze aktarılan radikal siyasal yönelimleri içinde barındırmaktadır.

Dinin, kamu alanlarındaki egemenliği sorunu bitmedikçe, sosyal bunalım sürecektir.

KAYNAKÇA

1. A.de LAMARTİNE, Sonun Başlangıcı, Tercüman 1001 Temel Eser
2. AĞAOĞULLARI, M. Ali. Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi, Teori yayınları, Ankara 1989
3. AĞAOĞULLARI, M. Ali. KÖKER, Levent., İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Yayınları,Ankara 1991
4. Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980
5. Ahmet Hilmi Bey, Huzur-u Aklı Fen'de Maddiyun Meslek-i Dalaleti, Tercüman 1001 Temel Eser
6. AKPINAR, T. Türklerin Din ve Hukuk Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 1999
7. ALTINDAL, A. Laiklik, Enigmaya Dönüşen Paradigma, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1994.
8. ANADOL, Cemal., Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti, Burak Yayınları, İstanbul 1998
9. ARBLASTER, A. Demokrasi, Doruk Yayınları, Ankara 1999
10. ARVAŞI,S. A. Kendini Arayan İnsan, Başak Yayınları, Ankara 1980
11. AYDIN, E. İslam ve Bilim, Doruk Yayınları, Ankara, 1996
12. AYDIN, M. Din Felsefesi, 9 Eylül Üniv. Yayınları, İzmir 1990
13. AYVERDİ, S. Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1976
14. BAILLY, A. Bizans Tarihi, Tercüman 1001 Temel Eser
15. BAŞGİL, A. F. Din ve Laiklik, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 1998
16. BAUVAL, Robert., GILBERT, Adrian., Tanrıların Evi Orion'da Milliyet Yayınları, İstanbul 1996
17. BEYAZ, Z. İslam ve Siyasal Düzen, Türkiyem Yayınları, İstanbul, 1991
18. BİLGİSEVEN,A. K. Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985
19. BOLAY, S. H. Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ötüken Yayınları, İstanbul 1979
20. BOTTOMORE, Tom., NİSBET, Robert., Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ayraç Yay., Ankara 1997
21. BOVALLİR, G. B. Çağdaş Demokrasiler, "S" Yayınları, Ankara 1990
22. BÜYÜR, H. Namaz Bilinci, Denge Yayınları, İstanbul, 1993
23. CAMUS, A. Denemeler, Say Yayınları, İstanbul 1991
24. Cem Vakfı, Din-Devlet İlişkileri, İstanbul 1998
25. CEVİZOĞLU, H. Neden Laiklik, Çığır Yayınları, Ankara 1999

26. CONETTI, E. Kitle ve İktidar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998
27. ÇAĞATAY, N. Sorularla İslam Dini ve İslam Tarihi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997
28. DAHL, R. Demokrasi ve eleştirileri, Yetkin Yayınları, Ankara 1996
29. DAL, K. Türk Anayasa Hukuku, G.Ü. Yayınları, Ankara 1992
30. Derleme Türkiye’de İslam ve Laiklik, , İnsan Yayınları, İstanbul 1995
31. DUCASSE, P. Büyük Felsefeler, Varlık yayınları, İstanbul 1972
32. DUMAN, D. Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık, Eylül Yayınları, İzmir 1997
33. DUMAN, İ. H. Türk Anayasa Hukuku, Gaye Yayınları, İstanbul, 1985
34. DURANT, W. İslam Medeniyeti, Tercüman 1001 Temel Eser
35. DURSUN, D. Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İşaret Yayınları, İstanbul 1992
36. DÜZGÜN, Dr. Ş. A. Din, Birey ve Toplum, , Akçağ Yayınları, Ankara 1997
37. EBERHARD, W. HIZIR, N. Çin Denemeleri, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992
38. EBU ZEHRRA, M. Mezhepler Tarihi, Hisar Yayınevi, İstanbul 1978
39. EL-ATTAS, M. N. İslam ve Laisizm, Pınar Yayınları, İstanbul 1994
40. ERGİL, D. Atatürkçü Toplum ve Siy. Fel. Aç. Laiklik, Turhan Kitabevi, Ocak 1990
41. ERKAN, H. Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi, Türk Demokrasi Vakfı yayınları, İzmir 1990
42. FEYZOĞLU, O. G. Atatürk İlkeleri ve İnkılabımız, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1981
43. FIĞLALI, E. R. Din ve Devlet İlişkileri, Muğla Ü. Rek. Yayını, Muğla 1997
44. FIĞLALI, E. R. Din ve Laiklik Üzerine Düşünceler, Muğla Ün. Rekt. Yay., Muğla, 2001.
45. FUAT, M. Demokrasi Kültürü, Adam Yayınları, İstanbul 2000
46. GAZZALİ., İhya-ı Ulum’id-din,
47. GERTH,H. H. ve MILLS,C. W. Max Weber, Sosyoloji Yazıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993
48. GÖKALP, Z Türk Töresi,. Türk Kültür Yayını, İstanbul 1975
49. GÖKALP, Z. Makaleler IX, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980
50. GÖKALP, Z. Türk medeniyeti Tarihi 1, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1974
51. GÖKALP, Z. Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1974
52. GÖZE, Prof. Dr. A. Siyasal Düşünceler ve Yönetimler Beta Yayınları, İstanbul 1995
53. GÜNGÖR, Ö. Siyasal İslamda Bölünmeler, Sarmal yayınları, İstanbul 1997
54. Hafız Hakkı Paşa Bozgun, Tercüman 1001 Temel Eser

55. HAFIZOĞULLARI, Z. Laiklik, Atatürk Kültür Merk. Bşk. Yay. Ankara 1999
56. HAMİDULLAH, M. İslam'a Giriş, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1965
57. HAMİDULLAH, M. Resulullah Muhammed, İrfan Yayınevi, İstanbul 1973
58. HOPE, J., VAN LOON, B. Buddha, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998
59. İNAN, M. A. Din ve Uygarlık, Akabe Yayınları, İstanbul 1985
60. İslam Düşüncesinde Arayışlar, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999
61. KAM, F. Dini Felsefi Sohbetler, Diyanet Yayınları, Ankara
62. KAPLAN, M. Büyük Türkiye Rüyası, T.K.E. Yayınları, İstanbul 1969
63. KAPLAN, M. Nesillerin Ruhü, Hereket Yayınları, İstanbul
64. KARAL, E. Z. Atatürk'ten Düşünceler, Derleyen, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1981
65. KARAMAN, H. İslamın Işığında Günün Meseleleri, Kalem Yayınevi, İstanbul 1978
66. KAYGI, Abdullah. Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992
67. KEMAL, N. Evrak-ı Perişan, Tercüman 1001 Temel Eser
68. Kınalızade Ali Efendi, Devlet ve Aile Ahlakı, Tercüman 1001 Temel Eser
69. Kitab-ı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1972
70. KOCABAŞ, Ş. İslam'da Bilginin Temelleri, İz Yayınları, İstanbul, 1997
71. Konfüçyüs-Konuşmalar, Yeni Gün Yayıncılık, Haziran 2000
72. KONGAR, E. Demokrasi ve Laiklik, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999
73. KONGAR, E. Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, Remz Kitabevi., İstanbul 1994
74. KONGAR, E. Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği., Remzi Kitabevi, İstanbul 1999
75. KÖKTAŞ, M. . Türkiye'de Dini Hayat, İşaret Yayınları, İstanbul 1993
76. KÖKTAŞ, M. E. Din ve Siyaset, Vadi Yayınları, Ankara 1997
77. Kur'an-ı Kerim
78. KUTUB, S. Kur'an Tefsiri,
79. Lady MONTAGU, Türkiye Mektupları, 1717-1718, , Tercüman 1001 Temel Eser
80. LEIBNIZ, Metafizik Üzerine Konuşma, Yeni Gün Yayıncılık, Nisan 1999
81. LOTI, P. Can Çekişen Türkiye I, II, Tercüman 1001 Temel Eser
82. MEVDUDİ., Kur'an-ı Kerim'de Dört Terim, Yedi Gece Kitapları, İstanbul 1992
83. MISIRLIOĞLU, K. İslamcı Gençliğin El Kitabı, Sebil Yayınları, İstanbul 1991
84. MISIROĞLU, K. Lozan Hezimet mi Zafer mi? I, III, Sebil Yayınları, İstanbul
85. ÖZAKINCI, C. İslamda Bilimin Yükselişi ve Çöküşü, Otopsi Yayınları, İstanbul 2000

86. ÖZDALGA, E. RERSSON, S. Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999
87. ÖZGEN, B. Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik, Çınar Yayınları, İstanbul 1994
88. PAINE, T. İnsan Hakları, M.E.B. Yayınları, Ankara 1963
89. PERİN, C. Atatürk Kültür Devrimi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987
90. R. SAKAOĞLU, KAYNAR, N. Atatürk Düşüncesi, Açık Yayınları, İstanbul 1995
91. S.B.F. Dergisi, Haziran-Aralık, 1994
92. SAFA, P. Din, İnkılap, İrtica; Ötüken Yayınları, İstanbul 1978
93. SAFA, P. Doğu Batı Sentezi, Yağmur Yayınları, İstanbul 1978
94. Said Halim Paşa, Buhranlarımız, Tercüman 1001 Temel Eser
95. SELÇUK, S. Temsili ve Katılımcı Demokrasinin Kökeni, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1987
96. SENA, C. Filozoflar Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, Şubat 1976
97. SENCER, M. Dinin Türk Toplumuna Etkileri, Sarmal Yayınları, İstanbul 1999
98. SENEMOĞLU, Y. Vaka-i Cedid, Tercüman 1001 Temel Eser
99. SERRANO, M. SANZ, Y. Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556, Tercüman 1001 Temel Eser
100. SERTER, N. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Lise 1, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2000
101. SHERRIL, C. H. Gazi Mustafa Kemal, Tercüman 1001 Temel Eser
102. TANYOL, C. Laiklik Ve İrtica, Altın Kitaplar, İstanbul, 1989.
103. TOPALOĞLU, B. İslam'da Kadın, Yağmur Yayınları, İstanbul 1973
104. TOURAINE, A. Demokrasi Nedir, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 1999
105. TÜMER, GÜNAY -KÜÇÜK., Dinler Tarihi, Ocak Yayınları Ankara, 1997.
106. TÜRKDOĞAN, O. Max Weber, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay, İstanbul 1995
107. TÜRKDOĞAN, O. Türk Tarihinin Sosyolojisi I, Hasret Yayınları, Ankara -
108. Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994
109. UBİCİNİ, M. A. Türkiye I Tanzimat, Ulema, Basın, Tercüman 1001 Temel Eser
110. UBİCİNİ, M. A. Türkiye II, Maliye, Ordu, Millet, Tercüman 1001 Temel Eser
111. ÜLKEN, H. Z. İslam Felsefesi, İş Bankası Yayınları, 1997
112. ÜNAL, T. O Bir Bozkurttu, Yayınevi ve Tarihi Geçmemektedir.
113. VELİDEDEOĞLU, H. V. Devirden Devire I, II, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975
114. VELİDEDEOĞLU, H. V. Söylev, M. Kemal Atatürk, Çağdaş Yayıncılık, İstanbul 1988
115. Zebur Mezmurları, Orhan Basımevi, İstanbul 1988

Gazeteler

1. Hürriyet Gazetesi 20.09.2006 S.20, 07.02.2007, s.15, 13.11.2006, , 01.12.2006, s.20, 03.12.2006 s,
2. KIRBAKİ, Y. Hürriyet Gazetesi, 03.11.2006 s.15
3. KONGAR, E, Cumhuriyet Gazetesi, 08.12.2004
4. LÜLE, Z, Hürriyet Gazetesi, 03.12.2006, S.15
5. TÜRENÇ, 20.09.2006 Hürriyet Gazetesi, S.20
6. ÖZTÜRK, Y, N, Yeni Asya Gazetesi, 11.03.2004
7. Yeni Asya Gazetesi, 27.11.2002, 08.02.2007
8. Vatan Gazetesi, 25.12.2002
9. BUMİN, K, Yeni Şafak Gazetesi, 20.02.2007, S,7
10. TOPRAK, O, Milli Gazete, 20.02.2007 S.13
11. BARDAKÇI, M, Sabah Gazetesi, 04.02.2007 S.20

İnternet Kaynakları

- http://historicalsense.com/Archive/Fener38_1.htm
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Abdullah_Cevdet'in_Modernlesme_ve_Dine_Bakisi
- <http://www.angelfire.com/rnb/atadiyar/ata36.html>
- <http://www.aytuncaltindal.com/yorumlari.htm>
- http://www.barobirlik.org.tr/yayinlar/dergi/2002_3_04.htm
- http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_basvuru87.html
- <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/Avrupabirligi/avrupa.htm>
- <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/avrupabirligi/2002/12/31x12x02.HTM>
- <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/avrupabirligi/2002/12/20x12x02.HTM>
- http://www.bilimarastirmavakfi.org/makaleler_41.html
- http://www.davetci.com/g_yazilar_sislam.htm
- <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/3864160.asp>
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/3891027.asp>
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/3904911.asp?gid=69>
- <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/4021753.asp?yazarid=72&gid=61>
- <http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~1@nvid~193645,00.asp>
- <http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0nvid~212020,00.asp>
- <http://www.iktibas.info/dergi/2007/ocak/ceviri.htm>
- <http://www.iktibas.info/dergi/kasim/dusunce3.htm>
- <http://www.inkisaf.net/modules/articles/article.php?id=24>

<http://www.kongar.org/aydinlanma/2003/361> Islam bir siyasal ideoloji olarak geriliyor mu.
php

<http://www.kongar.org/aydinlanma/2003/379> AKP ve Laiklik.php

<http://www.kongar.org/aydinlanma/2004/417> Laikliklik Nicin Tehlikede I Dis Dinamik.php

<http://www.kongar.org/aydinlanma/2006/511> Ilimli Islam.php

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Sayi&SayiNo=72>

<http://www.mehmetaltan.com/tr/default.asp?id=194>

<http://www.merih.net/ata/wata/wiaclaiklik.htm>

<http://www.milliyet.com/2005/11/19/siyaset/asiy.html>

http://www.stradigma.com.turkceeylu12003makale_03.html.htm

<http://www.subjektif.com/makale/laiklik.htm>

<http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=25>

<http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=41>

<http://www.yaziyaz.com/forum/thread873.html>

<http://www.yeniasya.com.tr/2007/02/22/haber/h1.htm>

<http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=2213&y=FehmiKoru>

<http://www.zaferdergisi.com/print/?makale=405>

www.ahmedbaki.com/turkce/kitaplar/insan/insan105.htm

www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=7002791&tarih=2007-02-15